

“AZƏRBAYCAN”

Yazıları

ÖMƏR FAİQ NEMANZADƏ

“AZƏRBAYCAN”
Yazıları

ÖMƏR FAİQ NEMANZADƏ

“AZƏRBAYCAN YAZILARI” SERİYASI

ADA Universitetinin təşəbbüsü və dəstəyi ilə həyata keçirilən “Azərbaycan” qəzeti (1918-1920) külliyyatının nəşrinə (20 cildliyə) paralel olaraq, qəzetdə bəzi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini yaxud müəyyən vacib mövzuların işıqlandırılmasını oxucuların diqqətinə toplu bir halda təqdim etməyi nəzərdə tutur.

Bu seriyanın birinci kitabı,
“Ömər Faiq Nemanzadənin
150 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında”
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
3 oktyabr 2022-ci il tarixli
Sərəncamına müvafiq olaraq,
Ö. F. Nemanzadənin 150 illiyinə həsr edilir.

**TRANSLİTERASIYA EDƏRƏK
NƏŞRƏ HAZIRLAYANLAR**

Mehdi GƏNCƏLİ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azad AĞAOĞLU

Filoloq, tərcüməçi

ELMİ REDAKTOR

Teymur KƏRİMLİ

Akademik

**ADA Universitetinin
təşəbbüsü və dəstəyi ilə nəşr edilir.**

MÜNDƏRİCAT

Millətinin fədaisi (Vilayət Quliyev)	7
Ömər Faiq Nemanzadənin “Azərbaycan” qəzetindəki yazıları	13
Ömər Faiq əfəndinin Ruxadzenin teleqrafına cavabı	15
Paylaşmaq istəyənlər	17
Böhtanlarla böyük işlər görülür	19
Axıska fəlakəti şiddətilə davam edir	21
Alçaq siyasət	23
Möhkəm idarə möhkəm əxlaqlı istər	27
Ümitsizlik zə’f nişanəsidir	31
Nədir bu naxoşluq?	35
Hazır ol!	39
Xanıstan-Ermənistan	43
Aldanmayınız!	47
Sağ ayağımız da kəsilir	51
İşlərimizdə hərcü-mərclik	55
Felyeton: Məcdüssəltənə	59
Şəhərimiz idarəsizliyi	63
Milliləşmək - 1	65
Milliləşmək - 2	67
Milliləşmək - 3	69
Əlavələr: “Azərbaycan” qəzetində Ömər Faiq Nemanzadə haqqında yazılar ...	71
Vicdan sızlayır (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə)	73
Faiq Əfəndinin həbsi (Muxtar Əfəndizadə)	77
Yanıqlı bir xəbər (Səmədəli İsgəndərzadə)	79
Ömər Faiqin başına gələnələr (Əhməd Cavad)	81
Ömər Faiq əfəndi üçüncü dəfə həbsdə (Tiflisi)	83
Qeyd və şərhlər	87
Bəzi xüsusi adlar	93
Oxucuların diqqətinə	99
Qəzet kəsikləri	101

Ömər Faiq Nemanzadə

MİLLƏTİNİN FƏDAISI

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 oktyabr 2022-ci il tarixli sərəncamına əsasən milli mətbuatımızın görkəmli nümayəndəsi, tanınmış yazıçı-publisist və ictimai-siyasi xadim Ömər Faiq Nemanzadənin (1872-1937) anadan olmasının 150 illiyi ilə bağlı ölkəmizdə silsilə tədbirlər keçirilməsi nəzərdə tutulub.

Şübhəsiz, hər diqqətəlayiq ildönümünün, yubileyin ən yaddaqalan və faydalı bəhrəsi çap edilən kitablar, ucaldılan abidələrdir. Ömər Faiqin zəngin ədəbi-publisist irsinin tam şəkildə toplanıb nəşr edildiyini söyləmək çətindir. Axtarışlar, xüsusən də dövrü mətbuatın yenidən nəzərdən keçirilməsi, yaradıcılığına yeni gözlə baxılması müəllifin yeni əsərlərinin tapılmasını və çapını zəruri prosesə çevirir.

Əlamətdar haldır ki, ölkəmizdə bir sıra ədəbi-mədəni və ictimai tədbirlərə himayədarlıq, yaxud ev sahibliyi edən, mühüm layihələrin icrasına böyük həvəslə dəstək verən ADA Universiteti Ömər Faiqin yubileyinə, xüsusən də ədibin həyat və yaradıcılıq yolunun az öyrənilmiş mərhələlərinə də laqeyd qalmamışdır.

ADA Universitetinin təşəbbüsü və maliyyə dəstəyi ilə işıq üzü görən “Ömər Faiq Nemanzadə. «Azərbaycan» yazıları”

kitabı da bu qəbildəndir.

Adı çəkilən kitabı universitetin həyata keçirdiyi böyük layihənin kiçik bir hissəsi də saymaq olar. “Böyük layihə” dedikdə Azərbaycanın XX yüzillikdəki ictimai-siyasi fikir və dövlətçilik tarixinə işıq salan “Azərbaycan” qəzetinin 20 cildlik transliterasiya edilmiş nəşrini nəzərdə tuturam. Bu nəhəng işi Türkiyə ali məktəblərindən məzun olan iki gənc azərbaycanlı alim – Mehdi Gəncəli (Mərmərə Universiteti) və Azad Ağaoğlu (İstanbul Universiteti) görürlər. Onların yorulmaz əməyi və böyük entuziazmı sayəsində tarixi nəşrin beş cildi artıq çapdan çıxmışdır.

Qəzetin nəşr olunduğu 1918-1920-ci illəri Ömər Faiq daha çox doğma Axalsıq qəzasında və menşevik Gürcüstanın həbsxanalarında keçirsə də, “Azərbaycan”ın fəal müəllifləri sırasında yer almışdı. Eyni zamanda qəzet redaksiyası və “Azərbaycan” ətrafında toplanan ədəbi qüvvələr də Ömər Faiq əfəndinin taleyinə, üzləşdiyi çətinlik və məşəqqətlərə laqeyd qalmamışdı. Onun müdafiəsinə qalxmış, şəxsiyyəti və millət naminə fədakarlıqları barəsində təsirli məqalələr yazmışdılar.

Əksəriyyəti indiyə qədər naməlum qalan qiymətli məxəzlər Mehdi Gəncəli ilə Azad Ağaoğlunun diqqətindən yayın-

mayıb. Onları ümumi məndən ayırır ayrıca kitab şəklinə salmaqla qiymətli yubiley ərməğanı hazırlayıblar. ADA Universiteti isə həmin kitabı oxuculara çatdırmaqla təkcə Ömər Faiqin xatirəsinə ehtiramını ifadə etməyib, həm də milli ədəbi-ictimai fikrə mühüm töhfə verib.

* * *

XX əsrin əvvəllindəki milli oyanışı – azərbaycanlıların “islam ümmətindən türk millətinə çevrilməsi” prosesini nəzəri və əməli cəhətdən hazırlayıb həyata keçirənlər sırasında Ömər Faiq Nemanzadə də mühüm yer tuturdu. O, İstanbulda “Darüş-şəfəqə” məktəbini bitirib (1891) Qalata poçt və teleqraf idarəsində fəaliyyətə başladığı zaman maarif və mətbuatın – xüsusi ilə də istibdad rejimlərinin hər vasitə ilə yayılmasını əngəllədiyi mütərəqqi mətbu sözün xalqın həyatında oynadığı müstəsna rola diqqət yetirmişdi. Ona görə də Vətənə döndəndən sonra var gücü ilə hər iki mühüm sahədə çalışmaqı qarşısına məqsəd qoymuşdu. Şəki, Gəncə, Bakı və Şamaxıda tədrisin yeni üsulla aparıldığı məktəblərdə səkkiz ilə yaxın davam edən pedaqoji fəaliyyətdən sonra Ömər Faiq 1902-ci ildə Qafqazın siyasi-inzibati mərkəzi Tiflisə köçmüşdü.

Növbəti ildə isə XX əsrin ilk anadilli mətbu orqanı olan “Şərqi-rus” qəzetinin aydın əqidəli, açıq fikirli müəllifləri sırasında yer almışdı. Amma bu mətbuatla ilk təması deyildi. Hələ Şəkidə çalışdığı dövrdə “Tərcüman” (Kırım) qəzetində “Müəllim Nemanzadə” imzası ilə məqalə və

korrespondensiyaları çap olunurdu. 1905-ci il Birinci rus inqilabından sonra Cəlil Məmmədquluzadə və Məşədi Ələsgər Bağirovla birlikdə Tiflisdə “Qeyrət” mətbəəsini qurmuş, bütün türk-islam aləmini silkələyən məşhur “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin çapına başlamışdılar.

Yeri gəlmişkən, Qafqazdakı rus administrasiyası İstanbulda təhsil almış Ömər Faiqlə müqayisədə Qori seminarıyının məzunu C. Məmmədquluzadəyə daha çox güvənirdi. Birincinin “pan-türkizmi” fonunda ikincinin “milliyyətçiliyi” o qədər də təhlükəli görünmürdü. Məhz bu səbəbdən jurnalın nəşri ilə bağlı məsələlərdə Ömər Faiq əfəndi bir növ pərdə arxasından, lakin çox fəal şəkildə iştirak etmişdi. Rusların gözündə fərqli görünsələr də, əslində onlar eyni yolun yolçuları, eyni əqidənin daşıyıcıları idilər. Bu həqiqət Mirzə Cəlilin məktublarında da öz əksini tapmışdı. Amma təəssüf ki, sovet dövrü tədqiqatçıların “Molla Nəsrəddin” və mollanəsrəddinçilərlə bağlı araşdırmalarında yanlış yanaşma nərticəsində Ömər Faiqin rol və xidmətlərinin arxa plana keçirilməsi tendensiyası özünü daha bariz şəkildə göstərmişdi. Çox güman ki, repressiya aktı da burada öz mənhus rolunu oynamışdı.

1903-1918-ci illərdə Ömər Faiq Nemanzadə “Molla Nəsrəddin” jurnalının rəhbərlərindən və əsas müəlliflərindən biri olmaqla yanaşı “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Açıq söz”, “Azərbaycan”, sonralar isə “Kommunist”, “Qırmızı bayraq” kimi müxtəlif istiqamətli qəzet və məcmuələrdə sayı 40-a çatan gizli imza və təxəllüslər altında onlarla aktual

mövzu, milli mündəricəli məqalə və publisist yazılar çap etdirmişdi.

Millət, vətən, dil sevgisi, imzalar içində millətinin imzasını görmək istəyi bu yazıların başlıca leytmotivi idi. Azərbaycanda türkcülük şüurunun yayılmasında Ömər Faiqin xidməti Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd Ağaoğlu, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə kimi mögikanların xidmətləri ilə müqayisə oluna bilər. Onun rus istibdadına, Cənubi Qafqazda planlı şəkildə etnik soyqırım həyata keçirən erməni şovinistlərinə və Gürcüstanı türklərdən təmizləməyi qarşısına məqsəd qoyan gürcü menşeviklərinə qarşı illər boyu davam edən ideoloji mübarizəsi fəaliyyətinə və yaradıcılığına aydın ifadə olunmuş siyasi çalar verirdi. Üç dəfə həbsə düşməyinin əsas səbəbi də bu idi.

Gürcü hökuməti Ömər Faiqi susdurmaq üçün növbəti dəfə həbsə atanda M. Ə. Rəsulzadə “Azərbaycan” qəzetinin 27 yanvar 1919-cu ilə tarixli sayında çap etdirdiyi son dərəcə təsirli “Vicdan sızlayır” adlı məqaləsində yazırdı:

“Ömər Faiq əfəndini kim bilməyir? O həssas, o ataşlı mühərriri kim tanımayır? Qarsda dağılan xanimanların, Ərdahan-da hətk olunan (tapdanan) namusların, Batumda kəsilən qurbanların o yanıqlı mərsiyənəvisini (mərsiyə deyənini), “bir parça atmaq” (çörək) deyər qəlbləri yaxan o həmiyyət məşəlini hansı azərbaycanlı unuda bilər?”

Vaxt var idi Faiq Əfəndi Cəlil Məmmədquluzadə ilə bərabər nəşr eylədiyi “Molla Nəsrəddin” məcmuəsi vasitəsi ilə cəhalət pərdəsi ilə örtülü olan qara

qəlbləri yaxıcı qələmi ilə yaxırdı. O, binəzir bir cəsarətlə müqəddəs zənn olunan hər namüqəddəsə var qüvvəsi ilə çarpır, bütün vicdanı ilə hər növ vicdansızlıqlara qarşı protesto edirdi.”

1918-ci il bir çox Azərbaycan ziyalıları kimi Ömər Faiqin də həyatında seçim anı oldu. O, əsla tərəddüd etmədən Cümhuriyyət amallarına xidmət yolunu seçdi, türk dünyasındakı ilk Cümhuriyyətin inanclı və səmimi ideoloqlarından birinə çevrildi.

Ömər Faiqin 1919-cu ilin iyununda, Azərbaycanın müstəqilliyinə qarşı çevrilmiş Denikin təhlükəsinin hər an reallaşma biləcəyi günlərdə qələmə aldığı “Hazır ol!” adlı çağırış ruhlu məqaləsindəki aşağıdakı sətirlər bu fikrin həqiqiliyinə ən yaxşı zəmanətdir:

“Ey azərbaycanlı! Yaxşı bil ki, üstünə gələn, yırtıcı aylardan daha yırtıcıdır! Vəhşilərdən daha vəhşidir! Ən qəhhar xunrizlərdən (qan tökənlərdən) daha xunrizdir.

Ey azərbaycanlı, ey türk! İyi bil ki, sən zəif olunca hər yandan üstünə hücum mühəqqəqdir (qaçılmazdır).

Ey Azərbaycan! Ey hər kəsin gözü düşən nazənin vətən! Yatma, yatma ki, birdən birə “ürəyinin üstünə çökmək”, hərərəti-həyatıyyəni söndürməyə qəsd edərlər.

Ey azərbaycanlılar! Ey böyük və şanlı cahangir nəvələri! Başını bir az yuxarı qaldır. Ticarət məşğuliyyətini bir az yüngülləşdir, həmiyyət və qeyrətini göstər! Ey cavan türk! Vətəninə, onunla bəra-

bər ananı, bacını, balalarını qurtarmaq üçün saqın, kimsədən imdad gözləmə, kimsəyə əl uzatma! Əl uzatma ki, sənin yeganə yardımçın sənsən! Sənin yaşamağa, istiqlalə olan inamındır! Sənin millətinə olan məhəbbətidir!”

Bu vətənpərvər ruh, çağırış və səfərbərlik nidaları Ömər Faiqin “Azərbaycan”ın səhifələrində “Ümidvar” təxəllüsü ilə çap etdirdiyi məqalələrin əksəriyyəti üçün səciyyəvidir. Onun Vətənin taleyi, millətin bu günü və gələcəyi ilə bağlı yazdığı hər sətirdə bir ürək yangısı, qəlb həyəcanı seçilir. Uğurlara sevindiği kimi, böyük problemlərin həllində soydaşlarına dözümlü və mətənət, iradə və qətiyyət arzular. Bu əhval-ruhiyyə çox vaxt məqalələrin başlığından da görünür. Məsələn, “Möhkəm idarə möhkəm əxlaqlı istər”, “Ümitsizlik zəf (zəiflik) nişanəsidir”, “Aldanmayın”, “Hazır ol!” və s. Ömər Faiqin 1919-cu ildə qələmə alınan və təqdim etdiyimiz kitabda toplanan yazılarının çoxu sözdən kəsərli silah kimi istifadə nümunəsi sayıla bilər.

Dostu Mirzə Cəlilin sözləri ilə desək, o, “qan iyi gələn mətləblərə” toxunmaqdan qorxub-çəkinmirdi. Çətin məqamda Naxçıvanın imdadına yetmək əvəzinə düşmən Ermənistanla sərfəli əlaqələr qurmağa çalışan bəzi nadürrüst işbazları (“Xanıstan-Ermənistan”) cəsarətlə damğalayır, erməni başkəsənlərin Zəngəzurdə törətdikləri cinayətlərin görümlü mənzərəsini (“Sağ ayağımız da kəsilir”) yaradırdı.

Bəs Ömər Faiqin ürəyinin dərinliklə-

rindən gələn yanıqlı fəryadları cəmiyyətdə əks-səda doğururdumu? Milli istiqbal və istiqlal yolunda qatlaşdığı müsibətlər soydaşlarının diqqətini çəkirdimi? Azərbaycan cəmiyyəti bu alovlu millət və vətən fədaisinin kim olduğunun, nə istədiyinin fərqləndirə idimi?

Kitabın “Əlavələr” bölməsində, “Azərbaycan” qəzetində Ömər Faiq Nemanzadə haqqında yazılanlar” başlığı altında toplanan materiallar yuxarıdakı suallara birmənalı müsbət cavab verməyə imkan yaradır. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əhməd Cavad, Muxtar Əfəndizadə və b. siyasət və söz adamlarının çətinliklər qarşısında sınımayan, haqq yolundan çəkinməyən Ömər Faiq haqda yazdıqları onun hələ gənc adlandırılacaq yaşda böyük xalq məhəbbəti və Azərbaycan adından danışmaq səlahiyyəti qazandığını deməyə əsas verir.

* * *

Mehdi ilə Azadın ərəb əlifbasından transliterasiya baxımından son dərəcə diqqətli işini ayrıca qeyd etmək istədim. Mətnə çətin anlaşılan ərəb-fars sözlərinin izahı verilib. “İzah və şərhlər” bölməsində qısa şəkildə hər məqalənin məqsəd və niyyəti, toxunduğu əsas mətləblər barədə bilgilər əks edilib. Adı çəkilən tarixi şəxslər və tarixi hadisələr barəsində müxtəsər məlumatlar əlavə olunub. Nəşrə elmilik və akademizm verən bu faydalı müdaxilələr dövrün ruhunu və atmosferini duymağa, eyni zamanda Ömər Faiqin toxunduğu mətləbləri dərinləndirən anlamağa kömək edir.

* * *

Təbii ki, dövlət başçısının XX əsr Azərbaycan tarixinin görkəmli simalarından biri kimi tanınan Ömər Faiqin anadan olmasının 150 illiyi ilə bağlı sərəncamı təqvim xarakter daşımır, sadəcə görülməli işlərin ilin sonun qədər tamamlanmasını nəzərdə tutmur. Əksinə, sərəncam bu sahədə aparılacaq tədqiqatlara yaşıl işıq yandırır, alimlərin və nəşirlərin qarşısında yeni vəzifələr qoyur. İnanmaq istədim ki, bu baxımdan Mehdi Gəncəli ilə Azad Ağaoğlunun təmənnəsiz zəhməti, ADA Universitetinin nəcib təşəbbüsü istiqamətləndirici və ruhlandırıcı rol oynayacaq.

Vilayət Quliyev
Sarayevə, 30 noyabr 2022-ci il

ÖMƏR FAİQ NEMANZADƏNİN

«AZƏRBAYCAN»

QƏZETİNDƏKİ YAZILARI

ÖMƏR FAİQ ƏFƏNDİNİN RUXADZENİN TELEQRAFINA CAVABI

Bu axır vaxt möhtərəm gürcü camaatı məni öz milli və Gürcüstan istiqlaliyyətinin düşməni ədd [hesab] etməklə bərabər, Axıskada guya mənim tərəfimdən hazırlanan üsyanı mənə istinad verirlər. Gürcü camaatı, Ruxadzenin hökumət namına [adına] göndərdiyi teleqrafı oxuduqdan sonra bu fikrə gəlmişdir. Buna cavab olaraq deyirəm ki, hərgah Axıska uyezdində narahatlıqdır və əhali arasında həyəcan və qələyan [çaxnaşma] davam edirsə, ən əvvəlcə bunun səbəbi Ruxadze cənablarının özüdür. Ruxadze asayışə nəzarət etmək sifətilə gəlib öz vəzifəsini unutmaqla bərabər, uyezdə anlaşılmaz işlər törətməyə və hökumət namından [adından] hökumət siyasətinə yaxışmaz hətta demokratik cümhuriyyətin heysiyyət və ləyaqətini ləkələyən "öz siyasətini" aparmağa başladı. Ruxadze həmin siyasətini vücuda gətirmək məqsədilə onun amalına zidd olanları oradan sıxıb çıxarmağa başladı.

Məsuniyyəti-şəxsiyyə [şəxsi toxunulmazlıq] haqqında general Makayevin rəsmi məktubuna baxmayaraq, Ruxadze məni üç nəfər yoldaşım ilə həbs edib Tiflisə göndərdi. Bir çoxlarını da azadlıkdən məhrum etdi. Ruxadzenin və onun əli altında olan qulluqçularının xudsəranə [özbaşına] hərəkəti camaatı həyəcana saldı. Camaat səbr edə bilməyib Ruxadzenin bu hərəkətinə laqeyd qalam-

madığından, bizim həbsdən azad edilməyimizi tələb etməyə başladı.

Mən hal-hazırda onu fikir edirəm ki, Gürcüstan Hökuməti Ruxadzenin xəyalatı səmərəsi [xəyallarının məhsulu] olan danoslarını nəzəri-diqqətə alıb heç vaxt Axıska hadisələrinin əsl səbəbini təftiş etməyir. Məttəəssüf [təəssüf ki], bu hadisələr münasibətilə hökumət indiyə qədər xəbərsizdir. Ruxadze öz axırıncı məktubunda yazır ki, bizim əlimizə böylə gizlin sənəd keçmişdir. Sənəd budur:

“Əfəndi qardaşım! Sizə xəbər veririk ki, Qərbi Zaqafqaziya müharibləri [savaşçıları] Qarsdadırlar. Onlara mehmannəvəzlilik [qonaqpərvərlik] göstərin, onları öz ixtiyarınıza alın və qeyrə...”

Möhtərəm qareləri [oxucuları] inan-dırırım ki “gizlin sənəd” adlandırılan bu məktub saxtadır. Bu kağız mənim xüsusi düşmənlərim Qobilyan bəyləri tərəfindən yazılmışdır. Həmin bəylər inqilabın birinci günlərindən mən kəndlilərin hüququnu müdafiə edib, torpaq reformasını təsdiq etdiyim zaman da dişlərini mənə itələ-mişlərdir.

Təəssüf ediləcək burasıdır ki, Ruxadze uyezd əhvalını öylə bir hala salmışdır ki, hal-hazırda ətrafında nələr vəqə olduğunu özü bilməyir. Ruxadze başa düşür ki, camaatın nifrətini qazanan və öz keçmiş fəaliyyətləri ilə özlərini ləkələmiş olan adamlar ona yaltaqlıq edib

mərhəmətdən məhrum olmamaqdan ötrü qara maska altında təzə hökumətə özlərini sadıq göstərmək istəyirlər.

Məəttəəssüf, Gürcüstan Hökuməti öz nümayəndəsinin yazdıqlarına inanıb Axıskada bir para adamların intriqasını və əhali arasında olan həyəcanın əsl səbəbini vaxtında təftiş etməmişdir. Bundan əlavə, bu cür işlərin kökündən rəf olması [aradan qaldırılması] üçün vaxtli-vaxtında tədbirlər görməmişdir. İş məhəllində [yerində] təftiş etməkdən ötrü heçdənsə gec olsa da biz bitərəf adamlardan ibarət bir komissiya göndərilməsini xahiş edirik. Axıska məmurları yanan odu söndürməkdənsə, öz əlləri ilə yanan oda neft tökürlər.

Möhtərəm gürcü camaatına müraciət edib inandırmaq istəyirəm ki, "Axıska hadisələri" məhəlli [yerli] inzibat idarəsinin təxrib edici üsulunun nəticəsidir. Bu üsul nəinki əhalini cəlb, biləks [əksinə] özündən uzaqlaşdırır. Hökumət, uyezdi idarə edən təcavüzkəranə bir üsula nəhayət verməlidir.

Bizzat [şəxsən] özümün Gürcüstan Demokrat Cümhuriyyətində Axıska və Axalkələk uyezdləri üçün milli muxtariyyət almaqdan başqa özgə bir qəsdim olmayıbdır. Başqa qəzetələrdən də bu yazdığımın dərcini rica edirəm.

Ömər Faiq

N 109, 9 şubat [fevral] 1919

PAYLAŞMAQ İSTƏYİRLƏR

Gürcü və erməni hökumətləri yarım milyonluq türk-islam kütlei-müəzzəməsini [böyük kütləsini], yəni Qars, Batum oblastları [vilayətləri] ilə Axıska və Axalkələk uyezdlərini [qəzalarını] öz aralarında paylaşmaq istəyirlər.

Axıska faciəsi Qars oblastı hüdudu daxilində olan Posxov müdiriyyətinin bugünlərdə bir bəhanə ilə gürcü əsgəri tərəfindən zəbti, Ermənistan Hökumətini tanımaq istəməyən (?) Dronun Qarsa doğru hazırlanması, paylaşmaq planının bir qədəməyi-feiliyyəsidir [əməli bir addımıdır].

Gürcü Hökuməti Axıska hadisələrindən çox əvvəl ora komandanına yazdığı gizli bir əmrnamədə Posxovu almaq üçün hüdudu üzərində bulunan yeddisəkkiz köyün bir bəhanə ilə silahlarını alıb zəiflədilməsi arzusunu bildirdi.*

İştə, o arzularını bu gün şiddətli top və pulemyot atəşləri ilə rast gəldikləri müsəlmanları qırıb tələf etməklə meydana-feilə gətirirlər.

Əvət, Gürcü Sosial-Demokrat Hökuməti Osmanlının, Azərbaycanın və Da-

*Axıska hadisəsinə dair ələ keçən rəsmi gizli əmrnamələri, siyasi intriqaları, hadisənin əsbabi-həqiqiyyə və nəticəsini [həqiqi səbəblərini və nəticəsini] bildirən məlumatı gələcəkdə bir kitab surətində nəşr edəcəyiz.

ğistanın bugünkü məşğuliyyətindən, müvəqqəti siyasi sükutundan istifadə edərək türklük, islam demokrati [xalqı] ziddinə olaraq, bu yolda fürsəti qənimət sayaraq silahsız müsəlmanları insafsızca qətlə edib, ərazisini vücuda gətirdikləri "əksəriyyəti" "əqəliyyəti"ə ["çoxluğu" "azlığa"] endirmək istəyir.

Çoxdan düşündüyü planını bu gün meydanı boş görüb istədiyi kimi tətbiq edir. Bunun üçün çox da uzun bəhanələrə hacət qalmayıb:

"Türk agentləri, Axıska bəyləri, əksinqilabçılar" hazır. Bu siyasi moda sözləri hər dürlü bəhanəyə bəsdir. Lakin vəziyyətə, zamanəyə, hətta günə görə bir az daha fəzlə uydurulsa daha əla!

Məsələn: "bir neçə yüz" "Posxov" köylüləri Osmanlı (?) zabitlərinin təhtikomandasında [komandanlığı altında] gürcü əsgəri üzərinə – ki 10-15 min miqdarındadır – hücum edir. Gürcü əsgərini qırır, camaatı üsyan etdirir. Əlbət ki, onları tərbiyə lazım. Hüdudu əmniyyətini saxlamaq gərəkdir.

İştə, sizə böyük səbəblər! Daha artıq nə lazım? Həman müqabilə (?) edib Posxovu zəbt etməli. Asiləri (?) tərbiyə etməli.

Böylə də eylədilər. Qars oblastının ən gözəl parçası olan və 15-20 min nüfusu [əhalisi] bulunan Posxovu uddular. Yarın, o biri gün Dronun hücumunu gözləyib,

onun Qarsa, bunun Ərdahan, Oltuya doğru irəliləməyəcəyi nə məlum?

* * *

İngilislərin politikası da anlaşılmaz bir hal! Və ya anlaşılan bir bəla!

İngilislər nə Qars Hökumətini yerində qoyur və nə də kəndiləri himayə və mühafizə edirlər. Bu hal, bu qarışıqlıq isə kəndi vəd və şərtlərinin tamamı-tamamına xilafındadır.

İngilislər Qars və Batum oblastlarını Osmanlıların əlindən aldılar ki, Sülh Konfransında o yerlərin müqəddəratı həll edilənə qədər mühafizə edələr. Daxili idarəsini yerli camaatın ixtiyarına buraxıb, kəndiləri asayiş təmin üçün kontrolyor və nazir [nəzarətçi] vəzifəsini görürlər. Halbuki, bu gün Qars oblastı idarəsi əsla gözlənməyən bir şəkil almaqdadır:

Batum oblastı idarəsi müsəlmanların çoxluğuna rəğmən beş-on xristianın əlinə buraxıldığı halda, Qars müsəlman hökuməti xoşa getməyib və ya onun istiqbalından [gələcəyindən] qorxan qomşuların fitnələrinə qulaq asılıb dağıdıldı.

Bu keyfiyyət ingilislər tərəfindən ümid edilməyən bir haqsızlıqdır.

Yarım milyon islam camaatının hüquqi-sərihəsinə [danılmaz hüquqlarına] apasqar bir təcavüzdür.

Qafqaziyaya qanun və asayiş üçün gələn bir hökumətdən bəklənilməyən qanunsuzluqdur.

İngilislərin bu hərəkəti xeyli vasi [geniş] islam ərazisinin parçalanmasına bir vasitəyi-sühulətdir [asan bir vasitədir]. Qomşuların hırs [hərslilik] və tamahlarına

bilə-bilə meydan verməkdir.

Bu səbəblə, məsələ qayət ciddidir. Bu məsələni hər bir türk-islam, xüsusilə türk demokrasiyası dərin-dərin düşünməlidirlər. Düşünməlidirlər də, deməlidirlər:

Bu xüsusda iki dürlü siyasət ola bilməz. Ya ingilislər hazırda Qars Hökuməti heyətini bacarıqsız isə dəyişdirib daxili idarələrini kəndilərinə verməli və ya müştərək idarə edib Qars və Batum oblastlarından bir arşın yer də yad qomşu hökumətə verməməlidir.

Əks təqdirdə, yəni gürcü və erməni hökumət əsgərləri hüdudu keçdikləri surətdə bütün camaat bir vücut kimi hərəkət edib, əldə silah müdafiə etməlidir.

Gürcü və erməni qəzetələri Qars Hökumətinin dağıdılmasından və oraların tezliklə gürcü və ermənilərin əllərinə keçəcəyindən bəhs edib şimdindən izharışadmani edirlər [şadlıqlarını büruzə verirlər].

Biz də hələ fürsət varkən izhari-qeyrət və həmiyyət göstərib, hüquqi-milliyəmizin müdafiəyi-biamanı [amansız müdafiəçisi] olacağımızı elan etməliyiz.

Ümidvar

N 158, 16 nisan [aprel] 1919

BÖHTANLARLA BÖYÜK İŞLƏR GÖRÜLÜR

Biz Qafqaz türkləri haqlı sədamızı, təbii haqqımızı yanımızda, aramızdakı Müttəfiqlər müməssili [nüməyəndəsi] Tomsona yetiştirəmmədiyimiz, ona həqiqəti-halı anlatammadığımız halda, ermənilər yüz dürlü böhtan və qırmızı yalanlarını Parisə, Londona qədər çatdıraraq Qafqaz siyasətində böyük rol oynamaqdadırlar. Həm öylə dəhşət və əhəmiyyətli rol oynamaqdadırlar ki, ona qarşı bir saat səbr və sükut, ona qarşı bir tədbiri-siyasi aramamaq hüquqi-sərihəmizə [açıq-aşkar, danılmaz hüquqlarımıza], həyati-istiqlalımıza olan aşkar təcavüzü qəbul etməmək deməkdir. Bu isə müstəqil yaşamağa əzm etmiş bir millət üçün deyil, adi bir cəmiyyət üçün belə bir eyib, bir nöqsandır.

Yalnız bir eyib və nöqsanmı? İş bununla qalsa yenə dərd yarı, yenə nöqsanı ikmal mümkün. Fəqət daşnaksaqanlar öylə qızıl iftira və ağulu dillərlə, öylə ustalıq və sərbazlıqlarla [cəsərlə] Müttəfiqləri və onların buralardakı vəkillərini aldadırlar ki, nəticəsi vücudumuzun mühüm bir üzvünü xəncərlə kəsib aparmaq və bu surətlə həyati-istiqbaliyyəyimizi [gələcək həyatımızı] bir daimi zəf və mərəzə düçar etməkdədir.

Heyf ki, bəyanatım quru bir söz deyil. İştə, Ermənistan Xariciyyə nazirinin Parisdəki erməni mürəxxəsələrinə [nüməyəndələrinə] vurduğu teleqraf!

İştə bu teleqrafın nəticəsi olaraq Qars Cənub-Qərbi Qafqaz Hökumətinin dağıdılması.

Ehtimal ki, oxuyanların bir qismi bu teleqraf məzmununu bilməyir. Teleqrafın xülaseyi-məzmunu böylədir:

“Qarabağ, Şərur, Naxçıvan, Sürməli və Qars tərəflərində Osmanlı zabıtlərinin komandaları ilə böyük türk qüvvətləri toplanmaqdadır. Bunlar top və atəş qüvvətləri ilə yenidən erməni qanı axıtmaqla bu yerləri Azərbaycana zorla ilhaq etmək istəyirlər. Vəziyyət qayət ciddi və təhlükəlidir. Müttəfiqlər qüvvətinin müavinəti [köməyi] ilə bu qanlı qitalın [qırğının] qarbağı saxlanmalıdır. Və illa [yoxsa] yaxında böyük və qanlı faciələr üz verəcəkdir.”

Parisə çəkilən bu həyəcanımız [həyəcanlı] teleqraf Parisi vələləyə saldığı bir anda, Tiflisdə çıxan ingiliscə “Di Trans-Qafqazian-post” qəzetəsindəki “Türk intriqaları” məqaləsi də buradakı Müttəfiq komandanlarını şübhəyə buraxdı.

İştə bu şübhə səbəbiylədir ki, Müttəfiqlər komandanı Tomson, bir az əvvəl Qars Hökumətini təqdir və təsdiq etdiyi halda, bu həftə adi bəhanələrlə onu dağıtdı və aprelin 14-ündə bütün Kabinə əzasını [üzvlərini] dustaq edib təhtəlhifz [nəzarət altında] Batuma göndərdi. Yarım milyon türk demokratiyasını daşnaksaqanların, erməni sərməyədarlarının pənçeyi-intiqamlarına buraxdı.

İştə, safdil [sadələvh] türklər görsünlər, sadədil Azərbaycan türk demokratları anlasınlar ki, daşnaxsaqanların kiçik bir qeyrətləri, daha doğrusu hiylə və böhtanları nə böyük işlər, şayani-əsəf [təəssüf ediləsi] təbədüllər [dəyişikliklər] vücuda gətirir!

Nasıl can alacaq damarı bilirlər! Nasıl əhvali-hazirə tilsimini qırırlar! İngilisləri nasil “Qafqazda Osmanlı nüfuzu” ilə quşqulandırır [şübhələndirir, qorxudurlar]!

İştə, bu da bir siyasi hünər, bir hiylə müvəffəqiyyətidir. İngilislər əli ilə böyük məram və qayələrinə çatmaqdadır. Zəhmətsizcə yarım milyonluq bir türk kütləsinin ittihadını [birliyini], siyasi müəsisatını [müəsisələrini, qurumlarını] dağıtmaqdadır. Bu məğər az hünər midir?

Bugün-yarın Qars şəhəri ermənilərə keçəcək. Daşnaxsaqanların əski hakimiyyətlərini quracaq. Bütün müsəlman fəqərəsi uzaqlara, issiz [kimsəsiz, boş] yerlərə qaçacaq. Qayalara, dağlara, sığınacaq. Ac, çılpacaq qalacaq. Minlərcə naxoşlayacaq, yüzlərcə qırılacaq.

Əvət, daşnaxsaqan hakimiyyəti Qarsa köçəcək. Oradaki yüzlərcə top, minlərcə tufəng, milyonlarca patronu əllərinə keçirəcək, müsəlmanlar əleyhinə işlədəcəklər.

Ermənistan hüduv və nüfuzu altında 486 müsəlman kəndinin ermənilər tərəfindən zəbt və işğal edilmələrinə rəğmən, Qarsdakı 86 erməni kəndinə sığınan yersiz müsəlman kəndliləri yerlərindən qovulacaq, dağlara, bayırlara sürüləcəklər. Bu il dağ otları ilə yaşasalar belə, gələn qışda aclıqdan ölümə məhkum olacaqlar.

İştə daşnaxsaqan propaqandasının qızıl böhtanının nəticəsi!

İştə ingilisləri inandırmalarının, siyasi manevra və hiylələrinin səmərəsi!

İştə buna müqabil də bizim sükut və “təvəkkül”ümüz!

Əcəba, bizim bu sükut və təhəyyürümüz [çaşib qalmağımız, mat qalmağımız] doğrudan uzun sürəcəkmiz?

Zənn etməm, daha zənn etməm ki, türk demokratiyası əskisi kimi uzun yatsın!

Ümidvaram ki, tezliklə bu hiyləkarlıqların, ingilis səhvlərinin üstünü açsın və tələb etsin ki, Qars hökumət heyəti bacarıqsız idisə onu təməmindən pozmaq, dağıtmaq olmaz. Mövcud olan Məclisi-Məbusanı vasitəsilə təzələmək, əhvali islah etmək mümkündür.

Ümumi demokat qanunu ilə vücuda gələn bir məmləkət Məclisi-Müəsisəsinin heçə saymaq, onun Kabinəsini tutub həbs etməmək, qonşular təşviqatı ilə Məclisi-Məbusanı ilə bərabər bir hökuməti-mütəşəkkiləni [mütəşəkkil, təşəkkül tapmış bir hökuməti] dağıtmaq, millətlər müqəddəratını təmin üçün Qafqaza gələn ingilislərin mənfəətinə müvafiq olmasa gərək.

Ümidvar

N 161, 20 nisan [aprel] 1919

AXISKA FƏLAKƏTİ ŞİDDƏTİLƏ DAVAM EDİR

Axıska müsəlman uyezdirin gürcülər tərəfindən zəbti tamam ay yarım dır. Bu qədər uzun müddətdə hərəkəti-əsgəriyyə durdurulammamışdır. On minə yaxın qoşun müsəlman kəndlərində, şəhərdə saxlanılmaqdadır. Güya Ərdahan tərəfindən müsəlmanlar hücum edirlər bəhanəsilə gün-gündən Qars torpağında irəliləməkdədirlər.

Bütün uyezd əsgəri idarə altındadır. Gürcülərin irəliləməsinə, Ərdahan, Oltu kimi sırf türk yerlərini zəbt etmələrinə ingilislər aşkar surətdə yardım edirlər.

İki-üç ay əvvəl, müsəlmanlar tərəfinə meyl göstərən Sərvər bəyə və onun hərəkətinə mənən yardım edən ingilislər bu gün əks tərəfi, gürcüləri alqışlayırlar.

Bir neçə ay müqəddəm [qabaq] ingilislərin gülər üzlərinə, tatlı sözlərinə inanan, onlardan mərhəmət və himayə gözləyən biçarə axıskalılar bu gün ingilislərin gözləri qabağında talan, qətl və məhv edilirlər.

Yüzə yaxın müsəlman kəndi tamamilə soyulub soğana çevrilmişdir. 30-40 min kəndli bu gün ac, bir qəpiyə möhtac qalmışdır. Bu qədər min nüfusun bütün yeyəcək buğdası, unu, öküzü, inəyi, qoyunu, atı, eşşəyi, yatacaq döşəyi, qabıqazanı tamamilə gürcü əsgərləri və köylüləri tərəfindən talan və yəğmə edilmişdir. On köydə su gətirəcək bir eşşək, yu-

murta qoyacaq bir tavuq buraxılmamışdır.

Bütün camaatın son qəpiklərinə qədər zorla alınmışdır. 30-40 min kəndli bir aydan bəridir ki, tamamilə boş, qismən yaxılmış evlərində torpaq və taxta üstündə yatmaqda, ölməyəcək qədər ordan-burdan bir zad tapıb, yarım ac bir halda vaxt keçirməkdədirlər. Son vaxtlarda isə uzun aclığa təhəmmül edə bilməyib [dözə bilməyib], çoxu cürbəcür naxoşluqlara tutulur, gündə onlarca tələf olurlar.

Əgər böylə gedərsə, az vaxtda camaatın çoxu tələf olar və bu surətlə Ramişvilinin planı zəhmətsizcə meydana gəlmiş olar.

Bu gün Axıskadan min zəhmətlə qaçıb Tiflisə, oradan da Gəncəyə gələn bir şəxs böylə anladır:

“Müharibə vaxtı yenə yaxşı idi. İnsan ya öldürür, ya ölür və ya əsir olurdu. Şimdi isə camaat çəkilməz bir bəla, ölümdən də bətar bir fəlakət içindədir. Yeyəcək yox, yatacaq yox, geyəcək yox, çocuq ağlayır, ana inləyir, ata düşünür. İmdad, bir tərəfdən imdad yox, hər kəs bir halda, hər kəs ac, hər kəs qeyrinin əlinə baxır. Hər kəsin ciyəri yanıq, hər kəsin gözü yaşlı, hər kəsin boynu bükük, ümidi sönük, ruhu düşükdür. Heç kəs evindən çıxıb bağçasına, tarlasına gedə

bilməyir. Gürcü köylüləri müsəlman bağçalarında meyvə ağaclarını tamamilə çıxarıb götürürlər. O gözəl Axıska bağçalarını məhv edirlər.

Kimsənin mane olmağa həddi yox.

Daima dövlətli müsəlman kəndlilərinə möhtac olan ac gürcü köylülərinin anbarları taxıl ilə, axırları heyvan doldu. Müsəlmanlar gecələri rahat yatmağa belə həsrət çəkirlər. Gürcü əsgərləri, gürcü köylüləri gecələri dəstə-dəstə gəzirlər. Mərkəzdən uzaq köyləri bir gecə olsun rahat qoymayırlar. Axtarmaq bəhanəsilə zorla qapıları açıdırırlar. Qalmış, saxlanmış son qəpiqlərini də alırlar. Bəzi yerlərdə kişilərini dustaq bəhanəsilə bir evə və ya axıra doldurub qapılarını bağlayırlar. Sonra qız və gəlinləri bu evə yığib iffətlərinə vəhşiyənə təcavüz edirlər.

Hasili, bu gün Axıska camaatı bir haldadır ki, çoxu ölümü həyata tərcih edir və vaxtilə əldə silah müdafiə edib ölmədiklərinə min dəfə peşman olurlar.”

Budur, sosialist Ramişvili Hökumətinin və müsəlman dostu gürcülərin müsəlman kəndlilərinin, demokratiyasının [xalqının] başlarına gətirdikləri bəla və fəlakət!

Budur, sosialist maskası altında oynanan ən mənfur millətperəstlik!

Budur, Nikolayın kazaklarından daha vəhşiyənə rəftar edən demokrat gürcü qoşunu!

Hökumət Axıska fəlakətini yüngüllətmək üçün iki milyon pul buraxdı. Lakin bu iki milyon bu zamanda nə puldur? İki milyon bircə Azqur köyünün zərərini ödəyəmməz. Halbuki, ölməmək üçün boş çörəyə möhtac olan köy, bir-iki, on

deyil, yüzə yaxındır. Hökumət ciddi müavinəti [köməyi] düşünməyib iki milyon ilə iktifa [kifayət] edərsə, göz görə müsəlman camaatının qırılmasını arzu edir və bu iki milyon da göz boyamaq üçün verilmiş bulunduğunu söyləməyə haqq qazanmış oluruq.

Ümidvaram ki, gürcü əfkari-ümumiyyəti [ictimaiyyəti] Ramişvili siyasətinə qarşı izhari-nifrət ilə Axıska köylülərinin həyatını düşünər, haqlarında həqiqi vətəndaşlıq məhəbbətini göstərər.

13 mart, Gəncə.

Ümidvar

N 162, 21 nisan [aprel] 1919

ALÇAQ SİYASƏT

Axıska qanlı hadisələrinin əsl səbəblərini bulmaq, fəlakətin dərəcəsini anlamaq üzrə oraya Məclisi-Müəssisən tərəfindən fəvqəladə bir komissiya göndərildi.

O komissiya əzasından [üzvlərindən] biri də müsəlman idi. Heyf ki, adı yadımda deyil. O həm bütün müsəlmanların Məclisi-Müəssisəndə yeganə vəkildir. Amma deyirlər, adil, saf və avam bir köylüdür. Tiflisdə bir çox müsəlman oxumuşlarını Məclisi-Müəssisəyə namizəd göstərmişlər, lakin komissiya heç birini qəbul etməyib, həmin köylünü münasib və layiq (!) bilmiş.

İştə, bundan da gürcü sosialistlərinin siyasətlərini təqdir edərsiniz [başə düşərsiniz].

Məqsədə gələlim: Komissiya Axıska-ya gedib, təhqiqatda bulunmuş və keçən həftə qayıdıb Məclisi-Müəssisəyə dakladını ərz etmişdir.

Budur, dakladın xülasəsi:

“Axısqa 400 ilə yaxındır ki, türk-müsəlman nüfuzu altında qalmış, Osmanlıların çox zülm və cəfalarını çəkmiş, gürcülüklerini, dillərini tərks etdirilməyə çox çalışılmış, lakin axıskalılar yenə ana (?) dili gürcücəni saxlamışlar. (Halbuki yüzdə 95-i bir söz də gürcücə bilməz, çünki ana dilləri türkcədir.)

1918-də Axıska və Axalkələk uyezdləri 7 ay qədər Osmanlıların əlində qaldı. Noyabrın axırında Osmanlılar Axıskadan çəkildilər. Çəkildə camaatın var-yoxunu da bərabər alıb götürdülər. Dekabrın əvvəlində Axıskaya daxil olan gürcü qoşunu yerli müsəlman camaatı tərəfindən məmnuniyyətlə qarşılandı. Lakin gürcü idarəsi, torpaqları əllərindən gedəcək olan bəylər, Osmanlı agentlərinə xoş görünmədi. Bunların kimi qaçdı, çoxu evlərində qaldı ki, fürsət vaxtında camaat arasında hökumət əleyhinə təşviqatda bulunsunlar. Böylə də oldu. Çox çəkmədi, bunlar qoşunun azlığından istifadə edərək əhalini üsyana hazırladılar. Günün birində posxovlularla birləşib qoşunumuzun arxasından hücum etdilər. Qoşunumuz azlığı səbəbi ilə müvəqqətdən çəkilməyə məcbur oldu. Sərvər bəy 25 gün Axıskada hökumət etdi. Nəhayət, 7 martda Axıska yenə tərəfimizdən işğal edildi. Bu işğali-əsgəri [hərbi işğal] vaxtında bittəbii [təbii olaraq] bir çox köylər zərərə düşərək öldürüldü. Onlara tezliklə yardım lazımdır.”

İştə, rəsmi bir daklad ki, başdan-başə yalan və uydurmadır.

İnsan həqiqətə naminə böylə şeytənəti-siyasiyyəni [siyasi şeytanlığı], əfkari-ümumiyyəni iğfal [ictimai fikri yanıltmaq]

üçün böylə qəsdı [məqsədli] firqə saxtakarlığını, alçaq tərəfirliliyi gördükcə socialist istibdadı ilə Nikolay istibdadı ara-sında nə fərq var, deyəcəyi gəlir. Əvət, daklad tamamilə yalan:

1) Osmanlılar gedəndə köylü camaatın heç bir şeyini götürməmişlərdir. Osmanlı vaxtında hər zad bol, oğurluq, talan qətiyyəən yox idi. Alver hər kəs üçün sərbəst, hətta əsgəri podratçılar, böyük pul qazananlar yenə gürcü və ermənilərdən idi.

2) Axıskada Osmanlı tərəfdarı nə bir agent və nə də bir bəy qalmışdı.

Gürcü hökumətinin ən ziyadə qorxduğu Ömər Faiq əfəndi ki, köylü camaatın yanında böyük nüfuzu vardı, yoldaşları ilə bərabər Axıska işğalının həftəsində tutulub Tiflisə həbsə göndərildi. Qalan bəylər ki, Baxşı bəy Maçabeli, Ziya bəy Şərabçıyev, Teymur bəy Muxranski, Fəzail ağa Orconikidze, Xarcam imamı Molla Osman və qeyrilərdən ibarətdir, Axıskada qalib Levan Ruxadze ilə bərabər gürcü hökuməti mənfəətinə çalırdılar. Axıskada camaatı hökumət əleyhinə təşviq edəcək bir nəfs [adam] də yox idi. Həqiqətdə isə camaatı üsyana “məcbur” edən yeganə Levan Ruxadze və yoldaşları bəylər idi.

Osmanlı vaxtında camaat arasında ticarət qayət sərbəst idi. Hər kəs azadlıqla şəhərə gəlirdi. Ruxadze idarəsi qurulandan sonra şəhərə gəlib-getmə kəsildi. Ticarət söndü. Müsəlmanlar sıxılmağa, mallarını saxlamağa məcbur oldular. Çünki başiboş saldatlar, intiqamçı gürcü mühacirləri tərəfindən soyulma-

ğa, təhqirə düçar olurdular. Uravel uçastokunda müsəlmanlar silah saxlayırlar bəhanəsilə çılpaqlandırılıb döyülürdülər. Oşora tərəfində komissarların etmədikləri rəzalətlər qalmayırdı. Ruxadzenin 18 yaşındakı qardaşı komissar, başına yığıdığı “Nikolay jandarmaları” ilə istədiyini eyləyirdi.

Posxov hüdudu üzərindəki qarovullar gəlib-keçəni incitməkdə, soymaqda jandarmalardan aşağı qalmayırdılar.

İştə, böyləliklə camaat hökumətdən narazı olmağa, hüdud qarovulları ilə münaziyəyə [mübahisəyə; münazişəyə] başladılar. Həman bu kiçik münaziə Ruxadzenin təşviqi ilə böyüyüb bildiyimiz Axıska hadisəsini meydana gətirdi.

Doğru, müsəlmanlar bir münaziə nəticəsində hüdud qarovullarının silahlarını aldılar. Bu səbəblə üzərlərinə göndərilən 200-300 qoşun ilə vuruşub Ude kəndini zəbt və qismən talan etdilər. Lakin Ude gürcüləri, qonşuları müsəlmanlarla özləri uyuşa biləcəklərini, böylə ufaq şeylərlə işi böyütməməklərini Ruxadzedən rica etmişlərsə də o, biləks [əksinə], topla Kaxaret köyünü və cəməsini dağıtdırıb, civar [ətraf] köyləri də top atəşi ilə cəzalandırmağa və güya bu üsul ilə narazılığı söndürməyə çalışdı. Lakin müsəlmanlar şiddətə qarşı şiddətlə cavab verməyə məcbur oldular.

İştə, bu surətlə üsyan yanğına lazım olan əcza [barıt] hazırlandı. Sərvər bəy Posxovda bunu duydu, fürsəti qənimət bildi, başındakı macərapərəstlərlə bərabər hüdudu keçdi. Ruxadzenin tədbirsizliklərilə hazırlanan əczaya od vurdu.

Bu surətlə meydana gələn yanğı bütün uyezdi tutdu.

Ruxadzenin inad və tədbirsizliyi ilə hazırlanan yanğı Sərvər bəyin əfv edilməz dəlilik və avantürlüyü ilə böyüyüb biçarə Axıska köylülərinin, müsəlman demokratiyasının bədbəxtliyi ilə nəticələndi.

Budur, adi qarovul mücadiləsidir, o böyük Axıska fəlakətinin zahiri səbəbi! Arada nə Osmanlı agentı, nə torpaq məsələsi və nə də özgə böyük bir səbəb var. Ruxadzenin axmaqca rəftarı, Sərvərin dəliliyi.

İştə, həqiqi iki səbəb!

Bundan başqa hamısı yalan, uydurmadır.

Məclisi-Müəssisanda dakladını oxuyan təftiş komissiyası üzvü işin içini, əsl həqiqəti bildiyi halda, qəsdən təvilata sardı [sözünü uzatdı, dolaşdırdı]. Firqə əzasından olub Ramişvilinin sağ qolu olan Ruxadzenin təqsirini örttdü. Ümumi bəylilik və moda sözlərlə əfkari-ümumiyyəni [ictimai fikri] aldatdı. Göz görə həqiqəti basdırdı. Çünki müqəssir yalnız Ruxadze deyildi, onun şərifi-cürmü [cinayətdə şərifi] olan Ramişvili birinci cinayətkarlardandı.

Təəssüf, min təəssüf ki, gürcü socialistliyi həqiqəti yoldaşları Ruxadzeyə qurban etdilər. O adama qurban etdilər ki, Axıskanın gürcü cəmiyyəti onun bir daha Axıskaya gəlməməsi, yenə ikinci bir fitnə qaldırmaması üçün hökumətə müraciət etdilər. O adama qurban etdilər ki, komissiyanın müsəlman üzvü onun, yəni Ruxadzenin məhkəməyə verilib həbs

edilməsini şiddətlə tələb edirdi. O adama qurban etdilər ki, onun xatiri üçün daklad mətbuatda eynən nəşr edilib, əfkari-ümumiyyəyə bildirilməmədi.

Əgər bu iş Azərbaycanda olmuş, Ruxadze Azərbaycan məbusu bulunmuş olsaydı, şimdiki qiyamətlər qopmuş, Kabinə alt-üst edilmiş, mətbuat dili cəhənnəmi atəşlər yağdırmışdı. Lakin Tiflisdə Ramişvili siyasəti ki, ona heç vaxt əsl gürcü siyasəti deyəmməm, firqə xatiri, daha doğrusu öz xatiri üçün hər dürlü şeytənəti-siyasiyyəni istemal edib [siyasi şeytanlığı işlədib], həqiqəti örttdü və bu surətlə mövqeyini təmin etdi. Fəqət eyi bilməlidir ki, saxtakarlığın, alçaq siyasətin, əfkari-ümumiyyəni işğalın ömrü uzun olamaz.

14 mart, Gəncə.

*Ümidvar
N 164, 23 nisan [aprel] 1919*

MÖHKƏM İDARƏ MÖHKƏM ƏXLAQLI İSTƏR

Fərdlərin, şəxslərin öz işlərində etibarları, müvəffəqiyyətləri, tərəqqiləri, şöhrətləri nasil malik olduqları əxlaq və fəzilətləri ilə mütənasib isə, fərdlərdən vücuda gələn bir heyət, bir hökumətin də dərəcəyi-ədl və etibar [ədalətinin və etibarının dərəcəsi], mərtəbeyi-şərəf və qüvvəti də öyləcə əxlaqi-mədəniyyə və mətinəsi [mədəni və sarsılmaz əxlaqi] ilə mütənasibdir.

Bu öylə bir lütfi-haqdır ki, üluləzm [ən böyük] peyğəmbərlər, ən böyük hadilər, dahilər, həkimlər, qəhrəmani-hürriyyətlər belə bununla, bu müsbət qanuni-ictimaiyyə ilə insanları təbşir və tənzir [müjdələməyə yaxud qorxutmağa], sövq və idarə eyləməyə müvəffəq olmuş və vücuda gətirdikləri inqilabi-ictimailərlə həqiqəti-məzkurəni [deyilən həqiqəti] e'la [ucaltmış] və elan eyləmişlərdir. Bu öylə bir həqiqətdir ki, bundan məhrum olanlar, bu vasitəyi-etilə və iqbalı [ucalma və səadətə nail olma vastəsini] anlamayanlar, elm ilə əxlaq, tərbiyə ilə ədəbi bir-birinə qarışdırırlar daima zəlalətə düşəcəklər, daima zərər görəəcəklərdir.

Elm ilə əxlaq, tərbiyə ilə ədəb başqa-başqa şeylərdir, dedik. Əvət, öylədir.

Hüsni-əxlaq [yaxşı əxlaq] və tərbiyə mütləq təlimi-elm və fəzilət ilə olarsa da, hər sahibi-elm sahibi-fəzilət və əxlaq olamaz.

Mətin əxlaq və tərbiyə, şəxsiz ki, be-

şikdən başlanan elmi və əsri [müasir] tərbiyə, fəzilətə tədrisi adət [etmək] və haqq və ədlə [ədalətə] alışmaq, onu təbiəti-saniyə edinməkdir [onu özünə ikinci bir təbiət etməklə mümkün olar]. Bu isə ictimai nöqsanlarımızın ən böyüyü, məktəblərimizin qara ləkəsidir.

Əxlaqsızlıq istibdad və qara fikirlərin, zülm və haqsızlıqların yeganə vasitəsi olduğu kimi, vicdansızlığın, tamahkarlığın, bəxl [paxıllıq] və həsədin də anasıdır.

Əxlaqsızlıq hələ təzə idarələrdə, yeni hökumətlərdə birər bəla, birər taundur. Xayır, xayır, bəlkə bunlardan da betər, bunlardan da əşəddir [şiddətlidir]. Çünki bunlar görünür, anlaşılır. Lakin o, o qara üzlü şeytan kimi görünməz, nəfsi-əmmarə kimi qafatasının içində gizlənər, zəhərli mikrob kimi qan damarında cövlan edər, fürsəti gözlər, vücudun zə'fini [zəifliyini], böhranını, anarşiyasını qənimət bilər. O vaxt həman özünü, feilini aşkar edər, zəhərini, bəlasını göstərər.

* * *

Bilməm, nə vaxtda Bakıda Ərzaqını, hansı idarədənsə xeyli pul qeyb (?) olur.

Bilməm hangi idarədən bədəfkarlar [cinayətkarlar], ah, o bəlli əfkarlar neçə min hökumət pulunu oğurlarlar.

Bir ay qabaq bədbəxt Naxçıvan mühacir və fəqirlərinə paylamaq üzrə bir

möhtərəm, mükərrəm [səxavətli], vətənpərəst, aşıqi-həqiqət, füqərapərvər, xadimi-millət, sahibi-şəfqət, mötəməd [etimad edilən], müqtəsəd [qənaətcil, israf etməyən], müəllim, müsəllim [idarəçi], mübarək, eyni-mələk [mələk kimi], mötəbər, dilavər [ürəkli], “bayramda paşa”, hər yerdə dilgüşa [könül açan], fəzilət-məab [fəzilət sahibi] və alicənab bir şəxsə bir neçə yüz min manat kağız pul verirlər. Bu cənabın da acından qırılan fəqirlərə yazığı gəlir. Onlara kağız pul əvəzinə qızıl pul vermək istər. Onu tapmaq üçün də Rəştə gedər, Batuma qaçar. Aradan xeyli vaxt çıxar, amma bu arada Naxçıvan aclarından bir qisminin də canı çıxar. Zərəri yox, çoxu yenə sağ. Möhtərəm cənab, kağızı qızıla dəyişdirmək üçün təbii rahat oturmaz. Oraya-buraya baş vurur. Lakin bunun ali zəhmətini bədfəkar sosialistlər anlamazlar. Qışqırıq salarlar, nəhayət, pulu geri verər.

Bu pulun üstünə bir az da qoyarlar, olar 900 min. Daha mötəbər, daha fəzilətpərvər bir heyətə verərlər ki, Tiflis yolu ilə Naxçıvana gətirsin. İki-üç aydan bəri ölməyib sağ qalan mühacirlərə versinlər.

Heyət kamali-izzü-ehtişamla [böyük bir izzət və eh-tişamla] Tiflisə “Orient” qastinitsasına [mehmanxanasına] düşər, 900 min manatı da çamadani ilə nömrə otağında saxlar. Lakin bir gün sonra, 17 aprelə pul qeyb olar. Həm büsbütün qeyb olar. Əvət, əvət, 900 min manat, həpsi birdən uçar.

Şübhə üzərinə, heyət əzasından [üzvlərindən] birini tutub həbsə salarlar.

* * *

Məqsədimə misal üçün yuxarıda nəql etdiyim zərifanə [olduğu] qədər əlimanə [kədərli] olan xitabəni buraxalım. Yenə məqsədə keçəlim:

Cavan Azərbaycan Hökuməti idarələrinə bir çox məmurlar lazım.

Bunların pisini bulmaq, ayırmaq çətin. Çünkü xainlər, əxlaqsızlar hər kəsdən ziyadə şirin dilli, qeyrət və həmiyyətli, mötəbər və bacarıqlı, aqil və məlumatlı görünürlər. Ürəklərindəki qaranlığı, qanlarındakı zəhəri, qafalarındakı xəyanəti əsla bəlli etməzlər. Ağızlarından güya məhəbbət, gözlərindən mərhəmət, işlərindən bərəkət tökülər. Bicarə, safdil [sədələvh] rəislər, məsul müdirilər birdən-birə anlamazlar. Nədən sonra, işlərin üstü açılarda, xəzinəyə milyonlarla zərər dəyəndə ayırlarlar.

Bu halda nə etməli? Əldə bir vasitə yox ki, xainlər, əxlaqsızlıqlar anlaşılın, əmniyyət [etibar] edilməsin, təmizlənsin.

Bunun üçün zahirən bir aləti-təfriq [ayırmaq üçün bir vasitə] yox deyiləcək. Lakin bu bəhanə doğrumu? Əcəba, dairəyi-elmimizdə əhvali-ruhiyyəni, əsrari-qəlbiiyyəni [qəlbini sirlərini] bildirəcək heç bir miqyas, ölçü yoxmu? Sanıram ki, vardır. Həm öylə bir ölçüdür ki, çox az şaşar. Bu da şəksiz “qəvanini-ruhiyyə”dir [“mənəvi qanunlar”dır]. Qəvanini-ruhiyyə bizim sandığımız kimi qəvanini-fərziyyə və ehtimaliyyələrdən [güman və ehtimala əsaslanan qanunlardan] deyildir. Riyazi hesab qəvanini kimi müsbət və layəzal [əbədi] qanunlardandır.

Bu qanuni-təbiəti, bu mənəvi ölçünü başınıza alınız, filan dairə müdirinin, filan qulluqçununmu nasıl olduğunu, onun dərəcəyi-sədaqətini bilmək istəyirsi-

niz? Çox gözəl. Həman onun “tərcümeyi-halını” tədqiq ediniz. Keçmişini, adətini, xüsusi hallarını, xasiyyətlərini öyrəniniz. Vaxtilə hökuməti-müstəbidə zülmünə müavinət [kömək] etmişmi, xəfiyyəlikdə bulunmuşmu, milləti mənfəətinə satmışımı, cinsdaş [eyni soya, irqə mənsub olan] bir hökuməti para və məmuriyyət müqabilinə qəzetə sütunlarında qaralamışımı? Xüsusi borclarını verməmişmi, yaxın qövm və qonşularına mərhəmətsizlik etmişmi? Hırs və səfahətə [ehtirasa və əyləncəyə], moda və keyfə düşkündürmü? Yalan söyləyib hər şeyə and içirmişmi? Məmurriyyət və istiqbalından [dövlət qulluğundakı işindən və öz gələcəyindən] ümid-sizmi? Ev tərbiyəsindən, möhkəm bir iman və məfkurədən məhrummu? Xalq cəhalətini vasitəyi-şöhrət və mənfəəti bilməmişmi? Bil ki, yenə öylədir. Nə isə, yenə odur. Adəti, öyrənişi təbiəti-saniyyəsidir [ikinci təbiətidir]. Bəlkə, validi-əf’alıdır [əməllərinin atasıdır], xaliqi-iradə və idarəsidir [iradə və idarəsinin yaradıcısıdır].

İştə, burasını nəzərə alaraq cavan Azərbaycanımızın təhkimi [möhkəmlənməsi] üçün məsuliyyətli dairələr, heyətlər başına mümkün mərtəbə möhkəm əxlaqlı insanlar qoymalı ki, istiqlalımıza rəxnə [ziyan], xəzinəmizə zərər, gəncliyə zəhər vurulmasın.

Ümidvar

N 169, 30 nisan [aprel] 1919

ÜMİDSİZLİK ZƏF NİŞANƏSİDİR

Dünən 24 nisan idi. Tiflisdə “Botanika bağını” getmişdim. Oh, sanki cənnət! Bahar bütün bədayesini [incəsənət nümunələrini] toplamış, təcəssüm etmişdi. Hələ Şeyx Sənan mələklərinin, o canlı çiçəklərin dəstə-dəstə seyr və xüramları [nazlı hərəkətləri] oraya, o məhfili-şeyr-paşa [şeyrlər saçılan o toplanış məkanına] özgə bir ruh, özgə bir feyz bəxş etmişdi. Orası cənnət, həm cənnəti-həqiqi idi:

Yer-yer irmaqlar, yüksək qayaların ağ daşlarından köpürərək tökülən sular, zümrüddən, yaqutdan, lə’ldən daha xoş rəngli çiçəklərdən, çiçəkli ağaclardan vücuda gətirilən köşklər, gözəl qoxulu-iyli güllər, parlaq saçlı, gülər üzlü, sevimli üzlü, ağ döşlü hurilərlə dolmuşdu. Hər yer şən və ruhnəvaz [ruh oxşayan], hər kəs ürəyindən qopan avazi-şətarətlə tərənnümsəz [şənlik avazı ilə tərənnüm etməkdə, nəğmə oxumaqdadır].

Şəhərin uzaq yerlərindən yüz zəhmətlə buraya, bu müsəlman məhəlləsindəki bağa gələn xristian vətəndaşlar, bağın həyatəfza [həyat verici, şəfalı] havasından, ziyasından, çiçəklərindən, dərələrindəki sularından, təpələrindəki ağac kölgələrindən bir növ fayda axtarır, birər dürlü sevinirlərdi. Mən də kəndimə müalicə üçün xeyli zaman xoş rayihəli ziya ilə banyo etdim, isindim. İstirahət üçün hündür bir çamin [şam ağacının]

kölgəsinə sığındım. Orada saatlarca oturdum. Uzun-uzun düşüncələrə daldım. Başımı aralarına almaqla bir ittifaqi-müsəlləs [üçlü bir ittifaq] təşkil edən qollarım, başımın siqləti-bar və ələmindən [yükünün və kədərinin ağırlığından] xeyli yorulmuş olmalı ki, birdən-birə dizlərim üstünə düşdü. Başımı havaya qaldırdım. Qararmış olan gözlərimə iki qaraltı rast gəldi. Mənə doğru gələn bu qaraltılar tələsik döndülər. Tənha səmtlərə, ağaclar arasına, qaranlıqlara süzüldülər. Mən isə maraqlandım, diqqətlə baxdım. Məgər, yüz qorxu və ehtiyatla baği “görməyə” gələn çarşafli iki müsəlman qadını idi!

Mən yenə xəyalatıma daldım. Lakin bu səfər siyasi xətdərimizdən ziyadə, ictimai nöqsanlarımızı düşünürdüm. Əllərilə, üzlərilə bərabər gözləri, qafaları da açıq olan o minlərcə “rəfiqeyi-həyat”ın [“həyat yoldaşı”nın], o İsa çiçəklərinin yanında birər qarətikan, birər quli-biyabani [qulyabani] kimi görünən o iki çarşafli, pərdəli müsəlmanın [müsəlman qadınının] bədbəxtliyini, onları o halda, o qara pərdə altında saxlayan əvamili-ictimaiyyənin [ictimai amillərin] hakim olduğu mühiti, milləti fikir edirdim. Bu fikir, məni də qayğılandırmısa, məni də bağın nemətlərindən, baharından, feyzlərindən geri qoymağa başlayan kimi oldu. Beş-on dəqiqə məhzun bir halda qaldım.

Çox çəkmədi anladım ki, “Şərq ruhu”ndan, hissiyata uymaqdan, “zövqi-həyatı” maddiyyatdan ziyadə mənəviyyatda aramaq adati-qədimə və sufiyanəsindən [qədim və sofulara xas adətlərindən] ayrılmayıram.

Bir daha anladım ki, neməti-təvəkkül [hər şeyi taleyə bağlamağın neməti], hikməti-təamül [işlərin adət olunduğu halda, hər zamankı qaydada getməsinin hikməti], daimi səbr və təhəmmül [dözüm], xeyrüşəri-ilahi [ilahi xeyir və şər, xeyir və şərin Allahdan gəlməsi], feyzi-asimani [göylərin bərkəti], bəxtü iqbalı-əzəli [əzəldən qəddərdə olan bəxt və səadət], zövqü eşqimənəvi [mənəvi zövq və eşq], imdadiruhani [mənəvi kömək], qəvanini-layətə-qayyərə [dəşməz qanunlar], türüqü üsuliməşayixiyyə [şeyxlərin tərifi; yolları və üsulları], qəzavü qədəri-müqərrərinin [qabaqcadan qərarlaşdırılmış qəza-qəddərin] zahiri və örfi [ənənəvi] mənaları ilə paslanmış, adətlənmiş qafalara təşəbbüsi-şəxsinə [şəxsi təşəbbüsü], neməti-səyi [səy göstərmək nemətini], qüdrəti-elmi, hikməti-həyatı, təsiri-maddini [maddənin təsirini], qanuni-ictimaini, hürriyyəti-bəşəri, müsavati-hüququ, siyasəti-zamanı, təbəddülati-əxlaq və həyatı [əxlaq və həyatın dəyişənliyini] və buna müvafiq təşkilati-mədəni, fəlakəti-ümumiyyəyə bais qeyri-təbii sərvət və imtiyazatı [imtiyazları], həqiqi səadəti, ehtiyaci-təcəddüdü [yenilənmə ehtiyacını] anlatmaq çətin. Bununla bərabər, zorla da olsa, xoş görünmək, bahar və təbiət nemətlərindən istifadə etmək, ləzzəti-mənəviyyəni qüdrəti-maddiyyədə, ruh yüksəkliyini vəsait və əsbab [vasitələrin və səbəblərin] yüksəkliyində bulmaq və görmək istə-

yirdim. Əski adətimə, hüznümə məğlub olmamaq üçün yerimdən durdum. Mən də ziruh [canlı] çiçəklərin arasına qarışdım. Beş dəqiqə əvvəl başımı bir cədəlgahi-müdhışə [dəhşətli bir mübarizə meydanına] çevirən əski adətimlə yeni fikrim qovğasını unutmamaq istədim. Qulağıma təmiz geyinmiş dörd-beş erməni qızının səs-səsə verərək yavaşca təğənniləri [nəğmə oxumaqları], yek-ahəng havaları gəlir və sonra bu sədaların çağlayanın (şəlalənin) hiddətlə qabarmış köpüklərindən fırlayan sədayi-ruhnəvazına [ruh oxşayan səsinə] qarışdığını, şeir və bədayədən [bədiilikdən], asari-nəfisədən [gözəl incəsənət nümunələrindən] zövq duyan qəblərə axdığını sanki hiss edirdim.

Qulaqlarım da gözlərim, burnum, əllərim qədər ləzzətyab olmaq [ləzzət almaq] istədiyindən, qızların nəşatavər [nəşə verən] səslərindən uzaq gedəmməyirdim. Gedəmmədiyim üçün də yaxınlarındakı bir skameykaya oturdum. Beş dəqiqə keçməmişdi ki, yanımdakı yoldan bir tanışımın əcələ [tələsə-tələsə] yoxuşu çıxdığını gördüm. Səslədim. Döndü, yanıma gəldi.

Məndili ilə tərini sildi. Yoldaşını aradığını xəbər verdi. Görmədiyimi deyib yanımda oturdum. Bir az kef və hal istifsarından [sorgu-sualından] sonra ciblərindəki bir dəstə türk, rus qəzetələrini çıxardı. Əhvali-hazirədən [indiki şəraitdən] bəhs etməyə başladı.

Tanışım çox məyus görünürdü.

İstiqbalımızdan [gələcəyimizdən] ümidini tamam kəşmişdi. Kəndini saxlayamayıb hiddət və kədərlə deyirdi:

– Maşallah sənə! İstanbul əldən çıxır, altı vilayət ermənilərə verilir, İzmir vila-

yəti rumlara [yunanlara] bəxş edilir, Kaspidən Ağ dənizə [Aralıq dənizinə], Urmiyə gölündən Trabzona qədər Böyük Ermənistan yapılır. Gürcüstan Lazistanı ilhaq edir. Qarabağ istənilir. Denikin bugün-yarın Bakıya enir. Hər yandan, hər yerdən ümidimiz kəsilir. Hər kəs çareyi-sələməti bolşevizmi qəbulda bilir. Hələ Bakı əcaib partiyaların əcaib sərgisi, yığıncağı, bolşevizma, eyni vaxtda despotizma yatağı, hırs [ehtiras] və şöhrət qaynağı, müxtəlif atəşi-siyasət ocağı, məhşər və qiyamət bucağı halını alır. Sən nə əcəb burada rahat oturursan? Mənim bağrım yanır, beynim qaynayır, başım patlayır. Dərdimdən bu ağ çiçəkli ağacları gördükcə kəfənlərə bürünmüş, çağlayanın səsinə eşitdikcə halımıza ağlayır, quşların nəğmələrini duyduqca fəryad edirlər zənn edirəm. Sən, sən nə ümidlə böylə bidərdü təlaş [tələşsiz və dərdsiz] görünürsən, təəccübdür, – dedi və daha bir çox ürək yandıran məlumat əlavə etdi.

Dedi ha, dedi.

Nəhayət gülərək soruşdum:

– Mərsiyəni qurtardınmı?

– Bəli, – dedi.

– O halda lütf edib cavabımı dinləyiniz, – dedim. – Sənə müjdə verəyim ki, saydığınız işlərin, xəbərlərin çoxu xəyalatdır. Əsrlərcə cahangirlik etmiş, Avropaya hakim olmuş və bu gün altmışyetmiş milyon həmcinsi, dörd yüz milyon həmdini bulunan bir hökuməti Nubar paşa ilə Çxenkelinin hırs və iştahalarına qurban etməzlər. Deyəlim ki, əski böyük türk hakimiyyətinin daireyi-nüfuzunu kiçiltsinlər, türk hakimiyyətini türklərə münhəsir [məxsus, həsr olunmuş] eyləsinlər. Nə olar? Türklər daha da qüvvətlən-

məzlərmə? Dünyanın ən gözəl-gözəl yerlərinə sahib olmuş, yerləşmiş, kökləmiş altmış milyonluq böyük bir kütlə, bu günə qədər eyi-fəna yaşadıqdan, bugünkü demokrat və sosializmin, bugünkü müqəddəratı-milliyə prinsiplərinin qəbulundan sonra heç yatırıla bilərmə, yatırıla bilərmə? Əsla!

Qəzetələrin dedi-qodularına qulaq asmaq qəzetəçilik dünyasından bixəbərlilikdir.

Qəzetəçiliyi məttəəssüf [təəssüf ki], dargözlü millət-pərəstlərlə sosialist məskasına bürünmüş mənəfət və şöhrətçular [şöhrət axtaranlar] kəndilərinə bir ələt yapa bilirlər.

Əmin olunuz ki, Konfrans müqərrəratı [qərarları] xüsusunda yazılanların çox qismi yalandır, uydurmadır. Uzun çəkməz, həqiqəti duyarsınız.

Bununla bərabər, ikinci Vilhelmdən çox da fərqli olmayan Lloyd Corc və klemansolardan zəiflər üçün böyük ümidlər gözləmək çətin. Lakin burası var ki, zaman daha o zaman deyil. Əmələ [fəhlə, işçi] və kasıblar qüvvəti, qeyrilərə, qüvvətlilərə, müstəbidlərə mane olmaq şüarı artmaqda, Vilson prinsiplərinə, o qəvanini-haqq və təbiətə [haqqın və təbiətin qanunlarına] “bir dərəcəyə qədər” olsun riayətə məcbur etdirməkdədir. Buna görə mən ümidvaram ki, millətlərin müqəddərat məsələsi hələ tamamilə həll ediləmməzsə də – ki məsaili-müqəddəratıyyəni [xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi ilə bağlı məsələləri] həll edən yenə əski tərbiyə və ruhlu ağalardır – ona doğru hər hal[da] əsaslı və mətin addımlar atılmaqdadır. Arxayın olunuz ki, zamanımız fəlsəfeyi-ictimaiyyəsi [icti-

mai fəlsəfəsi, ictimai düşüncəsi] keçmiş xətəllərdən, fəlakətlərdən ciddi ibrət və dərs almaqda və bir də o zülm və haqsızlıqlara meydan verməmək əzmindədir. Məğlublar, mətbular [təbii olanlar] və məzlumlar, daha şüari-heysiyyət [heysiyyətlərinin üstünlüyünü] və hüquqi-insaniyyətlərini anlamaqda, “heyvani həyatdan” uzaqlaşmaqdadırlar. Hangi millət və camaat olursa-olsun, “hürr” bir şəxs kimi özgələrin “məşru” [qanuni] haqqına zərər verməyərək kəndi müqəddərat, müəssisat və inkişafatında [öz müqəddərat, təşkilatlanma və inkişafatında] mütləq azad olmalı və olacaqdır.

Buna görə, kədər və yə's [ümitsizlik] lazım deyil. Zamanın ehtiyacını, əxlaq və əhvali-ruhiyyəsini, təcəddüd [yenilənmə] və inqilabını nəzərə alaraq çalışmalı, həm öylə çalışmalı ki, yalnız kəndi zamanınızı, kəndi həyatınızı düşünərək deyil, istiqbalın [gələcəyin] ehtiyac və ruhunu da dərk edərək çocuqlarınızı ona görə hazırlamalısınız.* Yoxsa, təbii və zəruri olan siyasi və ictimai inqilabdan yə's və kədərə düşərək qət'i-ümid etmək [ümidi kəsmək] “Haq-taala”nı, həyatı, qanuni-təbiəti anlamamaqdır.

Ümitsizlik zə'f və cəhl [zəiflik və cəhalət] nişanəsidir.

Ümidvar

N 187, 25 mayıs 1919

* Bu xüsusdakı fikrimi başqa bir məqalədə də ərz edərəm.

NƏDİR BU NAXOŞLUQ?

Aramızda yaman bir naxoşluq var. Bu naxoşluq son vaxtlarda məmləkətin hər tərəfinə yayılır, millətimizin hər sinfini yaxalayır, hər yanda acısını, hər kəs üzərində təsirini göstərir, gün-gündən şiddət edir, vətənimizi yaxıb qovurur, həyatımız müvazinəsini pozur, ortaya anarşiya, bir böhran çıxarır.

Şimdi hər kəs o böhrani-həyat içində çirpini durur.

Hər kəs istəməyə-istəməyə o yaman naxoşluğa tutulur. Bir kərə tutuldumu, yaxanı qurtarmaq da qabil olmayır. Qızdırdıqca qızdırır, şaşırdıqca şaşırdır. Hər rəvət qırx dərəcəni də aşır. Yenə aldırılmayı, alışıdır. Böhran, şükran yerinə keçir. Bunlarla bərabər büsbütün də gizli qalmayı. Vücudi-cəmiyyətdə yavaş-yavaş zəiflik, əxlaqi-bəşərdə pozğunluq əlaməti görünür. Bu hal, bu fənalıq ərbabi-fəziləti [fəzilət sahiblərini], ricalihökuməti [hökumət adamlarını] imdidən təlaşa düşürür. Naxoşluq, doğrudan da yaman naxoşluq!

Əcəba nədir bu naxoşluq?

– Aclıqımı, qızdırmamı, tifmi?

– Xayı, xayır! Heç biri deyil!

– Ya nə?

Beş ay qabaq – yanvarın ibtidalarında idi. Osmanlılar İrəvan, Naxçıvan və Şərurdan çəkirlərdi. Oralar öz başına qalırdı. Kəndlərin, şəhərlərin ümumi hə-

yatı, nizamı pozulurdu. Məmləkətin istiqlalı qaranlıqlara düşürdü. Üç yüz min müsəlman müqəddəratı məchul görünürdü. Bir çox bədbəxtliklər xəyala gəlirdi. Lakin bunların heç biri İrəvan və Naxçıvan ağalarını bir o qədər düşündürməyirdi. Hər kəsi maraqlandıran yalnız və yalnız açıq qalmış olan “hökumət” mənəbi, məqamı idi.

İştə, bu boşluqları doldurmaq, tutmaq lazım görünürdü.

Qayeyi-xəyal səlaməti-vətən deyil, hökumət idi. Məfkurə, səadəti-millət deyil, milləti mənəfatə vasitə etməkdə.

Böylə də oldu:

Naxçıvan bir məşəri-hırsat kəsilməmişdi [ehtirasların aşib-daşdığı yer olmuşdu]. Hər yanda hırs və həsəd, hər dairədə fitnə və fəsad qaynayırdı.

Hökuməti, böyüklüyü ələ keçirmək xoşbəxtliyi hər kəsin ürəyindən keçirdi.

Lakin bircə şey ortada nöqsan idi:

– Pul.

Pul olsaydı, hər zad olacaqdı. Hökumət yapılacaqdı, məmləkət səlamətə çıxacaqdı, camaat rahat olacaqdı.

Pul olsaydı, ürəkdən də çalışılacaq, candan da xidmət ediləcəkdə.

Çox çəkmədi, bunun da yolu tapıldı:

Allah Azərbaycan Hökumətinə ömürlər versin! Həman həmiyyətli, qeyrətli və sədaqətli vəkillər seçilib Bakıya göndərildi. Bu xəbər, Bakıdakı irəvanlı[ı] həm-

vətənlilər arasına elektrik sürətilə yayıldı. Beş dəqiqədə həpsi toplandı. Məclislər oldu, qərarlar qoyuldu. Hələ müzakirə vaxtı onları görənlər indi də təəccüb bar-mağını dişləyirlər.

Nə idi o həyəcan və xələcan [təlaş], ya rəbbi!

Hər natiq minbəri-xitabətdə bir mücəssəm həmiyyət [vətən təəssübkeşliyinin timsalı] kəsilmədi. Təziqi-qeyrətlə qabarıq, sanki ətrafına sığmıyır.

Dillər, deyəsən Edisonun təzə çıxardığı bir mükəlimə maşinasıdır [danışıq aparatıdır], işləyirdi.

Gözlər – bir ədəyi-tərəhhümlə [mərhəmət ədası ilə] süzülürdü.

Qaşlar – Nəf'inin bir xəncəri-eşqi [eşq xəncəri] olmuş, müariz [müxalif, düşmən] ürəklərə saplanırdı.

Əllər – titrəyir, ayaqlar tərənnümsazi-şətarət olurdu [sevinc nəğməsi söyləyirdi].

Ürəklərin şiddətli çarpıntısı, üzlərin qızarmasından, dodaqların hərəkətindən sezilirdi.

Qeyrəti-hiss və hırs qan damarlarını qabartdıqca qabardır, natiqləri adi halətlərindən çıxarmış bulunurdu.

Başlar – şiddəti-həyəcanla müttəsil [daim] ağrıyır, müzakirəyə qoyulan çətin məsələnin, o pul müşkülünün həllinə sərfi-hümmət edilirdi.

Oh! Nəhayət məsələ həll edildi:

Bir milyon pul alındı.

Sədr, katib və xəzinədar seçildi. Aylıqlar təyin edildi.

Böylə bir məclis bundan bir az sonra Tiflisdə də əmələ gəldi. Xoşbəxt İrəvan quberniyasına iki tərəfdən də yardım ediləcək, nicat veriləcəkdi.

* * *

Bir fikir vardı, bu, əcələ etməyə qoymayırdı:

Bir milyon ilə nə iş görülməkdi? Bir az alver ilə, zəhmət çəkməklə o pulu artırmaq, məmləkətə, hökumət başına gedəndə həm çox pul ilə, həm abırlı pal-tar ilə getmək lazım idi. O idi ki, gözlərinə döndüyüm həm-vətənlilərin həpsi – müəllim, yazıçı, vəkil, mühəndis, doktor, direktor, xan, bəy, seyid, məşhədi və kərbəlayi, həpsi, həpsi alverə töküldülər.

Xoşbəxt İrəvan quberniyası müsəlmanları öz həmvətənlilərinin qeyrət və həmiyyətlərini eşidib yollarına səbirsizliklə müntəzir oldular. Ər-gec [gec-tez] gəlib qurtaracaqlarına böyük ümidlər bəslədilər.

Aradan üç ay keçdi.

Həmvətənlilərin İrandan gətirəcəkləri qızıllar, Batumdan gələcək mallar vaxtında gəlib çıxmıdılar...

Hökumət Naxçıvan və Şərurdakı minlərcə mühaciri təbii ac buraxmazdı. Yarım lazımdı.

Lakin ortada heç bir "həmvətənlilik" yoxdu. Həpsi məşğul idi...

Hökumət bu səfər həmvətənlilərin məmur və daha münəvvər [ziyalı] sinfinə müraciət etdi. Üç-dörd kişidən ibarət bir heyət itixab edib [seçib] bir milyon ianə pulu tapşırırdı ki, götürüb Naxçıvan ehtiyacına sərf etsinlər.

Möhtərəm heyət xüsusi salonlu vaqonla Tiflisə buyurdu. Orada istirahətlərinə ən həşəmətli mehmanxanalar, avtomobillər verildi. Çünki bunlar Naxçıvan və Şəruru aclıqdan, anarşiyadan qurtaracaqlardı. Yüz minlərcə camaatın xilas-karı olacaqlardı.

Heyf ki, yanlarındakı pul birdən-birə

peçin içinə girdi. Onları orada qızdırmaq istədi. Lakin zalım şeytan mane oldu. Möhtərəm ağaları öz qamçısı ilə qızdırdı. Böyləliklə heyət Tiflisdə saplanıb qaldı. Həm o vaxta qədər qaldı ki, həmvətənlərin Naxçıvanı da, Şəruru da, Sürməliyi də tamamilə ermənilərin əlinə keçdi.

Əgər iş yalnız irəvanlı [ı] həmvətənlilərə qalsaydı, bəlkə bu qədər uzun yazmazdım. Lakin əvlərinə məğrurən [məni bağışlayacaqlarına güvənərək] ərz edirəm ki, həmvətənlilərin çoxu nəticə etibarilə həməyar [eyni əyərda, eyni keyfiyyətdə] bulunurlar.

Son vaxtlarda şəkili, ərəşli həmvətənlilərin ictimaiyyəti [yığıncığı] vardı. Əcəba məqsəd nə idi? Firqə ehtiramımı, millət səadətini? Bilmədiyim cəhətə bir şey söyləyəmməm... Ancaq şurası var ki, naxoşluğumuz ümumdür.

Zənn edirəm ki, şimdi naxoşluğumuzun nə olduğu anlaşıldı, şimdi bu yaman naxoşluğumuzun zərəri, şiddəti, tələfatı təqdir edildi [başla düşüldü].

Əvət, öylə bilirəm ki, bu uzun tərifi-dən sonra naxoşluğumuzun cinsi aşkar edildi. Bilindi ki naxoşluğumuz:

İctimai naxoşluqdur.

Kaş naxoşluğumuz "ictimai" olmasaydı da, ən qorxunc tiftlərdən, taunlardan, xolerələrdən biri olaydı! Biri olaydı da bir az tələfatdan sonra qurtula biləydik.

Heyf ki, bu ən şiddətli tiftlərdən, ən qorxunc taunlardan da daha qorxunc, daha zərərliyədir. Çünki tədavisi [müalicəsi] çətinədir. Müalicə vaxtı uzundur. Buna hər "həkim" isə çarə edəmməz.

Bunun üçün uzun illər, böyük əməklər, ulu qeyrətlər, yüksək zəka və fikirlər,

fəzləcə pullar və bunların başında da qüvvətli bir iman, bir ictimai iman, mətanətli bir səbat lazım.

Mən də bilirəm ki, bu qayəyə bizi çatdıracaq vasitələrin çoxu bizdə yox. Fəqət bir şey, həm də bütün qüvvələrin, vasitələrin anası olan bir şey əlimizdə var:

O da – qayə və məqsəd!

İştə, **məmləkətin istiqlalından, camaatın səadətindən** ibarət olan qayəmiz qabağımızda durduqca və ona bir ilaheyi-həqiqət bilib tapındıqca vasitələri bulmaq, düz yolları izləmək qolaydır. Qolaydır, çünki naxoşluğumuz və onun səbəbləri artıq aşkar edilmişdir.

Naxoşluğumuz:

İctimai naxoşluqdur.

Ümidvar

N 188, 26 mayıs 1919

HAZIR OL!

Oh, nə gözəl fikir:

“Millətim növ’i-bəşərdir, vətənim ruyi-zəmin.”

Bundan daha həqiqi bir iman, daha ülvi bir əməl [arzu], daha ilahi bir qayə və məqsəd olarmı əcəba?

Bütün insanlar qardaş, bütün dünya üzü bir vətən!

*“Demə bu rus, bu müsəlmandır,
Hər kəsin elmi var – o insandır.”*

Türk, alman, bolqar, venqer [macar], rus nə; ingilis, fransız, rum, erməni, gürcü nə?

Həpsi həzrəti-Adəm övladı, həpsi kürreyi-ərz sakini!

Həpsi insan, həpsi qardaş deyilmi?

Nədir bu qarındaşları, bu arxadaşları bir-birindən ayıran əngəllər?

– Milliyət, sərhədmi?

Məgər milliyət və sərhəd insanlardan daha müqəddəm [vacib, qabaq], insanlıqdan daha ucamı? Məgər ilk insanların, qardaşların bir neçə dövr bir-birlərindən uzaq düşmələri, ayrı yaşamaları və bu səbəblə dil, adət, qiyafə, imanca ayrılımları və başqa-başqa adlanmaları əsillərini, qardaşlıqlarını itirirmiyə?

Əlbəttə ki, yox!

Yoxsa, qardaşlığa yaraşmayan ortadakı bu canavarlıq, bu yırtıcılıq, bu heyvanlıq, bu qəhr və zülmələr nə?

Bunlara səbəb:

Aradaki cəhl və anlamamazlıqımı?

Deyəlim ki, bu, cahillər üçün doğru!

O halda, alimlər üçün, ingilislər, amerikalılar, fransızlar, almanlar... üçün nə deyəlim?

İyirminci əsrdə, ülum və fününun [elmlərin və fənnlərin], fəlsəfeyi-əxlaqın, fəziləti-insaniyyənin, şeir və bədayenin [incəsənətin], hissiyyati-rəqiqənin [incə duyğuların] bu dərəcə tərəqqi etdiyi bir zamanda bu beş illik vəhşiliyə, bu cahan qırğınına, bu ümumi qətləmə, bu heyvani azgınlığa, bu azgın yırtıcılığa nə mənə verəlim?

Məgər bir aileyi-bəşər [bəşəriyyət ailəsi] övladı, bir vətən yavruvarı, daha artıq qapmaq, zəhrmarlanmaq, dövlətlənmək üçün bir-birlərini bu dərəcə pəncələr, boğazlar, parçalarmı?

Sevinirdik ki, bu qədər bəlalı bir fəlakətdən, bu qədər qanlı bir inqilabdan böyük bir dərsi-ibrət alarıq. Alarıq da, gələcək üçün qiymətli bir **kitabı-ədalət** hazırlarıq.

İnsanlıqı heyvanlığa, dərəkeyi-məzəllətə [zəillik çuxuruna] doğru sürükləyən alçaq hiss və cərəyandan qurtulub, mərtəbeyi-fəzilətə, kamalati-insaniyyəyə tərəf ucalarıq. Düşünürdük ki, Karl Marksın qəvanini-şər’iyyəsi [halal, ədalətli qanunları] Leninin ictimahi-əlmanə və fətavayimətini [alimlərə yaraşan yozumları və sar-

sılmaz hökmləri] ilə bir dövreyi-itizal [ayrı, digərlərindən fərqlənən bir dövr] açıb, Darvinin kəşfiyyati-fənniyyəsini, yaşayan yaşayarı əzərək, yeyərək yaşar tərzindəki fəlsəfeyi-pəstini [alçaq fəlsəfəsini] mövqeyi-hakimiyyətindən bir az da olsa düşür.

İnanmaq istəyirdik ki, bu beş illik hərc-mərclik, bu milyonlarca qurbanların, bu böyük inqilabın Vilson dili ilə ortaya çıxardığı “təyini-müqəddərat” haqqı, bundan sonra zəif millətlərin haqqı-insaniləri, haqqı-məşruları [qanuni hüquqları] bir həqiqət, bir düsturi-idarə və siyasət olaraq tanılar.

Ümidvar idik ki, əski çürük üsuli-idarə və şər’iyyə [idari və hüquq sistemi] dəyişdirilib, aradaki müsavatsızlığı, ədalətsizliyi qaldıracaq bir şər’i-həqiqət [həqiqət şəriəti, həqiqət dini], bir təriqi-səadət [səadət təriqəti, səadət yolu] bulunacaq və bu sayədə zəhmətkeş xalq, köhnə haqsızlıqların, zülm və cəfaların, sərvət və əcrlinin [muzdun, əmək haqqının, əvəzin] təsiri-təxribkaranesindən [dağıdıcı təsirinə] qurtulub bir az nəfəs alacaq.

Lakin, heyhat!

Cərəyani-əhval [hadisələrin gedişi] bizə bunların, bu ali fikirlərin, bu insani əməllərin [arzuların], yenə bir fikir və əməl [arzu] olaraq qaldığını göstərir.

Əvət, ən insaniyyətpərvər, ən ülvi və elmi nəzəriyyat və fərziyyələrin daireyi-təsəvvürdən hənz uzaqlaşmadığını, əski ənənəti-ictimaiyyənin [ictimai ənənələrin] qolaylıqla sarsılıb sıyrıllamadığını bildirir.

“Yaşayan yaşayarı əzərək, yeyərək yaşar”

fikri-səqimini [yanlış fikrini] meydana çıxaran adati-vəhşiyyə və xəvassi-heyvaniyyə [vəhşi adətlər və heyvani xüsusiyyətlər] isə hələ daxili-mədəniyyətimizdə, hərəmxaneyi-ürfanımızda gizlənilib, oğurluq, şərirlilik [pislik] eyləyir. Hüdudi-ədliyyəmizdən dişarı sürünməyir. [Ədalətimizin sərhədlərindən kənara atılmır.] Min illərdən bəri başqa-başqa dil və çeşidlərlə, lakin həpsi də bir məzmununda söylənən:

“Bəni-Adəm əzayi-yek-digərənd”

fikri-ülvisi yalnız gözəl bir cümleyi-hikəmiyyə [hikmətli cümlə] olaraq işlənilir, yalnız zəif qəlblilərə qarşı xoş bir təsəlli olmaq üzrə söylənib durur.

Qövldən feilə [sözdən əmələ], xəyaldən həqiqətə çətin keçilir.

Əvət, çətin keçilir. Çünki, keçiləcək yollar şimdüyə qədər haqqı ilə təyin edilməmiş, gedənlər həp yanlış yollarla, əyri-büyrü cığırlarla getmişlər. Elm və fənnə, qəvanini-ictimaiyyəyə istinad etməyən əsaslarla hüsuli-məqsədə çalışmışlar. Hələ ən çoxu quru və’z [moizə] və nəsihəti, rifq [yumuşaq] və mülayiməti, vasitəyi-mənəviyyəni yeganə çarə və əlac zənn etmişlər.

Şükür, çox şükür ki, son vaxtın üləmayi-ictimaisi [ictimai sahələrin alimləri] o sehrli yolun tilsimini bulmuşlar:

“Hazır ol cəngə əgər istər isən sülhü-səlah”

Şimdi hər kəs, istər mütəəssib [təsəübkeş, konservativ] millətçi, Əhrar, istərsə menşevik və bolşevik olsun, kəndi düşüncə, proqram və yollarıyla müarizlərinin [rəqiblərinin, düşmənlərinin] cənginə hazır olurlar. Və bu surətlə sülhü səlahı mühafizə və davam etdirmək is-

təyirlər.

Bu hazırlıq isə mütləq tufənk və topla deyil. Hazırlıq mütləq qan tökmək üçün deyil, bəlkə qan tökdürməmək üçün bir vasitədir. Lakin bu, hər kəs üçün, hər iş və zaman üçün bir deyil. Hazırlıq sinif və məqsədə, zaman və ehtiyaca, müariz və düşmənin hal, məqsəd və vəziyyətinə görə ayrılır.

Zamanımız hələ böhran və qələyan [qaynama, qeyri-sabitlik] içində; bu gün hamı – kiçik və böyük millətlərin hamısı, sinif və cəmiyyətlərin, heyət və təşkilatın hamısı sülhü səlahı pozacaq və ya sülh[ü] səlahın hüsuluna [əldə edilməsinə] mane olacaq bütün qüvvələrə qarşı hazırlaşirlar.

Azərbaycanımız isə bu gün hər yandan ziyadə sülhü səlahə möhtac.

Lakin bizi rahat və asayışdə qoymaq istəməyirlər. Hər tərəfdən ətrafımızı sarırlar.

Qafqazda əksəriyyəti-məhəlliyyəni [yerli əksəriyyəti] təşkil edən türk yerləri birər-birər əlimizdən çıxır: yekə, üç yüz minlik Qars oblastı getdi, Naxçıvan, Sürməli və Şəruru qeyb etdik.

Cənub islam məmləkətləri ilə rabitəməz kəsildi. Filan və filan yerlərimizə hələ tamamilə sahib ola bilməyiriz.

İştə, böylə qızdırmalı və xəstə bir vaxtda bütün mövcudiyyətimizə zərbə endirmək istəyən Denikin qüvvəti yuxarıdan və şimaldan üstümüzə çökür. Vətənimizdə sülhü səlah deyil, vətənimizin özü təhlükəyə düşür.

Buna görə “cəng”ə adi surətlə deyil, bütün mövcudiyyətimizlə hazırlaşmalıyız. Həm top və tufənk və xəncərlərlə

hazırlaşmalıyız.

Ey azərbaycanlı! Yaxşı bil ki, üstünə gələni, yırtıcı aylardan daha yırtıcıdır. Vəhşilərdən daha vəhşidir. Ən qəhhar [qəhr edici, çox güclü] xunrizlərdən [qan tökənlərdən] daha xunrizdir.

Ey azərbaycanlı, ey türk! Eyi bil ki, sən zəif olduqca, hər yandan olursa-olsun, üstünə hücum mühəqqəqdır [qaçılmazdır].

Ey türk! Gözün[ü] aç ki, əlindəki neməti-istiqlalı [azadlıq nemətini] qapmaq istəyirlər.

Ey Azərbaycan! Ey hər kəsin gözü düşən nəzənin vətən! Yatma, yatma ki, birdən-birə “ürəyin” üstünə çökmək, hərərəti-həyatıyyəni [həyat hərərətini] söndürməyə qəsd edirlər.

Ey cavan türk! Vətəninə, onunla bərabər ananı, bacını, balalarını qurtarmaq üçün saqın kimsədən imdad gözləmə, saqın aldanıb kimsəyə əl uzatma! Əl uzatma ki, sənə yeganə yardımçın sən-sən! Sənəni yaşamaya, istiqlalə olan imanındır! Sənəni millətinə olan məhəbbətindir!

Ey Azərbaycanlılar, ey böyük və şanlı cahangir nəvələri! Başını bir az yuxarı qaldır. Ticarət məşğuliyyətini bir az yüngülləşdir, həmiyyət və qeyrətini göstər!

Ey kimsəsiz türk! Qorxma! Həmiyyətinə, mənəviyyətinə, imanına nöqsan gətirmə! Sən kimsəsiz olduğun halda daha böyük aslansən! Tək, möhkəm və əsaslı təşkilatın güclü silahın olsun. Səndə o iman, o həmiyyət olduqca, hər zaman qalibsən!

Ey Azərbaycanlı! Təkrar-təkrar fəqan edirəm: vətənin hər yandan təhlükə

içindədir. Onu təhlükədən qurtaracaq yalnız və yalnız sənin silahındır, sənin qüvvətidir. Burasını da eyi bil ki, sən özgəsini, özgə torpağını qurtarmayırsan; özünü, öz evini, öz balalarını qurtarırsan. Çünki vətən – sən, sən – vətənsən!

Ey vətəndaş! Yatma, daha yatma! Çəkəcəyin qeyrət bir-iki aylıqdır, qazanacağıın nam və şərəf isə əbədidir.

Qalx, qalx! Qalx da silahına sarıl! Cəngə hazır ol!

Ümidvar

N 194, 3 həziran [iyun] 1919

XANISTAN-ERMƏNİSTAN

Tam bir il qabaq idi. Osmanlılar Naxçıvana girdilər, hökumət qurdular. Az vaxtda rahatlıq və asayışı yerinə gətirdilər. Buna görə hər kəs özlərinin xilas-karları olan Osmanlılardan az-çox razı olurdular. Lakin bircə xanlar məmnun görünməyirdilər. Çünki rus zamanındaki xan və bəyliklərini sürəmməyirlərdi. Nüfuz və sərvətləri gün-gündən azalırdı. Alverçilər kimi ticarətlə məşğul olmağa, az da olsa zəhmətkeşlər kimi çalışmağa məcbur olurlardı. Xanlıqları, hakimlikləri, pulları, məişətləri, kefləri tamam daralır, günləri isə qaralırdı.

Çox çəkmədi, Osmanlılar çəkildi. Naxçıvan öz başına qaldı.

Xan və bəylərin günü doğdu. Çünki təşkilatsız camaata, avam məxluqa xan, bəy lazımdı.

Xani-Naxçıvanskiyə [Naxçıvan xanları; Naxçıvanski familiyasından olan xanlar]: cəfərqulular, kəlbəlilər, meymunvəlilər, qənbərəllilər, əmirəlilər, bayraməlilər yenə iş başına, camaat boynuna keçdilər.

Zaman və hal da başqa idi. Camaat bunlara, bunlar camaata lazım görünürdü. Xeyli vaxtdan bəri nüfuzdan, hakimiyyətdən, zövq və səfadan düşmüş xanlar, ilk öncə canü dildən [candan və könüldən, ürəkdən] çalışdılar, təşkilat yaptılar, pul topladılar, qoşun yığdılar. Bunların qeyrət və zəhmətlərini görənlər camaat isə daha artıq həmiyyət və

millətperəstlik göstərdilər. Pul olsun, adam olsun, əsirgəmədilər.

Az vaxtda on minə qədər qoşun yığıb sərhəddə qoydular. Ermənilərin bir neçə şiddətli hücumlarını aslanca dəf etdilər. Onlara hədlərini bildirdilər, son nəfəslərinə qədər vətənlərini müdafiə edəcəklərinə and içdilər. Bütün lazımlı yerlərə, sərhədlərə qoşun doldurdular. Dəmiryollara adamlar qoydular. Bütün xətti əllərinə keçirdilər, işlətməkdə davam etdilər. İdarələri tənzim etdilər. Kiçik bir Parlament tərzində böyük bir Milli Şura vücuda gətirdilər. Milli Şura başına Qənbərəli Bənyarskini, qoşun komandanlığına Kəlbəli Naxçıvanskiyəni keçirdilər.

İşlər, idarələr bir xeyli vaxt yolu ilə getdi. Naxçıvan, Şərur, Sürməli və İrəvanın da bir qismi müstəqil, rahat, kiçik bir məmləkət halına döndü.

Xanların, bəylərin və bunların adamlarının cibləri doldu, qarınları şişdi, qafaları qızdı, ürəkləri böyüdü, gözləri açıldı, boyunları yoğunladı, kefləri kökəldi. Yavaş-yavaş uzun zəhmət çəkmək, həmiyyət göstərmək artıq görüldü.

Mətlub [arzulanan şey] hasil olmuş, hakimiyyət qazanılmışdı. Şimdi yenə əski sənətə, camaatı soymağa, on dörd-on beş yaşındakı cavanları əsgərliyə (?) götürməyə, gözəl şux qızlar axtarmağa, onu-bunu qorxudub pul yığmağa... bil-

məm nələrə, nə alçaqlıqlara başlamaq lazımdı.

Böylə də oldu:

Kəlbəliyə və küçədəşləri əski heyvani xasiyyətlərini unutmadılar. Biçarə camaatın canına dalaşdılar, hər biri birer soyğunçuluğa girişdilər:

Milli Şura rəisi Qənbərəli bəyin qardaşı Əmirəli bəy, xalası oğlu Bayraməli bəylə bərabər Bakı-Culfa dəmir yolunun Culfadakı dəmir, taxta, sement və qeyrə əşyasını tamamilə satdılar.

Cəfərqulu xanın oğlu Davud xan Naxçıvanın, Makunun buğdasını vaqonlarla Ermənistanı daşdı. Az vaxtda böyük pullar qazandı.

İrəvandakı Azərbaycan vəkilmiz [Məhəmməd] Xan Təkinskinin ataşə-militeri [hərbi ataşəsi] Xanlar xan Naxçıvanski üç gündə bir Ermənistandan Naxçıvana keçib alverlə məşğul olur və Azərbaycanın siyasi nümayəndəsinin siyasi sandığını siyasi kağızlar yerinə Nikolay kağızları ilə doldururdu. Və indi də doldurmaqdadır.

Xanların, bəylərin və bunların cibdaşlarının sandıqları pul, qarınları kabab və şərəblə dolduğu vaxt, yazıq Azərbaycan zabidləri yeməyə çörək tapmayırdılar. Aylarca zəhmət və məşəqqət içində vəzifələrini görürdülər.

Son vaxtlarda zabidlərin çörəkləri deyil, özləri də artıq görüldü.

Çünki xanların alverlərinə, qoşun içindəki intriqa-larına, camaat arasındakı soyğunçuluqlarına əngəl olurdular.

Bunların, bu yaramaz qonaqların oradaki ömürləri də çox sürmədi.

Azərbaycanın Naxçıvan qubernatoru Cəfərqulu xanın və qoşun rəisi Kəlbəli xanın arzuları, ingilislərin təşəbbüslərilə

məzkur [adı çəkilən] zabidlər günün birində Naxçıvandan qovuldular. Bu qovulmadan sonra bütün meydan xanların keflərinə qaldı. Bundan istifadə unudulmadı:

Xanlar Ermənistanı, ermənilər Xanıstanı – Naxçıvana keçib gəlməyə, əski dostluqlarını təzələməyə üz qoydular.

Bu dostluqlardan sonra, çoxdan bəri məyus duran cənab Xatısovanın könlü açılmağa, kefi gəlməyə başladı.

Xatısov könlünün böylə qolay açıldığını hiss edincə ermənilərə Naxçıvan yolunu açmaq, kefinin böylə dostluqlarla tez gəldiyini anlayınca Xanıstanı – Naxçıvana gəlmək xəyalına düşdü və bu xəyal get-gedə xanların, bəylərin yardımları sayəsində bir həqiqət oldu:

Xatısov və kampaniyası ingilisləri rahatlaşdırmaq, İrəvan-Culfa-Təbriz dəmir yolunu, Şahtaxtı-Maku-Bayəzid xəttini vaxtilə tutmaq lazım olduğunu anlatmağa, təşviq etməyə can və başla çalışdılar.

Azərbaycanla Osmanlıların həmhüdd olmalarından çox da xoşlanmayan ağa ingilislər, türklərin zərərinə olan Böyük Ermənistanı yardımdan çəkinmədilər.

Naxçıvan, Şərur və Sürməli uyezdlərinin tamamilə Ermənistanı ilhaqını münasib gördülər.

Bu münasibəti qabaqca, təbii, Naxçıvan camaatına açmaq olmazdı. Bunu ingilislərlərin, ermənilərin özləri də yaxşı bilirdilər.

Burasını da yaxşı bilirdilər ki, **pula qulluğa** kasıblardan, qara camaatdan artıq yenə onlara alışan, zövq və keflərə adət edən dövlətli xanlar, bəylər həvəs edərlər.

Buna görə, hər şeydən qabaq xanlarla uyuşmaq vacib bilindi. Və yüngüllüklə də uyuşuldu...

Lakin arada bircə çətinlik qalmışdı: hüduddə və içəridə müdafiəyə hazır on min qoşun vardı. Bunları bir cür aldatmaq, gücdən salmaq lazımdı.

Son vaxtlarda Xatısova qan və cib qardaşı olan Kəlbəli xan bunun da qolayını tapdı.

Dəhnə kimi təbii qalada duran müsəlman qoşununu təbdil [dəyişiklik] bəhanəsilə oradan özgə yerə çəkdi. Dəvəli-Dəhnə yolunu ermənilərə açdı. Ac, çilpaq iki yüz erməni qoşunu ingilis zirehli vaqonlar[ıy]la birdən sərhədi keçib Naxçıvana – bu Xanıstan paytaxtına girdi. Ermənilər ingilislərlə bərabər, təslim olmaq istəməyən qeyrətli Hacı Mehdi və qeyri başçıları tutub Qars fədailəri kimi Batuma, oradan da Malta adasına göndərmək istədilər. Lakin onlar tutulmayıb qaçdılar. Onlar qaçınca, camaat da başsız, komandansız qalıb təslimə məcbur oldular.

Ermənilər mayın 9-da bütün şəhərə və mahala zəhmətsizcə sahib oldular.

Xanlar, sərtəcləri [başlarının tacı; əzizləri] Xatısova və məyyəti daşnaklara verdikləri böyük və təntənəli **übudiyət** [qulluq; itaət] duz-çörəyiylə Xanıstanın Ermənistanı ilhaqını elan etdilər.

İştə, ermənilər böylə ingilis və tülkü üsuluyla Azərbaycanın ən məhsullu, bərkətli və əhəmiyyətli yerlərinə sahib, yarım milyonluq bir nüfusa [əhaliyə], böyük bir türk kütləsinə ağa oldular. Həm də bu böyük nemət və şərəfə bir nəfərlərinin burnunu qanatmadan, böyük bir fədakarlıq göstərmədən nail

oldular.

İştə, bizimlə ermənilərin fərqi!

İştə, bizim xanlarla erməni xanlarının halı!

İştə, ümumiyyətlə zəhmətkeşlər ilə rahatlığa öyrənən xanların, bəylərin yapacaqları!

Yüz il qabaq Cəfərqulu xanın dədəsi Kəlbəli xan Naxçıvanı xəyanətlə ruslara təslim etmişdi, indi də oğlu Kəlbəli xan ermənilərə təslim etdi.

Nə acı, acı olmaqla bərabər, nə qədər doğru təsadüf!

Bunları yazan vaxtda bir hiss, bir fikir həmişə zəhnimi tırmalayır, rahatsız edirdi:

Kim bilir mərhəmətli Azərbaycan vücudunda nə cür qurdlar, əski rüşvətçiliyə, xainliyə alışıq nə qədər xanlar-bəylər, köhnəsi kimi qulluq etməyə adət etmiş, öz faydası üçün millətini, istiqlalını satmaya hazır neçə alçaq məmurlar var?

İştə, qabağımızda Naxçıvan xanları!

İştə, ürəyimizdən heç vaxt çıxa bilməyən gözəl Naxçıvan, Şərur torpaqları!

İştə, Xanıstanın Ermənistanı ilhaqı!

İştə, sizə qiyamətə qədər yaddan çıxmıyacaq canlı bir misal!

Ümidvar

N 195, 4 həziran [iyun] 1919

ALDANMAYINIZ!

Bu il Bakımızın üstündə bir çox illərdə görülməyən bir dəyişiklik, bir sərinlik var.

İyun – həziran havası deyəsən mart havasıdır: günorta çağı hava öylə isti olur ki, axşam bulvar gəzintisinə çıxanlar palto almaqlarını yadlarına belə salmayırlar. Lakin axşam saat 9-10 oldumu, mənim kimi zəiflər nəmli küləyə tab gətirməyib qaçırlar, bulvarın ən ruhlu, səfali, ayılı, işıqlı, xoş çağından zövq duyammayırlar. İyun havasına aldanırlar.

Bu il təbii havanın da siyasət havası kimi ikiüzlü, oynaq olduğunu düşünəməmirlər. Aman, iyunun istisinə aldanmayın! Aldanmayın ki, bu il uğursuz ildir.

Havası dü-ruyə [ikiüzlü] havadır.

Aman, aldanmayın!

* * *

Dörd-beş gün qabaq Denikin Bakıdakı vəkili and içirdi, hökuməti qandırır ki: vallah, billah Denikin sizin istiqlalıyyətinizi təsdiq (?) etdi və əsla sizinlə bir düşmənliliyi yox və bəlkə sizə ixlas [səmimiyyət] və ehtiramı var.

Lakin ertəsi günü hava dəyişdi. Şimal küləyi Bakının itsisini birdən-birə çevirdi. Hava həm qarardı, həm soyudu.

Denikin vəkilinin hökumətə rəsmi yazdığı dünənki yalançı kağızının qarası qurumadan ikiüzlülüynün üstü açıldı.

Ertəsi gün özgə hava çaldığı duyuldu.

Denikin Şollar suyumuzu qurutmaq, Qızılburunu tutmaq, o biri tərəfdən Zaqatalaya keçmək arzu və iştahını bildirdi.

Lakin biz də boş oturmadıq, özümüzü bildirdik. Məclisi-Məbusanda qiyamətlər qopardıq, atəşlər yağdırdıq, meydanlarda mitinqlər qurduq, protestlər etdik. Son adamımıza qədər davaya hazır olduğumuzu anladıq.

Çox çəkmədi, hətta saat keçmədi, hava yenə dəyişdi:

Bakının üstünə çökən qaraltılar, soyuqluqlar birdən-birə dağıldı: hava işvəbaz, ruhnavaz bir nazəninin üzü kimi güldü, açıldı. İngilis generalının əmri çıxdı:

Denikin Azərbaycanca gəlmək deyil, Dağıstandan çəkiləcəyi xəbəri verildi.

Fəqət Denikin Dağıstandan nəinki getmək (1907 [-ci ildə] Tiflisdə “Molla Nəsrəddin”də Sultan Həmidə masxaraya aldığından ötrü Ömər Faiq əfəndini qalada həbs etdirən Kazanalıpov, keçən il İstanbulda paşalara yaltaqlıq edib nişan alan general Xəlilov və pul ilə Allaha bir dərəcədə səcdə edən şeyx Nəcməddinin və yoldaşlarının köməklikləri) orada gün-gündən möhkəmləşdiyi anlaşıldı.

Şimaldan əsən qorxunc, qarışıq, güclü küləklər gözləri yumduran bizim xəzriyə rəhmət oxudur.

Ey azərbaycanlı! Aldanma, yatma ki,

bu havalar xeyir əlaməti deyil!

Əvvəlişi günü heç gəlməyəcək, dünən mütləq gələcək, bu gün ehtimal qayıdacaq, yarın bəlkə gəlməz... havaları, Denikin xəbərləri yaxşı bilirsiniz ki, biz balaları yatırmaq nənnisidir. Biliniz, yaxşı biliniz ki: Denikin bacarsa gələcək, həm mütləq gələcək!

Qapınızı açıq buraxarsanız, o murdar çaqqallar şəksiz evimizə soxulacaq. Aman, şirin dillərə, bugünkü havanın durğunluğuna, axmaq fikirlərə, boş ehtimallara aldanmayınız!

Denikin kölgəsi Dağıstanda durduqca da evimizdə bir dəqiqə salamat yatmamalıyız! Yatmamalıyız ki, birdən qopacaq fırtınalar, axacaq qanlı sellər, ortalığı saracaq vaveylalar keçən Mart hadisəsini, Şamaxı xarabasını heçdə qoyacaq! Aman, bugünkü havaya aldanmayınız!

* * *

Məgər, görülən vəq'ələr, tarixi hadisələr təkərrürdən [təkrardan] özgə bir şey deyilmiş!

Məgər, qorxunclularıyla bizi çaşdıran hallar, fəlakətlər "qanuni-ilahi və ictimai"nin müxtəlif şəkillərdə göstərdiyi eyni səhifədən özgə bir zad deyilmiş!

Uzaq tarixlərdən misal axtarmayalım: Peterburqda rasputinlər nə idisə, İstanbulda şeyx hüdəlar da odur. Hətta yoldaşım Mirzə Cəlilin "Ölülər" əsərindəki şeyx də bunların xəyali qardaşdır.

On il qabaq İstanbulda 31 Mart hadisəsini meydana çıxarıb bihudə qardaş qanı axıdan, "şəriət istəriz" deyən ikiüzlü alçaqlar, şeyx fəzlullahlar, dərviş lahutilər nə idiyələr, bu gün "Denikinlə şəriəti

istəriz" deyən dağıstanlılar da, şeyx nəməddinlər, kazanalipovlar, general xəlilovlar da odurlar.

Ah! Pul, ehtiras, mənfəət, şöhrət, adət, tərbiyə, zəiflik, bəsirətsizlik, imansızlıq, ölümdən, fəqirlikdən qorxmaqlıq! Sən, hər sən, sən! Bu alçaqlıqları, bu dənilləri [alçaqları], bu "xəyanət azarı" mikroblarını yaradan!

Ey bu yazıları oxuyan yoldaş! Bilirəm, ürəyində bir zad var, məndən bir xəbər duymaq istəyirsən! Duymaq istəyirsən ki: əcəba, "tif bitləri"ndən daha zərərli olan "xəyanət mikrobları" bizdə də, Azərbaycanımızda da törəyirmi?

Ah, yoldaş! Mən səni bu qədər cahil, safdil görmək istəməzdim! Sən gərək biləsən ki: Allah, qanun, amil birdir: Osmanlıda, İranda, Dağıstanda törəyən həşərat şəksiz bizdə də törəyəcək.

Ehtimal ki, bu saat az-maz törəmiş, ətrafa daraşmaya, onu-bunu dişləyib zəhərləməyə də başlamışlardır.

Əvət, yoldaş! Əvət! Öylə xəbər alınır ki, Sultan Həmidin İstanbuldakı, general Xəlilovun Dağıstandakı, Nikolayın Peterburqdakı "şəriət istəriz" həriflərinin tayları bizdə də törəmiş.

Dedim ya, qanun bir: o murdar fikirlər bizdə də ittihad [birlik] vücuda gətirmiş.

İştə, bunlar, bu dinsizlər, bu "şəriət istəriz" deyən imansızlar, hər dürlü insanıyyət, insaf, ədalət, ağıl və məntiqdən kənar, şəriətdən, islamıyyətdən bixəbər bu dolandırıcılar güya islamıyyət hamisi, millət xadimi kəsilmişlər.

Cümhuriyyətimizin böylə təhlükəli bir vaxtında, şimaldan, cənubdan, hər tərəfdən düşmənlərlə sarıldığımız bir

anda hökumətin başına dürlü-dürlü bəlalər, intriqalar açıb aranı qarışdırmaq, millətin fikrini düşməndən çevirmək istəyirlər. Sadədil [sadələvh] camaatımızın hissiyyəti-milliyələrini [milli hisslərini] böylə bir zamanda qəsdən uçurumlara, qaranlıqlara, çıxmaz yollara tərəf sürüyürlər.

Ey təmiz bir ürəkdən axan ağ fikirləri dinləyən yoldaş! Bunlara, bu qara fikirlərə təəccüb etmə! Təəccüb etmə ki, illərdən bəri öz mənfəəti, öz rahatı düşüncəsiylə çırpınmış, qararmış, qatılmış qəlblərdən ancaq qara, murdar fikirlər törər.

Yoldaş! Heç təəccüb etmə: əvamili-ictimaiyyə [ictimai amillər], yəni zaman və təbiət öz yapacağını yapır. Sən istəsən də, istəməsən də bu olacaq. Əlləri mənsəbdən, puldan, mənfəətdən, hörmətdən çıxmış olanlar itirdiklərini tapmağa çalışacaqlardır. Camaatı hansı yollarla daha tez aldatmaq olar, məqsədə hansı hiyləkarlıqlarla çatılırsa, ona sarılacaqlardır.

Onlar üçün: yaxşı-yaman, ağ-qara, təmiz-murdar, sədaqət-xəyanət... hamısı, hamısı birdir.

Ey mənə qulaq asan yoldaş! Bunları, uzun danışdıqca baxıb bir zad hesab etmə! Bunlar insan yuxuladığı vaxt fikrə çökən kabus və qara xəyalat kimidir.

Qorxma, qorxma ki, sən və millətin ayıq olduqca bunlar bir şey bacara bilməzlər. Ey azərbaycanlı, ey yoldaş! Bağışla ki, təkrar edirəm:

Sən ayıq olduqca nə Denikin çaqqalları, nə daşnak ilanları, nə "şəriət istəriz" şeytanları, nə "xəyanət azarı" mikrobları sənə bir zərər verə bilməzlər.

Sən özünü bilib, bala olmadığını göstərib, başını böyük ruh, sarsılmaz imanla yuxarı qaldırıb deyirsən ki:

"Ey qorxaq çaqqallar! Yaddan çıxarmayınız ki, biz sizə əsrlərcə ağalığ etmiş igidlərin nəvələriyiz. Lakin biz bu gün özgə yerlərin deyil, öz yurdumuzun ağası olmaq istəyirik. Çəkil! Qarşımızdan çəkil ki, özünü qanan, yurdunu saxlamağa and içən millətin intiqamı şiddətlidir.

Siz! Ey "şəriət istəriz" deyən iblislər! Siz dünənə qədər daşkovların çəkmələrini öpüb dini, milləti bir qəpiyə satan, müsəlmanların, Osmanlıların qətlərinə fitvalar verən, şpiyonluq edən, illərcə ruslara, Denikin yoldaşlarına köməklər edən siz, siz deyimsiniz? Siz deyimsiniz ki, ömrünüzü rus istibdadına xidmətlə keçirmişsiniz! Utanın, utanın! Üzünüzdəki niqab, dilinizdəki hünərlə kimsəni daha aldada bilməzsəniz!"

Bu gün beş-on cahili aldadsanız da, yarın onlar da Rasputin, Şeyx Hüda, Şeyx Fəzlullah, Kazanalipov, purişkeviçlərin düşdükləri aqibət və cəzaya düşdüyünüzü görüb peşiman olacaqlardır.

Ha, bax, yoldaş! Şimdi sənin qanaçağını, cürətini bilib mən də daha artıq cürətlənirəm və gələcəkdə sənidlə daha açıq, daha həvəsli söhbətlər eylərəm. Ancaq yenə təkrar edirəm ki, mömin görünən şeytanlara aldanmayınız!

Ümidvar

N 208, 20 həziran [iyun] 1919

SAĞ AYAĞIMIZ DA KƏSİLİR

Hökumətimizin tutduğu məslək alicənabənədir. Qonşularla dostanə keçinmək, hər işi sülh ilə qurtarmaq fikri insaniyyətpərvəranəsindədir. Hər xüsusda səbr və təənni ilə [yavaş, tələsmədən] hərəkət edib yenidən qan tökmək, yeni qaçqınlar, yeni fəlakətlər hazırlamaq arzu etməyir.

Bütün cahan sülhə doğru getdiyi halda hökumətimiz yenidən dava açmaq töhmətində bulunmaq istəməyir. Mümkün mərtəbə, hər işə müşavirə və həkəm [arbitr] vasitəsilə baxıb, qonşularla qətiyyənlə pozuşmaq tərəfdarı görünməyir.

Əvət! Hökumətimiz insaniyyətin, fəzilətin, ululuğun, səbr və təhəmmülün [dözümün], sükut və güzəştin bütün mənası ilə hərəkət edib millətimiz başına təzədən bir bəla və müsibət açmaq əsla istəməyir.

O istəyir ki, təzə doğan bir hökumət, doğrudan səbi [körpə uşaq] kimi pak, saf olsun. Təmiz əllərini qana bulaşdırməsin. Təzə hərəkətə gələn qollarını insaniyyətlə xidmətlə alışırsın.

İlk düşüncəsi, anasına – insanlığa məhəbbət olsun.

İlk addımı ətrafındakılara şərət [sevinc] versin. İlk hərəkəti, ilk halı gələcəyi üçün bir fəali-xeyir və səlamət olsun [uğur və salamatlıq vəd etsin].

İştə, cavan Azərbaycan Hökuməti bu kimi insani fikirlərlə indiyədək hər cür təcavüzlərə, həqarətlərə göz yumdu və hələ yumur.

Məmləkətimizdə cavan heç bir hökumətdə görülməyən bir hüriyyət, bir azadlıq var:

Gürcüstandan, Dağıstandan, Ermənistandan, Rusistandan bilməm nə istandan qaçanlar burada səlamət bulurlar.

Hökumətlərindən, anarşiyadan, oğurluq və qarət-gərlikdən, aclıqdan, firqəbazlıqdan, yolsuzluqdan... qaçanların həpsi, həpsi buraya, bu gözəl və hürr Azərbaycana, Azərbaycan paytaxtına toplanırlar.

Burası adətə bir şəhri-Babil, bir məcmeyi-əzəd [ziddlərin toplaşdığı yer] olur:

Mənşevik, Denikin, daşnak, imperialist, kommunist-bolşevik, anarşist, mömin, kafir, doğru, əyri, sadıq, xain, millətçi, ittihadçı, heççi... həpsi, həpsi burada mövcud, həm kamalı ilə mövcud.

Ox, nə xoşbəxtlik! Nə böyük mədənilik! Nə uca, nə ali azadlıq!

Paytaxtımız bu gün azadlıq və xoş məişətlə mərkəzi-mədəniyyət olan Londonu, Parisi keçməkdədir.

Oh, bizim üçün nə böyük şərəf, nə xoş səadət!

Lakin... lakin bir cəhət var, bir qanuni-təbiət var.

İştə bu cəhət, bu qanun məni uzun-uzun düşündürür, qara-qara fikirlərə düşür[ür], qafama qorxunc fikirlər doludur, qəlbimə yanıqlı hisslər buraxır, gözüm qabağına ciyərsuz [ciyər yandıran, acınacaqlı] mənşələr, qanlı lövhələr, müdhiş [dəhşətli] səhnələr gətirir.

Həyatım qarşısına fəlakətli uçurumlar, qaranlıq gecələr açır, yolumu aydınlardan “hilal”i-istiqlalımı qanlı buludlarla sarır, ümidi-istiqlalımı [gələcək haqqındakı ümidimi] söndürməyə çalışır...

Əvət! O cəhət, o qanun məni hər cəhətlə rahatsız edir.

Məni rahatsız edən bu qanuni-təbiət çox da məşhur deyil. Lakin, nəticəsi, təsiri məşhur qanunlardan da məşhur və qüvvətlidir.

İştə, o:

“Tədbirsiz, səy və qüvvətsiz arxayın olmaq, hər şeyə razı olmaqdır.”

* * *

Vilsonun prinsiplərinə arxayın oldu[q]. Hər məmləkət kəndi müqəddəratına kəndisi sahib olacaq şüarına aldandıq. Böyük bir parça, əksəriyyət təşkil edən bir kütlə, bir millətin vücutundan qoparılib zorla özgülərin təhti-əsarətinə [əsarəti altına] verilməz zənnində bulunduq.

Axıska, Axalkələk qan selləri axıdı-laraq, yüzlərcə kəndlər xarab edilərək zorla təhti-əsarətə alındı.

Qars, Ərdahan, Oltu, Kağızman, Sürməli mahalları – erməni qaçqınlarını yerləşdirmək bəhanəsilə – güc və zülmə müsəlmanların əlindən alınib erməni-

lərə verildi.

Azərbaycanın ayrılmaz birər hissəsi olan gözəl Naxçıvan, məsuldar Şərur yerləri, başdan-başa daşnak hökumətinin pəncəyi-qəhrü-intiqamına keçdi.

Türkiyə ilə rəbitəmiz əbədiyyən kəsildi. Bakı-Culfa dəmiryolu planımız yırtıldı, üzümüdə çırpıldı.

Dəmiryolu çəkiləcək yerləri əlimizə gətirmədən, saxlamadan qabaq xülyələrə, boş qeyrətlərə qapıldığımızın cəzası verildi. Biz hələ arxayın oturub dururuq.

Əsl məmləkətimiz, türk yerlərimiz birər-birər əlimizdən çıxır. Biz yenə soyuq qanla baxırız.

Naxçıvanın, Şərurun ah və ənini [naləsi] qulaqlarımızdan kəsilmədiyi bir dəqiqədə, özgülərdən, Zəngəzur mahalından qopan fəryad və fəqanlar bizi nə cür yerimizdə rahat otu[r]tduracaq bilməyirəm.

Bu gün Zəngəzur atəş və qan içindədir. İrəvan hökumətindən kömək alan Zəngəzur erməniləri ora müsəlmanlarını yaylaqlara qətiyyənlə buraxmırlar.

Müsəlmanları hər yandan sarıb [mühasirəyə alıb], bütün mal və heyvanlarını vermək şərti ilə təslimə məcbur, əks halda qətlə etmək fikrindədirlər.

İştə, bu surətlə Zəngəzuru da zorla əlimizdən alıb bizi qonşumuz İrandan da qətiyyənlə [tamamən] ayırmaq istəyirlər və bu plan ilə ermənilər bizi həm Türkiyədən, həm də İrandan uzaqlaşdırıb, bu tərəfdən Lənkəran ilə bərabər Kaspi [Xəzər] dənizinə, digər tərəfdən Oltu səmti ilə Qara dənizə çıxmaq, aradakı böyük türk yerlərinə heçdən sahib və ağa olmaq fikrini bu gün feilən meydana

çıxarırlar. Zəngəzuru almaqla bizim sağ ayağımızı da kəsirlər.

O, öylə; buradakı – Bakıdakı yəccuc-məcucların halı isə istiqlalımız üçün şəkli, qorxulu.

Əcəba bu fəlakətlərə səbr [edəcək] və bu səbrlə hər şeyə razı olacaqmıyız?

Ayağımızın sızısı bizim qəlbimizə heç bir sızı buraxmayacaqmı?

Ümidvar

N 214, 28 həziran [iyun] 1919

İŞLƏRİMİZDƏ HƏRCÜ-MƏRCLİK

Hər şeyin ilk yaradılışında, ilk təşək-külündə bir çox nöqsanlar olur, ibtidailiklər görünür. Dürü mövcudluğu, hər növ təsisat mütləq təbiət qanununa, qanuni-tədris və təkamülə təbəiyyətlə [təbe olmaqla] möhkəmləşir!

Təbiətə zor etmək, tərəqqini sürətlə istəmək, səy ilə kamala çatmaq olmaz de[yə]rlər. Bunlar çox doğru! Lakin burası da daha ziyadə doğrudur ki, hər tərəqqini, hər kamalı yalnız təbiət əlinə buraxmaq da təbiəti, Allahı tanımamaqdır. Çünki tərəqqi və kamal, təbiətin təsirindən artıq səy və ictihadın [cidd-cəhdin] dərəcəyi-qüvvətinə tabedir.

Cahanı nöqtəyi-kamal və səadətə daha sürətlə sövq edən “inqilablar”, təbiətin seyri-adisindən, cərəyani-bətidən [yavaş cərəyanından] ziyadə təsirati-“föv-qəladə”sindən, məsaiyi-şəkil-bər-əndazındandır [bir şeyin şəklini, formasını dəyişdirən səyindən, çalışmasındandır].

Hər şeyi cərəyani-adisində buraxmaq, bir fəaliyyət, bir təcəddüd [yeniləşmə] göstərməmək hər şeyə, hər zərəyə razı olmaq deməkdir.

İştə, bu həqiqət tam mənası ilə bizim hökumət adamlarında və işlərində görünməkdir: hər yanda bir tənbellik, cümləmizdə bir süstlük, həpimizdə bir ümitsizlik, ifrat dərəcədə bir ehtiyatlıq, daha doğrusu köhnəpərəstlik var. Fə-

liyyət, əmniyyət [əminlik], ümidvarlıq, cürət, ciddiyyət, mətanət, sədaqət, fədailik, yenilik az və ya yox. Kimsənin xəteri qalmasın. Bir qaç fədakar ricalihökuməti [hökumət adamını] müstəsna tutarsaq, həpimiz bir çeşid, bir təbiətdə tənbel və mənfəətpərəstiz. Bu tənbellik, bu qeydsizliyimiz [laqeydliyimiz] hökumət, yəni millət şərəfinə, heysiyyətinə, mənfəətinə maddi və mənəvi böyük zərərlər vurmaqdadır.

Mənafeyi-ümumiyyəyə [ümumi mənafeyə, xalqın mənafeyinə] xidmət etməyə, haqq və camaat rizası üçün çalışmağa alışmamışıq. İnanınız, çoxumuzun fikir və xəyalı xüsusi mənfəətdir. Millət və hökumət düşüncəsi, xəzinə faydası birer bəhanə, birer lafdır [sözdür]. Bütün hərəkətimiz ümumiyyət pərdəsi altında xüsusilikdir. Hər kəs bir dərdə mübtəladır. Bu dərd isə cavan hökumətimizi incidir, sarsır.

Xaricə qarşı daxili qüvvətimizi zəiflədir. İçəridəki dostları[n] mənfəətpərəstliyi xaricdəki düşmənləri sevindirir.

Yeni qurulan hökumət maşinasını pozur, həm də fəna halda pozur. Heç kəs ürkədən düzəltməyə can yandırmır. Ortalıqda bir “spekulasiya”dır, bir xəyanətdir gedir. Çox deyil, bir-iki saat Ticarət Nəzarətində [Ticarət Nazirliyində], dəmir-yol idarələrimizdə, gömrükxanaları-

mızda... olunuz, görünüz buralarda nə oyunlardır oynanır, nə xəyanətlər edilir!

Keçən gün, rəsmi bir işim üçün Ticarət Nəzarətinə getmişdim. Gülməhəməd adında biri böylə şikayət edirdi:

Bir ay qabaq İrana bir neçə fayton aparıb satmaq istədim. Lakin bir yerdən rüxsətnamə alammadım. Məəttəl qalib düşünürdüm. Nerədən isə (?) mühəndis Dobrovski rast gəldi. Mənə dedi ki, iyirmi min manat ver, sənə rüxsətnamə alım. Mən də 14 min manat verdim. İndi bir ay olar rüxsətnamə alammadı. 9 min manatımı geri aldım. 5 min manatımı vermir.

Beş-on dəqiqə sonra Məhəmməd-qulu İmamverdiyev adında biri daha gəldi. Bu da şikayət etdi ki, Mircəfər Hüseynzadə məndən iyirmi min manat aldı ki, mənim üçün bir rüxsətnamə düzəltsin. Lakin on-on beş gündür düzəldə bilmədi. On beş min manatımı geri aldım. Beş min manatımı verməyir.

Hələ gömrükxanalarımızın işi bir Allah qalmışdır. Xəzinəmə qulluqçuların xəyanətlərləri üzündən milyonlarca zərər dəyir. Bu heç kəsin kefini pozmayır. Pozmaq deyil, hələ bir az açır da. Məsələn, sizə kiçik bir nümunəsini arz edəyim:

Komissioner və milyoner Cəfər Rəcəbov Yalama və Xaçmaz vağzallarına on milyonlar qiymətində manufaktura [parça, toxuculuq məmulatı] və qeyri mal göndərir. Oradan da təbii Dağıstana, Denikin səmtinə aşırılır. Tamojnadan [gömrükdən] rüxsətnaməsiz maldır, qaçırılır. Heç kəs soruşmayır ki, Yalamaya bu qədər mal neyçün göndərilir?

Tamojnanın qəribə hərəkətlərindən-

mi soruşursunuz? Başağrısı olmamaq üçün sizə müxtəsərcə bir-iki misal gətirəyim:

1) Türkanlı Məshədi Abbasqulu İsmayıl oğlu tamojnadan 87 parça mal aparırdı. Rüxsətsiz olmağa görə tutuldu. Lakin bir az sonra sahibinə geri verildi.

2) Keçən apreldə paraxodda 4050 manatlıq gümüş pul tutuldu. Tamojna bunu da nədənsə buraxdı. (Zəbt nömrə [qeydiyyat nömrəsi] 51)

3) Nəriman Əliyev adında biri aprelin axırlarında, gecə saat ikidə Hacının fabrikasının yanında İrana götürmək üzrə paraxoda 437 put kağız, 425 put ağ un yüklərkən tutulmuş, tamojna 179850 manat qiymət qoymuş. Bu da bir az sonra qaytarılmış. (Zəbt nömrəsi 74)

4) Yenə apreldə iki böyük karzinkada [səbətdə] üç yüz min manatlıq aptek (əcaxana) malı İrana göndərilərkən tutulmuş, bu da sonra buraxılmış. (Nömrə 86)

5) Mayda Quliyev İrandan 16 vaqon düyü tranzit üsulu ilə gətirib Novorossiyskə götürdü. Quliyev bu düyüləri burada dayandırmayıb, düz götürməli idi. Lakin böylə etmədi. Burada günlərcə əyləlib dəyirmanında təmizlədi. Tranzit nizamını pozdu. O halda bu mallardan gömrük idarəsi gərək yarım milyondan artıq xərc alaydı, lakin işi hacı-bacı oyununa çevirdilər. Ticarət Nəzarətindən malların dəmiryolunda tutulmasına əmr verilmişkən yenə qaçırdılar.

Nə cür mü deyirsiniz? Çox asan: Bakı stansiya naçalniki deyir, mən bilməm, dəmiryol mühafizə naçalniki müavini göndərdi. Müavin deyir: Yox, stansiya

naçalniki göndərdi.

“Bilməm” denildi, can da səlamətə çıxdı, mallar da. Həm 6 vaqon yük maşınası ilə yox, birər-ikişər pasajir [sərnişin] maşınasına bağlanıb səlamətə çıxarılmış.

Bəlkə soruşarsınız ki, heç axtaran, dalına düşən olmadımı? Yenə bir neçə gün danışıldı, əl-ayaq da tərpendi, hətta bu xüsusda vaxtilə “Azərbaycan”da yazıldı. İştə, bu qədər. Çünki mənfəət xüsusü deyildi, zərər şəxsə yox, “hökumətə” idi.

Ağstafanın gömrük idarəsini isə heç soruşmayın! Orası, daha doğrusu bütün gömrük və dəmiryol idarələri Denikin tərəfdarları əllərində, nə cür kefləri istəyir, öylə də edirlər.

Kassirlər, naçalniklər bir rüxsətnamə ilə kefləri istədiyi qədər vaqon buraxırlar. Lazım olan vaxtda saxta rüxsətnamə qayırmadan da geri durmayırlar.

Keçən ayda yalnız Ləki, Ucar stansiyalarından onlarca vaqon buğda və arpa qaçırılmış.

Ləkidən Əsədulla Səfəraliyev, Səttar Rəsulzadə, Ucarda Mehdi Əliyev və yoldaşı bu surətlə bir çox vaqon aşırımlar. Bu xəyanətləri, təbii, naçalniklərin, kassirlərin əlləri ilə, iştirakları ilə eyləmişlərdir. Qulluqçuların çoxu öz keflərinə buraxılmışlardır. Bir az əvvəl Ağstafada gömrük qulluqçularından biri gömrük pulunu cibinə doldurub Tiflisə kefə buyurmuş. Bir digəri gömrük anbarını öz başına buraxmış; axtaran yox, soruşan yox.

Hələ “tranzit” oyununu heç soruşmayın. Ona bir şeytanın ağılı ərər, bir də gömrük qulluqçuları ilə komissionerlə-

rin. Bu “tranzit” hiləsi ilə hökumətimiz nə qədər zərərlərə düçar olur, bilsəniz bəlkə mənim qəvi [məhkəm, güclü] “Ümidvar”lığımıza da şəkk edərsiniz!

Bir çox polisə qulluqçularınının (xırdaları ilə işim yox) az vaxtda nə cür kökəldiklərindən bəhsə başlasam günlər, həftələr çəkər. Bu yazdıqlarım isə, aşkar görünlərin yüzdə biri.

İşlərimizdəki hərcü-mərcliyi böylə bir qaç sətirlə qurtarammam.

Sonra yenə dərdləşəriz.

Ümidvar

N 220, 9 təmmuz [iyul] 1919

FELYETON: MƏCDÜSSƏLTƏNƏ*

Bir çox möhtərəm alimlər, qiymətli vücutlar var ki, sağlıqlarında qədirləri bilinməyir, zamanlarında xidmətləri təqdir edilməyir [qiymətləndirilmir]. Asari-ətiqə [qədim dövrlərə məxsus, əntiq əsərlər] kimi istiqbalın [gələcəyin] – o hər şeyin hüviyyətini [mahiyətini], həqiqətini kamalilə təşxis [müəyyən] edən münəqqidi-təbiinin [təbii tənqidçinin] təyininə qalır.

İştə, istiqbalın təqdis edəcəyi [müqəddəsləşdirəcəyi, ucaldacağı], namını [adını, şöhrətini] əbədiyyən yad etdirəcəyi unudulmuş möhtərəm vücutlardan biri də Məcdüssəltənədir.

Məcdüssəltənə, Əfşar türklərindən, Azərbaycan övladından urmiyəli bir xandır. Böyüklüyü yalnız əsil və qədim bir nəsilə mənsub olduğundan deyil, şəxsən qayət qeyrətli, həmiyyətli, məlumatlı, mətanətli və son dərəcə xoş əxlaqlı olduğundandır.

Məcdüssəltənə çocuqlarını oxutmaq üçün 15-20 il qabaq bütün ailəsi ilə Tiflisə gəlmiş. Qızları rus məktəblərində oxutmaq küfr olduğu bir vaxtda əfkari-ümumiyyəyə [camaatın rəyinə, ictimai fikrə] qulaq asmayıb üç qızı ilə iki oğlunu da

rus məktəblərinə vermiş, həpsini kamal ilə oxutdurmuşdur. Həm bizim dövlət-lilər, xanlar kimi çocuqlarına yalnız rus elmi tərbiyəsi verməklə qalmamış, cüm-ləsinə türkcə, farsca da öyrətmişdir ki, bu gün həpsi türkcə, farsca və rusca gözəl danışib yazırlar.

Məcdüssəltənə Tiflisdə çocuqlarını oxutmaqla bərabər, özü də boş oturmamış. Deyə bilərəm ki, çox az islam aliminə nəsb olan böyük və qayət qiymətli kütübxanə [kitabxana] və asari-ətiqə kolleksiyonu vücuda gətirmişdir.

Kütübxanəsində ən nadir yazma və əski türkcə, farsca divanlar, nüsxələri qalmamış kitablar, qayət qiymətli və nəfis əski rəsmlər, qızıl və gümüş paralar və əşya vardı. Tiflisin sənayeyi-nəfisə [incəsənət] mütəxəssisləri, məşhur alimlər, aktyorlar tez-tez bu kütübxanəni ziyarət edib istifadə edirlərdi.

Məcdüssəltənənin ən böyük fikri İran və Osmanlıya qərb mədəniyyətini idxal etmək, buraları zamanın ehtiyacından bixəbər nüfuzlu molla və axundların mövhumat və səfsətlərindən qurtarıb bir an əvvəl ülumi-müsbətəni [müsbət elmləri] qəbul etdirməkdə.

Bunun üçün yalnız niyyət və xəyal ilə qalmadı, farsca “Tuği-lənət”, “Dilhayı-çubin” və “Eşqi-ərquvani” adları ilə müxtəlif məzmununda əsərlər vücuda gətirdi. Bunları təb [çap] etdirib ucuz qiymətlə

* Məcdüssəltənə haqqında yazılmış olan bu məqalə ümum müsəlman başçılarına aid olub, başbilənlərimizlə necə rəftar edildiyini təsvir və nümayiş etdirici bir nümunə olduğundan, dərcini lazım gördük. (İdarə)

nəşrinə [yaymağa] çalışdı. Bunlardan başqa, türkçə və farsca qiymətli bir divanla böyük bir səyahətnamə yazmışdır.

Təəssüf ki, bunları təb etdirməyə vaxtı olmamışdır.

Məcdüssəltənənin hürr və şərqpərvərliyi rus müstəbidlərinin nəzərindən təbii uzaq olammazdı. Bunlar möhtərəm alimi daima təhti-nəzarətdə [nəzarət altında] bulundururlardı. Lakin xan ingilis tərəfdarlığı ilə məşhur olduğundan çox da incidə bilməyirlərdi.

1914 elani-hərbi isə rus müstəbidlərinin qollarını açdırdı. Xanı iki gündə bir axtarmağa, incitməyə başladılar. Xan da gələcəkdə rahat qoymayacaqlarını anlayıb müvəqqətin vətəni olan Urmiyəyə getməyə məcbur oldu.

Xan, ailəsi ilə bərabər Urmiyəyə getdi. Qiymətli kütübxanəsi ilə bütün əşyasını Tiflisdə bir müsəlmana təslim etdi. Xan müharibə səbəbilə tezliklə vətəni buraxıb gələmmədi. Orada da vətənin səlaməti naminə çalışmağa məcbur oldu. Gecə-gündüz çalışdı. Tiflisdəki on beş-iyirmi milyon qiymətindəki asari-ətiqəsi ilə kütübxanə və əşyaları təslim etdiyi müsəlmanla konsulxana məmurları və rus qulluqçuları arasında talan və qarət edildi.

Xan Cahən müharibəsinin axırına qədər Urmiyə və ətrafında qalıb vətənin müqəddəratına şərik oldu. Məmləkətini, İranın mənafeyini hər dürlü zalimanə təcavüzdən mühafizəyə çalışdı. Həmvətənləri ilə bərabər, hücum edənlərə qarşı müdafiədə bulundu. Bir çox müharibələrə istər-istəməz iştirak etdi. 1917-də Bağdad[ın] süqutu üzərinə İstanbula getdi. İştə, bu vaxtda assuri erməniləri fürsət tapıb rus qoşunundan qalmış

vəhşi kazak və rus erməniləri ilə birlikdə, otuz min qüvvətlə Səlməsi, Urmiyəni, Soyuqbuluğu və ətrafındakı yüzlərcə kəndi qətlam edib xarabaya çevirdilər.

Şəhərlərdən özgə dağılan kəndlərin miqdarı beş yüzdən, qırılan müsəlmanın sanı yüz otuz mindən fəzlədir [artıqdır].

Xan bu qanlı faciə üzərinə İstanbulda durmayıb, yenə Urmiyəyə gəlmiş, oraların xarabazarını ancaq göz yaşları ilə seyr edə bilməmişdir.

Hələ bir çox Urmiyə xanları ilə bərabər məşhur tarixnəvis [tarixçi] Müstəan cənablarını ermənilərin qa[y]çı ilə parça-parça doğramaları xanı haləti-təbiisindən çıxarmışdır, fəvqəladə dilgir etmişdir [ürəyini sıxmışdır].

Xan bu acılıqları ilə bərabər əlində fürsət varkən Marağa nəsrənilərini [xristianlarını] qətlamdan qurtarmış və bir çox erməni ailələrini himayə etmişdir.

İştə, vətəni uğrunda milyonlarca maldan, otuz-qırx qədər yaxın qövmələrindən məhrum edilib min zəhmət və məşəqqətlərlə fədakaranə çalışan Məcdüssəltənə, fevral ayında Batumda həbs edilmiş və iki ay qədər orada saxlanandan sonra Bakıya və buradan da Ənzəli həbsxanasına göndərilmiş, orada da iki ay qədər həbsdə saxlanandan sonra təkrar Bakıya gətirilmiş. Burada da bir ay qədər fəna halda həbsdə saxlanıb mühakimə üçün on beş gün qabaq Tiflisə göndərilmişdi.

Tiflisdəki mühakiməsindən bir nəticə, yəni onu təqsirləndirəcək şahid və dəlillər bulunmayınca yazığı min əziyyət və məşəqqətlə təkrar Bakıya və buradan da Ənzəli-Tehran həbsxanasına göndərmişlər.

Məcdüssəltənə əlli yaşlarında xəstə və zəif bir vücuddur. Çəkdiyi əziyyətlərə tab gətirəmməyib bir qaç kərələr özünü öldürməyə qəsd etmişsə də müvəffəq olammamış, son dəfə Tiflisə yük vaqonu ilə üç gündə göndərilmiş, yolda, Tiflisdə yüz dürlü əziyyətlər verilmiş, bir qaç dəfə qəşş etmiş, saatlarca iki qolu birdən çıxmış halda qalmış, günlər uzununu ac buraxılmış.

İmdi də o hal ilə İran həbsxanasına göndərilmiş, güya mühakiməsi orada ediləcəkmış.

Bunlar neyçün?

Çünki, əvvəla, müsəlman və türkdür. İkincisi Miyandoab tərəflərində erməni əşqiyyəsi [quldurları] ilə müharibə edib onlardan beş-onunu öldürmüş.

Ey oxuyan! Ey iranlı qardaş! Diqqət edirmisən, yüz otuz min günahsız müsəlmanı milçək kimi qıran erməni quldurlarının heç biri müqəssir tutulmayıb, öz keflərinə buraxılır. Xarab edilən beş yüz müsəlman kəndinə heç kəsin yazığı gəlməyir. Lakin, vətəni mühafizəyə çalışan iranlı alim həbslərdə çürüdüdür. Həm heç bir vəhşinin etmədiyi əziyyət və işgəncələr mədəni, hüquqi-şəxsiyyəyə riayətlə məşhur bir millət tərəfindən edilir. Bu cəhətin mühakiməsini başqa bir vaxta buraxalım. Şimdilik Azərbaycan ürəfasının [ziyalılarının] ricası budur ki, İran hökuməti bu möhtərəm alim şəxs haqqında, yad və qərəzkar bir millətin rəva gördüyü əziyyət və işgəncəyə qarşı izhari-nifrət edib onu düçar edilən fəlakətdən xilas eylər və bu surətlə Azərbaycan qardaşları öhdəsinə böyük bir minnət buraxar. Bununla ümidvarız ki, hökumətimiz də, işgəncələrlə öldür-

rülmək istənilən bu alimin xilasını xüsusus-nda insaniyyət və qonşuluq naminə ciddi təşəbbüsatda bulunar.

Ümidvar

N 228, 18 tammuz [iyul] 1919

ŞƏHƏRİMİZ İDARƏSİZLİYİ

Bir millətin dərəcəyi-maarifi, o millətin sakin olduğu şəhər və məhəllələrin zahiri şəkil və təmizliyi ilə mütənasibdir.

Bir millətin zövqi-ruhanisi [mənəvi zövqü], içində oturduğu mənzillərin, gəzdiyi yolların, dolaşdığı meydanların, bağçaların dərəcəyi-lətafəti ilə müqayisə edilir.

Bir millətin həyati-ictimaiyyəsi, əsri-dərunisi [daxili sirləri, daxili dünyası] zahirindən, zahiri həyatından bəllidir.

Bir millətin əxlaqı, içində ömür sürdüyü yerlərin bulunduğu halı ilə təqdir edilir [ölçülür, qiymətləndirilir].

Biz özümüzü min dil ilə mədh edəlim. Mədəniyyətə olan istedadımızı kamali-fəxr ilə tərif edəlim. Adi nümayişlər ilə özgülərə özümüzü göstərəlim.

Həpsi boş, həpsi müvəqqətidir. Bir xarici, bir müsafir bizim məmləkətimizə gəldiyi vaxt, təbii, bizim dərəcəyi-maarifimizi, milli fəzilətimizi, əxlaqi-ümumiyyətimizi, mədəniyyətə olan istedadımızı bilmək istəyəcəkdir.

Bunun üçün məktəblərimizi, ümumi kitabxanalarımızı, muzalərimizi [muzeylərimizi], asari-ətiqəmizi [tarixi abidələrimizi], sənayeyi-nəfisələrimizi [incəsənət əsərlərimizi], emalatxanalarımızı görmək arzu edəcəkdir.

Lakin durbin [uzaqqörən], bəsirətli bir xarici, bunları görməmişdən də dərəcəyi-mədəniyyətimizi təqdir edə bilər.

Əvət! Bakının zibilli küçələrini, mur-

darlıqlarını görən bir müsafir əhvali-idarəmizin, zövqi-millimizin nə halda olduğunu heç demədən, təhqiq etmədən anlar.

Hələ Quba meydanını, əsl müsəlman bazarlarını, müsəlman məhəllələrini görən bir xarici üçün artıq bir zəhmət istəməz.

Bu həyatımız, bu murdarlığa səbr və təhəmmülümüz [qatlaşmağımız], daha doğrusu ünsiyyət [vərdiş] və adətimiz, bizim ruhumuzu, fikrimizi, istedadımızı olanca açaqlığı ilə göstərir.

Aman, ya rəbbi! Bu istidə, o toz-torpağa, o murdarlığa, o həyata səbr nə deməkdir?

Bugünlərdə Quba meydanından, Bazarını küçədən keçən bir məbus [Parlament üzvü], bir hökumət ricalı [hökumət adamı] əcəba o çirkin mənzərəni, o həyatsız [həyatı yandırıb qovuran, məhv edən] həyatı heç görməyirmi?

O yerləri görən Bələdiyyə İdarəsi əzasının [üzvlərinin] ürəyində əcəba zərrə qədər bir məsuliyyət hissi, həyası oyanmayırmı? Nədir, adi üsuli-sihhiyyəyə [gigiyena qaydalarına] belə zidd olan bu sihiyyətsizlik?

Şəhər bələdiyyəsi aldığı milyon borcları əcəba haraya xərc edir?

Quba meydanının halı yavaş-yavaş şəhərin özgə yerlərinə də keçir. Ən məş-

hur və görkəmli küçələrimizdə də zibil, murdarlıq əskik deyil.

Altı aydan artıqdır ki, müsəlman məhəllələrində yığılan zibil, torpaq təpələri çəkilib təmizləmə bilməyir. Külək olan vaxtda o təpələrdən, o yığın zibillərdən meydana gələn toz buludu, o buludların insanların üzlərini, dükənlərin yaş mallarını, meyvələrini nə hala saldığını görməlisiniz.

Şəhərin zibilini, toz-torpağını keçəndən sonra bir halı daha var ki, böyük və mədəni, xüsusilə paytaxtımız [olan] bir şəhərə əsla yaraşmır. O da ümumiyyətlə dükəncilərin "tretuar"ları [səkiləri] qismən zəbt və qəsb etmələridir. Hələ bir çox baqqal dükənləri mallarının bir çoxunu tretuara, küçəyə doldurmuş, gəlib-keçənlərin yollarını adətə kəsmişlərdir. Son vaxtlarda isə küçə başlarında, kənarlarında müstəqil meyvə sərgiləri vücuda gətirib küçənin nizam, rahat və intizamını pozmaqdadırlar. Bunlar, bu asan üstü açıq dükənlər axır vaxtlarda şəhərin hər küçəsində göbələk kimi artmaqdadır.

Şəhərin zibilliyinə, konkasızlığına, dükəncilərin, hər kefi istəyən meyvə satanların ümumə məxsus olan tretuar və küçələrin birər qisimlərini qəsb etmələrinə baxınca insan bu böyük və dövlətli şəhərin sahibi, bələdiyyəsi olmadığı zənninə düşür.

Bu hal isə Azərbaycan paytaxtı üçün ləkədir. Azərbaycan istiqbalı [gələcəyi] üçün ümitsizlikdir. Azərbaycan idarəsi üçün qüsurdur. Xaricələrə qarşı idarəsizliyimiz nümunəsidir. Mədəni istedadsızlığımız əlamətidir. Köhnə adətimize

ayrılmamağımız nişanəsidir.

Doğru, bunlar xırda şeylərdir. Lakin, bilməli ki, xırda şeylər bütün həyatı-ictimaiyyətimizin, üsuli-idarəmizin, qabiliyyəti-istiqlaliyyətimizin birər dilsiz şahidləridir. Buna görə, məmləkətin müqəddəratını öhdələrinə alan məbuslarla ricalihökumət yüz minlərcə camaatın istirahətini pozan bu hala, bələdiyyənin bu tənbellik və qanunsuzluğuna bir nəhayət verməlidir.

Milyonlarla aldığı və yenidən almaq istədiyi borçlara müqabil, ondan iş və təmizlik tələb etməlidir.

Şəhərimiz idarəsizliyinə çarə edilməlidir.

Ümidvar

N 245, 7 ağustos [avqust] 1919

MİLLİLƏŞMƏK

- 1 -

Canlı işlər, tarixi dəyişikliklər bizə göstərir ki, hər cəmiyyət, hər fərd, hər dürlü ənənəsindən, müqəddəsətindən [müqəddəs dəyərlərindən], iman və etiqadından az-çox əl çəkdiyi halda, milli dilindən əsla və əsla vaz keçməmişdir. Və heç vaxt da keçəmməz. Çünki bir millətin ədəbiyyata malik dili o millətin ruhu, nişaneyi-mövcudiyətidir. Ondən məhrum olduğu gün mərhum olmuş, ondən uzaqlaşdığı gün qəbrinə yaxlaşmış deməkdir.

Tarix bizə göstərir ki, bir millətin cahangirliyi, hökuməti, hətta yeri-yurdu da əlindən alınsın, madam ki, milli ədəbiyyatı var, o millət məhv ediləmməz. Dili kəsilməyən millətin vücudu kəsilməmməz, ədəbiyyatı yaşayan millət heç vaxt ölməz.

Dünyada bədbəxt o millətdir ki, özgə millətin silahından ziyadə, dil və ədəbiyyatına əsir olaraq yaşamaqdadır. Hələ, zəmanəmizdə milli ədəbiyyatına malik olmayan bir millətə həddi-rüşdə [yetkinlik yaşına] çatmamış bir bala nəzərilə baxılıb Cəmiyyəti-Əqvam [Millətlər Cəmiyyəti] ailəsinə qəbul edilməməsi, öz müqəddəratının özünə verilmək istənilməməsi bizim kimi öz dil və ədəbiyyatını sevməyənlər üçün nə gözəl bir dərsi-ibrətdir.

Əlifba və ədəbiyyatlarının mövcudiyətini min il qabaqlara çıxaran və bunun-

la köhnə bir mədəniyyətə sahib olduqlarını iddia edən millətlər boş görüntü üçün deyil, iştə bu gün üçün, bugünkü Cəmiyyəti-Əqvam imtahanı üçün hazırlanırlardı. Və bu gün də özünü qanan hər millət səbilkədən [kərpəlikdən] qurtulmaq, həddi-rüşdə çatmaq və ya onu keçib mərtəbeyi-əhliyyətə [sələhiyyətli olmaq dərəcəsinə] yetişmək üçün bütün var qüvvələrini milli dil və ədəbiyyatlarının tərəqqisinə sərf etməkdə və bu səyin dərəcəsi nisbətdə istibdad və cəhalətin pənceyi-zülmündən qurtulub hürriyyət və müsavata nail olmaqdadırlar. Çünki bu gün ən acı təcrübələrdən sonra qəti və müsbət [isbatlanmış] bir həqiqət olaraq qəbul edilmişdir ki, insanları qara cəhalətdən, istibdaddan xilas edən yalnız və yalnız ədəbiyyatdır.

Müstəbid hökumətin, keyfi [özbaşına] idarənin, zalımanə üsulun ən böyük düşməni ədəbiyyatdır. Ədəbiyyat olan yerdə istibdad, istibdad olan yerdə ədəbiyyat yaşayammaz. Bu səbəblə idi ki, müstəbid və zalım padşahlar keyfi idarələrinin bəqa və davamı [daimi olması] üçün ən ziyadə müraciət etdikləri tədbir ədəbiyyatı qısmaq, hürri mətbuatı yox etməkdə.

Milli ədəbiyyatın silahdan min kərə güclü, əhəmiyyətli olduğunu bu gün hər kəsdən ziyadə qananlar hər dürlü qailə [dərd, sıxıntı] və keşməkeşlər içində ola-

ola ən ziyadə qeyrət və səylərini milli ədəbiyyatın tərəqqisinə, ülumun nəşrinə [elmlərin yayılmasına] sərf edirlər. Çünki yaxşı bilirlər ki, xalq hüriyyət və müsavətin qədrini, ləzzətini ancaq və ancaq öz milli dilləri ilə anlaya bilirlər. Və yenə ancaq bu anlayışla hüriyyət və istiqlalın mühafizəsi uğrunda fədayi-can edə bilirlər. İştə bu düşüncələrə görədir ki, bu gün xüsusiyyəti-milliyənin yeganə şüarı olan "milli dil" in mühafizə və tərəqqisi uğrunda ən ziyadə çalışanlar sosialistlərdir. Bu isə onlar üçün təbii, bir qüsur deyil, bəlkə fəzilətdir.

Doğrudan da görürüz ki, dil məsələsində ən mütəəsib [təəssübkeş, konservativ] millətçilik edənlər yarım-mədəni hindlilər, əfqanlar, türkmənlər deyil, mədəni ukraynalılar, polyaklar, bolşevik ruslar, sosialist gürcülərdir.

Əcəba biz nasıl?

Ömər Faiq

N 327, 21 təşrinisani [noyabr] 1919

MİLLİLƏŞMƏK

- 2 -

Burada türkcəmizin göyçəkliyindən, türk ədəbiyyatı tarixindən bəhs edəcək deyiləm. Ancaq burasını yada salmaq istəyirəm ki, fransız dili Qərbdə nə isə, Yaxın Şərqdə də türk dili odur.

Qərbdə fransız dili nə cür ümumi dil xidmətini görürsə, Yaxın Şərqdə, yəni Qafqaziyada, İrənin yarısında, Türkcəstanda, Rusiyanın cənubi-qərbində, Krimdə, Anadoluda, Rumelində, Suriyada, İraqda da türk dili öyləcə ümumi dil vəzifəsini görür. Oralarda bir türk bir arnavuda [albana], bir ərəb bir kürdə, bir iranlı bir gürcüyə, bir erməni bir ruma, bir yəhudi bir assura məram anladacağı zaman mütləq türkcə söyləməyə məcburdur. Çünki onların heç biri o birinin dilini bilməz, lakin hər kəs az-çox türkcə bilir.

Türk dili oralarda bütün dillərə hakimdir. Türkcənin bu hakimiyyəti qarşısına imdiyə qədər heç bir dil çıxmamışdır. Hərçəndi bir vaxt ərəb və fars dilləri osmanlıların az bir qisminə, onların rəsmi yazılarına hakim olmuşdur. Lakin heç vaxt ümum xalqa, xalq ədəbiyyatına hakim olmamış və ola bilməz də...

Türk dilinin Yaxın Şərqdəki hakimiyyətinə şahidlər axtarmaq lazım deyil, onunla danışan 60-70 milyonluq böyük bir kütlənin şahidiyindən daha möhkəm nə ola bilər?

Türkcənin yazı və mətbuat aləmindəki zəifliyinə gəlicə, bundakı qüsur, bəzi-

lərinin sandığı kimi, türkcənin özündə, onun əskik və qabalığında deyil, başına bəla etdiyi əlifbasındadır. Doğrudan da türkcəmiş danışmaq və ahəngini olduğu kimi göstərməyə, yazmağa əsla yaramayan ərəb əlifbasını qəbul edəndən sonra öz varlığını, öz istiqlalını itirmiş və bu günə qədər ərəbliyə əsir olaraq həqirənə ömür sürmüşdür.

Vaxtdır ki, həqiqi, ictimai bir inqilab ilə dilimizi bugünkü yaramaz və çirkin əlifba əsiriyləndən qurtarıb öz təbiətinə, öz istiqlalına uyğun bir əlifba qəbul edəlim. Və bunun sayəsində dilimizə danışmaqda qazandığı ümumilik şərafətini mətbuatda da qazandıralım. Və bu yol ilə xalqa savad öyrədəlim, onlara qolayca bilgi və maarif qapılarını açalım.

Hamıya ümumi təlim verəlim, elmin ləzzətini daddıralım. Və ancaq bundan sonra camaatdan hüriyyət, ədalət və müsavət qanunlarına tamamilə riayəti, istiqlal yolunda, xalqçılıq uğrunda can verməyi istəyəlim.

Yoxsa, özgə cür hamısı boş, hamısı qayıрма, hamısı küy-kələkdir.

Zaman, ehtiyac və həyat bu gün bizdən çox şeylər gözləyir, daha ciddi, daha xeyirli, daha ağıllı, daha elmi yolda çalışmamızı tələb edir.

Qurduğumuz xalqçı cümhuriyyətdə hər zaddan qabaq xalqın murad və mənfəətini nəzərə almaq lazımdır. Cümhu-

riyyətimizin bünövrə və əsasını meydana gətirən qara xalqın üzünü ağartmaq, üst-lərindən cəhalət qaranlığını qaldırmaq, məişət ağırlığını atmaq xalqçılığın şah əsəri, yeganə vəzifə olur.

Xalqçılar bu vəzifə və şah əsərini isə ancaq milli ədəbiyyat vasitəsi ilə vücuda gətirə bilirlər.

Milli ədəbiyyat xalqçıların əlində parlaq bir məşəldir və ancaq bu məşəl ilə xalq hürryyətin mənasını düşünər, müsavatın imkanını qanar, ədalətin doğruluğunu görər, istiqlalın qədr və qiymətini bilər.

Şu qədər ki, milli ədəbiyyat[ın] parlaq bir məşəl halını alması, ondan layiqilə istifadə etmək üçün o millət, o xalq tərəfindən sevilməsi, ona qiymət verilməsi, ona hörmət edilməsi şərtidir. Xüsusilə buna xalqdan artıq xalqçılar, xalq idarəsi başında əyləşən ağalar riayət etməlidirlər.

Görəlim, bizim ağalarda, bizim xalqçılarda bu hünər, bu fəzilət varmı?

İştə, can alacaq əsl nöqtə!

Ömər Faiq

N 328, 24 təşrini-sani [noyabr] 1919

MİLLİLƏŞMƏK

- 3 -

Qardaşımız Fərhad Ağzadə Bakıda vətəndaş erməni, yəhudi və özgə dükanlarının lövhələri üzərində yazılan türk-cələrin mənasızlığından, biçimsizliyindən şikayət edir. Lakin mən onlardan daha betərlərini, daha yamanraqlarını gördüyüm halda yenə şükr edirəm. Çünki onlar başardıqları qədər yaxşı-yaman bir türkcə yazmışlardır. Amma başlarında hörmətli müəllimlər, bilikli həkimlər, adlı mühəndislər, şanlı generallar olan idarələrimizin çoxunun qapıları üstündə türkcə ya heç yox və ya olanları da ilan-qurbağa şəkillərindən fərq edilməyir.

Hələ son çağlarda açılan general-queratorluq kimi idarələrin rəsmi kağızlarında – özgə idarələrdə xala xətrin qalması deyə yazılan – türkcə ünvanlardan əsər də yoxdur.

Demək ki, inşallahur-rəhman, dala-dala doğru tərəqqi etməkdəyiz və böylə tərəqqi etdikcə də idarələrin milliləşdirilməsi söz və vədi başda əyləşən ağaların yadlarından çıxmaqdadır. Lakin burasını yaxşı qanalım ki, ağalar yadlarından çıxardıqlarını xalq yaddan çıxarmır, ancaq səbr edir.

Xalq qan bahasına aldığı istiqlalı bizim kefimiz üçün yox, öz mənfəətinə, öz muradına xidmət edər fikri ilə can müqabilinə [canı bahasına] mühafizə edir.

Xalq mühafizə etdiyi hökumətin dilini, yazısını təbii, öz dili, öz yazısı olmasını istər və bunu istəməkdə dünya qədər

haqqı vardır.

Xalq öz istiqlalı vaxtında da, Rusiya istibdadı vaxtında olduğu kimi, rus dilini bilmədiklərindən ötrü idarə qapılarında saatlarca gözləməyə, həqarət görməyə daha artıq səbr edəmməz.

Paytaxtda müsəlman bəqçilərinin (dvornik) taçkalrı [arabaları] üzərinə təzədən rusca yazmaq masxaralıqlarına kimsə rahat ürəklə baxammaz.

Hər saat, hər dəqiqə xalqla təmas edən, görüşən, böyüklərin müəllimləri yerində olan polis məmurlarının Azərbaycan mənfəəti ilə əsla əlaqəsi olmayan, dil bilməz, əxlaqsız, əhvalı, keçmiş qaranlıq bir para adamlardan təyin edilməsinə xalq daha ziyadə tab gətirəmməz.

Öz Cümhuriyyət idarələrimizə verilən türkcə ərizələrin rusca yazılmadığından ötrü rədd edilməsi Azərbaycan adına ləkədir.

Hürryyətimizi, istiqlalımızı candan istəyirsək, Azərbaycan dilinə, Azərbaycan milli ədəbiyyatına, Azərbaycan xalqına qiymət verməli, hörmət etməliyiz.

İdarələrimizin birdən milliləşdirilməsinin çətin olduğu məlum. Bununla bərabər, bu çətinlik yavaş-yavaş başlamamıza bəhanə olammaz. Maarif və Daxiliyyə Nəzarəti kimi, məmurların çoxu türk olan idarələri il başından so[n]ra olsun milliləşdirmək mümkündür.

Doğru, bunlar hər sabahın, gələcəyin işidir. Lakin bu gələcəyin yavuş və ya uzaq olması bizim qeyrətimizdədir. Gələcəkdəki başaraçağımız üçün bugüнден başladığımız işlərə ciddi yapışmalıyız. Qurduğumuz bünövrə və əsasın sağlam və əmin olmasına bütün güc və hümmətimizi sərf etməliyiz. İştə, əsl muradımız və sözüümüzün canı!

Heyf ki, bu lazım hümməti ortada görməyirik. Gördüyümüz bir zad varsa, parlaq vədə, boş söz, uyuşdurucu bir niyyət!

Gördüyümüz işlər, tutduğumuz yol xalqçılığın, xalq istiqlalının tamamilə tərsi! Bu hal isə böylə davam edəmməz. Ciddi çarələr lazımdır.

Bugünün, gələcəyin pozulmaz bir qanunu var: milliləşəmməyən, xüsusi mədəniyyət göstərəmməyən, xalqa doğru gedəmməyən idarələr, hökumətlər davam edəmməzlər. İstiqlalın möhkəm və davamını istəyənlər bu həqiqəti bilib ona görə çalışmalıdır. Bu çalışmaq, hər ziyalı azərbaycanlı üçün bir fəzilət isə Məclisi-Məbusanda əyləşən hörmətli xalq vəkilləri üçün bir borcdur, bir vəzifədir.

Ümidvaram ki, hörmətli vəkil əfəndilər idarələrimizi yaxın gələcəkdə milliləşdirmək məsələsini imdidən nəzəri-əhəmiyyətə alıb ona görə ciddi və fayda verəcək çarələr düşünürlər. Hərçənd, Maarif Nəzarətinin bu uğurda açdığı kurslar var. Lakin, onların bugünkü mahiyyətləri o böyük məsələni həllə kafi deyil.

Bu xüsusda so[n]ra.

Ömər Faiq

N 330, 26 təşrini-sani [noyabr] 1919

ƏLAVƏLƏR:

«AZƏRBAYCAN» QƏZETİNDƏ

ÖMƏR FAİQ NEMANZADƏ

HAQQINDA YAZILAR

VİCDAN SIZLAYIR

Qafqaziya vilayətləri kəndi müqəddəratlarını həll etməyə qalxışdıqda, Axısxa kəndi başına müstəqil bir xətti-hərəkət tutmuşdu. Gürcü sosial-demokratlarının yerli türklərin milli ehtiyacları ilə yerli arzuları əleyhində vəqə olan qabaca hərəkətləri Axısxa ilə bərabər Qars, Ərdahan və Batum həvalisi [bölgəsi] müsəlmanlarında Qafqaziya daxilində dördüncü bir kanton və yaxud federasyon fikrini doğurmuşdu.

Gürcü millətpərəstləri bu fikirlə mübarizə edirdilər. Mübarizələrində vəsilələrin [vasitələrin] növünə və məşruluğuna [qanuniliyinə] çox da əhəmiyyət verməyirdilər. Bu əməl isə əksüləməli mövcib olub [bu əməl isə müqavimətə, reaksiyaya səbəb olaraq] Zaqafqaziya cənub-qərbi müsəlmanları arasında behəqq [haqlı olaraq] zühur edən bu fikri-siyasini [siyasi düşüncəni] canlandırır.

Brest-Litovsk müahidəsi [sazişi] nəticəsində türklər Batum, Qars və Ərdahanı tutdular. Bunun üzərinə Axısxa tək qaldı. O zaman kəndi müqəddəratını digər üç vilayətlə birlikdə həll etməyi halına müvafiq görən və gürcü hökumətinə bir növ isinəmməyən Axısxa dəxi digər üç uyezd-lə birlikdə Türkiyəyə meyl etdi. Bu meyl üstündə vuruşdu. Əlində silah olaraq mübarizə etdi. Batumda əqd olunan müahidə mövcibincə [imzalanan sazişə əsasən] Gürcüstandan ayrıldı. Fəqət axırkı

hadisələrə görə türklər oralarını tərk edib getdilər. Gürcülər isə Axısxanı tutdular. Axısxanın bu hərəkətini idarə edən, bu hərəkətə ruh verən, onu məfkurəvi bir şəkllə qoyan məşhur Ömər Faiq əfəndi Nemanzadə idi.

Ömər Faiq əfəndini kim bilməyir? O həssas, o atəşli mühərriri kim tanımayır? Qarsda dağılan xanimanların, Ərdahanda hətk olunan [tapdalanan] namusların, Batumda kəsilən qurbanların o yanıqlı mərsiyənəvisini [mərsiyə oxuyanını], “bir parça ətmək” deyə qəlbləri yaxan o həmiyyət məşəlini hangi azərbaycanlı unuda bilər?

Vaxt vardı; Faiq əfəndi Cəlil Məmmədquluzadə ilə bərabər nəşr etdiyi “Molla Nəsrəddin” məcmuəsi vasitəsilə cəhalət pərdəsi ilə örtülü olan qara qəlbləri yaxıcı qələmi ilə yaxırdı.

O, binəzir [görüləmiş] bir cəsərtlə müqəddəs zənn olunan hər namüqəddəsə var qüvvəsilə çarpır, bütün vicdanı ilə hər növ vicdansızlıqlara qarşı protesto edirdi.

O zaman Tiflis, imdiki Tiflis deyildi. Nikolay istibdadının zamanları idi. Faiq əfəndi Tiflisin bugünkü sahibləri ilə birlikdə rus istibdadına qarşı pəncələşir, “Metex” həbsinə otu[r]dulurdu.

Bu istibdad idi.

Fəqət Faiq əfəndi yenə Tiflisdə, yenə həbsdədir. Fəqət bu, yalnız həbs deyildir. Faiq əfəndi təhqir olunur. Faiq əfəndi

canilərlə bərabər oturdulub oğrular, qaç-qınlar tərəfindən döydürülür.

Möhtərəm oxuyucu, heyrat edirsən.

Əvət, mən də sənənlə bərabər hey-rətdəyəm.

Bir az əvvəl, Axısxa gürcülərə təslim olunduğu əsnada Faiq əfəndinin Axısxa hərəkətinin başçısı olmaq hesabı ilə [sə-bəbindən] tutulub Tiflisə gətirildiyini eşitdik. Bəzi təşəbbüslər edildi. Nəticədə Faiq əfəndini həbsdən xaric etdilər, fəqət möhtərəmən təhti-nəzərdə [nəzarət altında] bulundurdular.

Bu aralıq, gürcülər Axısxa ilə iktifa [kifayət] etməmiş, Ərdəhana doğru səfər etməyə istəmişlərdir. Bu zəmində əhəliyi-islamiyyə ilə gürcü əsgərləri arasında toq-quşma olmuş. Bunun üzərinə Faiq əfəndini təkrar tutmuşlar, həbsxanaya soxmuşlar; fəqət mücrimini-siyasiyyə [siyasi məhbuslar] şöbəsinə deyil, canilər qoşuşuna [otağına] salmışlardır. Canilərə anlatılmış olmalıdır ki, kəndisini “xaini-vətən” [vətən xaini] deyə fəna surətdə döymüşlər, ölüm halına gəldikdən sonra kəndisindən əl çəkmişlərdir.

Əcəba, kəndisinin hüriyyətpərvərliyini hər münasibət gəldikcə bar-bar bağıran Gürcüstan Hökuməti böylə şənəətə [yamanlığa] nə cür yol vermiş?..

Adil bir adam; bir canı, bir qatıl, bir ədna [alçaq] haqqında rəva görülməsi ən qatı müstəbid məmləkətlərdə belə caiz olmayan bu cəzanı bütün Qafqaziya türkləri arasında böyük bir mühərrir, xə-tiri sevilər bir camaat xadimi olan həmiyyətmənd [həmiyyəli, vətən və millət qeyrəti çəkən] bir zat haqqında nasıl olmuş da Jordaniya hökuməti rəva görmüşdür?!..

Gürcüstan sultanını tanımamaq, gürcü siyasiləri kimi deyil, başqa dürlü dü-

şünmək nə böyük bir cinayətdir ki, böylə-lərilə Qüruni-vüstaya [Orta əsrlərə] yaxı-şır cəzalarla rəftar olunur? Əcəba, siyasi qənaət və fikri üçün bir insan işgəncə edilərmə? Böylə bir işgəncə demokratik bir cümhuriyyətdə yaxışarmı?

Gürcüstan Hökuməti bilmək istəmə-sə də, Gürcüstan camaatı, Gürcüstan mətbuatına mənsub olanlar, Gürcüstan camaat xadimləri bilsinlər ki, Ömər Faiq əfəndinin işgəncə edildiyi, bila-fərqi-məslək [ideya fərqi olmadan] bütün Azərbaycan türklərinin qəlblərini cərihədar eyləmişdir [yaralamışdır]. Azərbaycan-türk demokratiyasının vicdanı sızlayır. Bu sızılar bu qədər möhtac olduğumuz beynəlmiləl ülfətlərə sui təsir [mənfi təsir] edər. Bilxassə gürcü-türk yaxınlığına bö-yük səktələr [ziyanlar], böyük zərbələr vurur.

Faiq əfəndinin canilərlə bir otaqda məhbus qalması, Faiqin işgəncə edilməsi, həm də gürcülər əlində işgəncə edilməsi nə qədər vicdan əzici bir xəbər. Əcəba, bütün bunlar doğrumudur?!

Məlumatı-mövşuqə [etibarlı məlumat] məəttəəssüf [təəssüf ki], bunun doğru olduğunu bildirməkdədir.

Bu xəbər bütün Azərbaycan məhafilində [dairələrində] bir protesto tufanı qoparmaya bilməz!

Azərbaycan, yalnız Azərbaycan deyil, türk həyatı-ədəbiyyə və ictimaiyyəsi [ədəbi və ictimai həyatı] ilə aşına olan hər kəs, bu mənfur xəbəri oxuduqda istəklilə qələm arxadaşımıza qarşı vaqə olan bu tövhinə [əziyyətdə] qarşı lənət şərəresi [qıyılcımı] yağdırmaya bilməz!

Faiq əfəndi canı olammaz. Siyasi fikrindən ötrü bir şəxsi cəzalandırmaq bil-

məm ki, Gürcüstan Cümhuriyyətinin şənə-ninə karmı?!

Qoy bu sualın cavabını Gürcüstan siyasi məhfilləri versinlər.

Azərbaycan məhafilinin bu məsələ üzərindəki təsirini xülasə edərsək, yalnız şunu söyləyə bilərik:

Vicdan sızlayır!

M. Ə. [Məhəmməd Əmin Rəsulzadə]

N 98, 27 kanuni-sani [yanvar] 1919

FAİQ ƏFƏNDİNİN HƏBSİ

Qafqaziya türkləri miyanında [arasında] maarifin intişarına [yayılmalarına] hər kəsdən əvvəl çalışan, Nuxuda, Şamaxıda bir çox zəhəmat və məşəqqətə [zəhmətlərə və məşəqqətlərə] köks gərərək zamanın o müzlim [qaranlıq] səhifələrində yeni bir işıq çıxarmağa müvəffəq olan, Axıska kimi Qafqaziyamızın ən hücrə [uzaq] guşəsində milli ruh oyanıqlığına səbəb olan, ən nəhayət “Molla Nəsrəddin” jurnalı kimi xürafatla iftixar edənləri cəmiyyəti-bəşəriyyətdən çıxarmağa səbəb olan bir məcmuəni meydana gətirməkdə iştirakla kəndisindən əvvəl gələn bütün məcmuəçilərə faiq [üstün] gələn Faiq əfəndi bu yaxın zamanda siyasət saiqəsi [səbəbi] ilə gürcü hökuməti tərəfindən həbs edilmişdi. Demək, Faiq əfəndi siyasi bir məhbus idi. O, cinayətkar deyildi. Qatıl, oğru və sairə deyildi. Qafqaziyadan rus hakimiyyəti qalxdığı, gürcü hakimiyyəti də doğmadığı bir zamanda Axıska türklərinin irqən qardaşı və hal-hazırda qonşusu bulunan Türkiyə Hökumətinə ümum axıskalılığın, bilxassə Faiq əfəndinin hüsn-təvəccöhləri [xoş münasibətləri, rəğbətləri] varmış. Faiq əfəndinin siyasət aləmində olan günahı da bu “hüsn-təvəccöhdən” ibarətdir. Bu hüsn-təvəccöh bütün azərbaycanlıların türklərə, bütün gürcülərin Almaniyaya tərəf çevirdikləri hüsn-təvəccöhdən fərqli deyildir.

Madam ki, vaxtın iqtizası [tələbi] ilə

vücudə gələn bu hüsn-təvəccöh hər kəscə məqbul imiş, əlbəttə, yalnız Ömər Faiq əfəndinin hüsn-təvəccöhü qeyri-məqbul ədd [hesab] ediləmməzdi. Ona binaən [əsasən] də bir çox protestolara, etirazlara məruz qalan gürcü hökuməti Faiq əfəndini tərxis etmişdi. Şimdi aldığımız xəbərlərə görə, gürcü hökuməti məzkur [deyilən] siyasət dolayısı ilə yəni-dən Faiq əfəndini yaxalamış, məhbus etmişdir. Məhbus etməklə qənaət etməyib, vəhşiyanə bir surətdə o zəif, o nəhif [incə] vücudə malik olan bir zati hər gün məhbusxanada hökumət məmurları döyürmüş. Demək, Faiq əfəndiyə dəlili, sübutlu bir günah isnad və sübut etməkdən aciz qalan gürcü hökuməti bu surətlə onu məhbusxanada öldürmək istəyir. Binaənileyh [ona görə], mən uca səslə gürcü hökumətinə deyirəm ki, siz Faiq əfəndini təhqir etməyir, bütün Qafqaziya islamlarını döyür və təhqir edirsiniz! Sizin Qafqaziya islamlarını təhqir etməyinizə qarşı var qüvvətimlə etiraz edir və bu kimi müstəbidanə hərəkətlərinizdə bilaxirə [sonda] yenə kəndiniz peşman olacağınızı ixtar [xəbərdarlıq] edirəm.

Muxtar Əfəndizadə
N 99, 28 kanuni-sani [yanvar] 1919

YANIQLI BİR XƏBƏR

Bu gün 27 kanuni-sanidə [yanvarda] 98 nömrəli “Azərbaycan” qəzetəsində yarıqlı bir xəbər oxudum. Bu xəbər yalnız məni deyil, Ömər Faiq Nemanzadə cənablarını tanıyır [taniyan] hər kəsi, hər fəhlə və kəndçi qardaşını düşündürdü, ürəklərini qana döndərdi. Azərbaycan türkləri arasında kəndi qələmi ilə ən məşhur və möhtərəm bir ad qazanmış Ömər Faiq əfəndinin həbsdə olmasını eşidən azəri və ümum qafqazlılar bu işə atəşli protestolar etməzmi? Azərbaycan türkləri kəndilərinə ən doğru bir dost, azadlığa ən çox meyli olan bir camaat, azadlıq, doğruluq və bərabərcə yaşamağı hər vaxt cümbüşlə istər [istəyəni] bir məmləkətdə çox heyflər olsun ki, böyük bir yazıçı və diqqətli bir ədibi, zəkavətli bir millət qəhrəmanını həbsxanada görür.

Bu acı hal onlara fəvqəladə bir təsir bağışladı. Fəqət fikri açıq, ürəyi saf, duyğusu ən parlaq bir millət, gözəl gürcü milləti, bunu, bu ədalət və insafdan uzaq halı qəbul etməsə gərək. Ona görədir ki, bu gün, yarın möhtərəm və sevgili ədibimiz Ömər Faiq Nemanzadə cənablarını gürcü milləti, gürcü demokratiyası azad edəcəyini Azərbaycan kəndçi və fəhlələri dörd gözlə bəkləyir və ümidvardır ki, Azərbaycan və Qafqaziya türkləri ədəb bağçalarının ən qiymətdar bir qönçəsi sayılan Faiq əfəndi həbsdən əlbəttə azad

olar. Fəqət acınacaq bir hal varsa, o da gürcü milləti, gürcü demokrat və hökuməti şu mükərrəm [möhtərəm] şəxsi qatil və quldurlarla bir yerdə həbsxana kəmərlərinə soxmağı öz şan və şövkətinə rəva görməyidir.

*Səmədəli İsgəndərzadə (Kəmərlili)
N 101, 30 kanuni-sani [yanvar] 1919*

ÖMƏR FAİQİN BAŞINA GƏLƏNLƏR

Daha 1918 kanuni-əvvəlində [dekabrında] Batuma getmək üzrə Tiflisdə bulduğum vaxt möhtərəm qələm arxadaşım Ömər Faiqin Tiflis komandanlığı dairəsində məhbus olduğunu eşitdim və həman gün ziyarətlərinə getdim. Nə üçün həbs edildiklərini anladım. Məlum olduğu üzrə Batum-Qars sancağındakı müsəlmanlar cilovu gürcülərin əlinə vermək istəməyirlər. Ömər Faiq də əhalinin hissiyyatına bir tərcüman vəzifəsi gördüyündən, gürcülüyə “zərərli” görülmüş və həbs edilmişdir. Fəqət əhvaldan öylə anladım ki, Gürcüstan Hökuməti Ömər Faiqi tezlikdə sərbəst buraxacağını vəd etmişdir. Bütün safdil millətimlə bərabər mən də gürcüləri dost olaraq tanıdığımdan, Azərbaycan mətbuatına bu xüsusda bir şey yazmadım. O dostluğun xatirəsi üçün bu məsələyə o qədər də əhəmiyyət verməyib, Batuma getdim. Bir də möhtərəm yoldaşım özü araya pozğunluq düşməsinə bizzat [şəxsən] razı olmadı. Batumdan döndükdən sonra Gəncədə Ömər Faiqin Tiflisdən çıxmamaq qeydi ilə sərbəst buraxıldıqlarını eşitdim və sevindim.

Bu dəfə kanuni-saninin [yanvarın] 22-də bir daha Tiflisə getdim. Ömər Faiqin təkrar həbs edildiyini təəssüflərlə anladan yoldaşlara rast gəldim. Bu dəfəki həbsin əvvəlkinə bənzəmədiyini də əlavə etdikləri vaxt, pək ziyadə maraqlan-

dım. İcab edən vəsiqəni əldə etdikdən sonra görüşə bildim. Mən Ömər Faiqi yenə əvvəlki üç arxadaşı ilə bərabər komandanlıq həbsxanasında buldum. Yarım saat sürən mülaqatımız [görüşümüz, söhbətimiz] anladı ki, Ömər Faiqi bu dəfə həbs etdikləri kimi arxadaşları ilə bərabər Tiflisin mərkəzi həbsxanasında qapatmışlar. Bu həbsxana qatillərin, canilərin yatağıdır. Bu həbsxananın daxili, Allah göstərməsin, nə qədər murdar hərəkətlərin yuvası imiş. Buraya Gürcüstan Hökuməti caniləri bıçaqları, ilanları dişləri ilə bərabər olaraq toplamışdır. Bu həbsxananın içərisində Gürcüstan Hökumətindən başqa bir hökumət var imiş. Buraya yeni daxil olan bir məhbus təbəəlik vergisi verməli imiş. Bu yeni hökumətin buyurduğuna əməl etməyənlərin vay halına! Pekin və Tehran həbsxanalarında olmayan işgəncələr altında can verənlərin həddü-hesabı yoxdur. Əski əsrərangiz bu qalanın hər qaranlıq guşəsi bir çox qurbanların məqtəli [qətl yeri] imiş. Bir sözlə, o qalada adam öldürmə dərəsi yenidən böyük bir məharətlə öyrədilməkdə imiş.

İştə bu dəfə Qafqaz türklərinin sevgili yazıçısı böylə bir məhbəsdə müsafir olaraq günlərcə qalmışdır. Vergi istənilmədiyi vaxt verməkdən aciz qalan mühərririmiz dəhşətli bir yumruq və təkmə tufanı altında qalmışdır. Dışarıdan dostların

göndərdiyi yeməklər verilmədiyi kimi, içəridəki “qanlı lokanta” [yeməxana] hökuməti də dustaqxananın yeməyini verməmişdir. Onu müşayiət edən qarə-qol əsgərlərin anlatmış olması ilə “vətən xaini” (?) Ömər Faiq sabahdan axşama qədər ölümə müntəzir olmuşdur [ölümü gözləmişdir].

Bir qaç gün bu cəhənnəm əzabından sonra Ömər Faiqın Tiflisdəki dostları işi anlayıb, hökumətə söyləmişlər. Həbsxanasından xəbəri olmayan hökumət də Ömər Faiqi təkrar şəhər komandanlığı həbsxanasına nəql etmişdir. Məsələn bununla bitməmiş, onun yoldaşlarından biri yenə orada qalmışdır. O da Axısxanın mötəbər əşxasından [şəxslərindən] birisidir. Kəskin dişli bıçaqlar Ömər Faiqın hesabını bir gün bir gecə o zavallıdan sormuşdur. İkinci günü o zat da oradan otəki həbsxanaya nəql edilmişdir.

Zamanə yazıçıları vüquati [hadisələri] kəndi duyğularına uydurub meydana çıxarırlar. Fəqət mən bunu, bu məlumatı Ömər Faiqdən və digər üç arxadaşından eşitdiyim kimi yazdım. Burada göstərdiyim, olunan həqarətin bir cüzisidir. Mən bu həqarəti Ömər Faiqə deyil, millətə edilmiş hesab etdiyim üçün gürcü millətinin dostluğunu ürəyimdə saxlamaqla bərabər, gürcü hökumətinə qələm arxadaşlarım naminə etiraz edirəm. Ömər Faiq Axısxanın deyildir, bütün millətin malıdır. Bununla izzəti-nəfsi təhqir edilən millət, dostluğunun sui-istimal [sui-istifadə] edildiyini hiss etməz deyildir.

*Cavad [Əhməd Cavad]
N 104, 3 şubat [fevral] 1919*

ÖMƏR FAİQ ƏFƏNDİ ÜÇÜNCÜ DƏFƏ HƏBSDƏ

Faiq əfəndi beş aydan bəridir ki, Tiflisdə gah həbsxanalarda, gah beşər-onar gün azad edilərək polisə nəzarətində bulunmaqda idi. Aprelin ikisində üçüncü dəfə tutularaq Metex qalasına salındı. Bu dəfəki həbsin səbəbi də əski səbəblər kimi “Gürcüstan üçün müzirr [zərərli] fikirlər” olması idi. Bu siyasi müzirr fikirlinin, yəni Faiq əfəndinin həbsi, əlbət ki, adi həbslər kimi deyil, bəlkə hazırda Axıska vüquati-hərbiyyə və tarixiyyəsi ilə əlaqədar və əhəmiyyəti-siyasiyyəni haiz [siyasi əhəmiyyət daşıyan] bir həbsdirdi. Bununla bərabər, mən burada bu həbsin əhəmiyyətindən, əsəbından [səbəblərindən], məhbusun çəkdiyi əzab və bəlalardan bəhs edəcək deyiləm. Ancaq bu həbsdən çıxardığım iki həqiqəti qarelərə [oxuculara] bildirmək istəyirəm:

1) Sosialist Ramişvili hökumətinin müstəbidanə hərəkəti;

2) Faiq əfəndinin ənudanə [inadkar] səbəti.

Əvət, bu həbs adı həbslərdən deyildi. Bu, Daxiliyyə naziri Ramişvili ilə Faiq əfəndinin arasında və intiqamcuyanə [intiqam almaq fürsəti axtaran] siyasi bir mübarizə idi. Ramişvili əlindəki hökumət ixtiyarı və gücü ilə Faiqi əzmək, məsləkəndən çevirmək istəyir. O isə ürəyindəki böyük əqidə və ümidlə ruhlanıb, hər dürlü bəlalara təhəmmül edir [dözür], xəstəliyinə baxmayaraq fəvqəladə bir

səbat, həm də qayət ənudanə bir səbat göstərirdi.

Faiq əfəndi, həbsxananın müstəkrəh [ikrah doğuran] və qəmli həyatı ilə əslə kəndini üzməyir, bütün vaxtını kitab mütləsi əyləncəsi ilə keçirir, məyusiyyətdən uzaq, daima uzaq bulunurdu.

Faiq əfəndi birinci dəfə əsgəri həbsxanada bir ay qədər həbs edilib polisə nəzarətində bulunmaq üzrə beş-on günlük azad edilirdi. Lakin bu azadlıq onun üçün həbsdən artıq bir bəla olurdu. Məmləkəti Axıska haqqında yazılan böhtanları oxuduqca, camaata edilən zülmələri eşitdikcə ürəyi daha ziyadə yanır, beyni daha artıq sızlayırdı. Edilən təcavüzlərə, siyasi intriqalara qarşı sükutu kəndisi üçün həqarət sayırdı. Axırda böhtanları rədd üçün qələmə sarılır, rusca qəzetələrdə elani-həqiqət edir və bu yol ilə gürcü əfkari-ümumiyyəsinə [ictimaiyyətinə] həqiqətdən xəbərdar etməyə çalışırdı. Bu xüsusda bir saat olsun boş durmaq, fürsəti qaçırmamaq istəməyirdi. Bu isə, yəni həqiqətin üstünü açmaq isə, Ramişvili hökumətinə xoş görünməyirdi. Buna görə idi ki, on günlük əzabavər [əzab verən] bir azadlıqdan sonra Faiq əfəndi yenə bir bəhanə ilə ikinci dəfə həbs edilir və bu surətlə vücudu ilə bərabər “dili” də bağlanırdı.

Biçarə həbsxanada belə yalnız öz dərdi ilə qalmayırdı. Xəbər alırdı ki, Axıskada

qardaşlarını, yegənlərini, yaxın qohumlarını, fikirdaşlarının həpsini həbs etmişlər. Hətta bir gecə on-on beş gürcü, Faiq əfəndinin ailəsi bulunduğu evə hücum edib oranı dağıtmaq, talan etmək, çocuqlarını doğramaq istəmişlər... İştə bunları, bu kmi zülmələri həbsxananın qorxulu divarları arasında xəbər alan Faiq əfəndi yenə məyus olmayır, ümidi-istiqlal ilə ruhunu, səhhətini əsla pozmayırdı.

Axıskanın yeddi martda gürcülər tərəfindən zəbt edilməsinə görə Faiq əfəndi ikinci dəfə həbsdən azad edilirdi. Lakin bu azadlıq onun üçün daha böhranlı, hətta həbsdən daha həyəcanlı, daha xələcanlı [narahat] olurdu. Çünki heç bir gün keçməyirdi ki, Axıska faciəsini bildirən birər qara xəbər, birər acı kədər almayaydı. Böylə qara xəbər və ciyərsuz [ciyər yandıran, qəmli] halların təsiri ilə idi ki, Faiq əfəndi gürcü dairələrində sevilmədiyinə baxmayaraq hər gün gah hökumət rəisi Jordaniyaya, gah Xariciyyə naziri Gegeçkoriyə, Hərbiyyə naziri müavini Gidivanova müraciətlə axıskalılara edilən zülm və təcavüzlərin bir saat əvvəl qət edilməsini [dayandırılmasını] insaniyyət naminə rica edirdi. Hətta bəzən sıx-sıx müraciətini təciz dərəcəsinə qədər çıxarırdı. Lakin bunun üçün əsla çəkinməyirdi. Çünki özü üçün deyildi.

Heç yadımdan çıxmaz, bir gün: “Mədam ki, bəzi nazirlər xatirini sayır, rıcanı qəbul edirlər, neyçün kəndin üçün də bir ricada bulunmayırsan” deyər soruşmağım üzərinə Faiq əfəndi sərt bir səsle: “Mərhəmət dilənçisi deyiləm. Biləks [əksinə] işimin ən şiddətli əsgəri məhkəməsinə verilməsini tələb etmişəm”

cavabı ilə məni adətən utandırdı. Doğrudan da kəndisinin yüz dürlü dərd-ehtiyacını buraxıb daha aciz olanların xilasına çalışır, köylü biçərələrin fəryadlarına yetişmək istəyirdi. Son vüquat [hadisələr] əsnasında Axıskada tutulub Tiflis həbsxanasına göndərilən əlliyyə qədər köylü əsirlərin haləti-pərişaniləri Faiq əfəndini kəndi həbsindən artıq mütəəssir edir və min zəhmət və möhnəti boynuna alıb, onların təxlisinə [xilasına] müvəffəq olurdu. Lakin iki-üç gün so[n]ra bu hal Ramişviliyə xoş görünməyib Faiq əfəndi üçüncü dəfə Metex həbsxanasına salınırdı.

Bu dəfəki həbsi isə əski həbslərə bənzəməyirdi. Bu həbs, o səbirli, o mütəhəmmil [dözümlü], o sükut Faiqi fəvqəladə acıqlandırır, mütəəssir edirdi. Çünki bu daha hökumət həbsi deyil, açıqdan-açığa məsxərəlik, adi qərəzkarlıq idi.

Əvət, bu dəfə Faiq əfəndi yenə məyus olmayırdı, amma fəna halda həyəcanlanırdı. Hələ böylə xələcanlı bir halında öz kəndindən aldığı kağız: “Gürcü əsgərləri Faiq əfəndinin Aqara kəndində bir milyon qiymətindəki maşına dəyirmanlarını, taxta zavodunu, taxta ilə dolu skladını, taxıl anbarını, iki mərtəbəli evlərini, kantorunu tamamilə yandırır kül etmişlər. Bütün Axıska köylülərinə nümunə üçün öz əli ilə yetişdirdiyi müntəzəm və qiymətli meyvə bağçasını qismən kəsib və qismən çıxarıb məhv etmişlər. Bunlarla kifayət etməyib, Axıskadakı evinin əşyasını, hətta çocuqlarının yeyəcəklərini talan edib bütün ailəsini ac və biəlac buraxmışlar və hətta kiçik çocuqlarına baxacaq qardaşlarını

da pərişan və fərara məcbur etmişlər” xəbəri ki, hər dəmir ürəkli düçari-yə's [ümitsizliyə düçar] etməmək mümkün deyildi. Faiqin doğrudan fikir və əməl ilə dolu ürəyinə, elmi qənaətlə möhkəmlənmiş imanına, ümidlə ucalmış ruhuna əsla yə's vermədiyini görüb təəccüb, həm çox təəccüb etdim.

Hələ dünənki həbsxana qapısındaki söhbətimiz əsnasında: “Tək Qars Hökuməti dağılmasın, tək hüquqi-milliyəmiz talan edilməsin, öylə xüsusi xırda sərvətlərin məhvinin əhəmiyyəti yox” sözü ilə mənə cürət verməsi həqiqətən unudulmaz böyüklüklərdəndir.

İştə ufaq müvəffəqiyyətsizliklər, zərərlər, əziyyətlərlə məyus olan gənclərimiz üçün böyük bir nümuneyi-imsal!

Tiflisli

Yazandan sonra: Faiq əfəndi doktorun raporuna görə ki, həbsxana həyatı onun üçün təhlükəlidir, dörd gün həbsdən sonra azad edildi.

T

N 159, 17 nisan [aprel] 1919

QEYD VƏ ŞƏRHLƏR

Ömər Faiq əfəndinin

Ruxadzenin teleqrafına cavabı

səh. 15. “Qobilyan bəyləri”: güman ki, “Kobuleti bəyləri” olmalıdır; qəzetdə belə getmişdir.

Paylaşmaq istəyirlər

səh. 17. “Əvət, Gürcü Sosial-Demokrat Hökuməti...”: qəzetdə bu cümlədə “ərazisini” sözünün yeri səhv düşmüşdür; düzəlttik. Cümlə qəzetdə belə idi: “Əvət, Gürcü Sosial-Demokrat Hökuməti Osmanlının, Azərbaycanın və Dağıstanın bugünkü məşğuliyətindən, müvəqqəti siyasi sükutundan istifadə edərək ərazisini türklük, islam demokrati ziddinə olaraq, bu yolda fürsəti qənimət sayaraq silahsız müsəlmanları insafsızca qətlə edib vücuda gətirdikləri “əksəriyyəti” “əqəliyyət”ə endirmək istəyir.”

səh. 18. “...müsəlmanların çoxluğuna rəğmən...”: qəzetdə “çoxluğuna” yerinə “yoxluğuna” getmişdir.

Böhtanlarla

böyük işlər görülür

səh. 19. “Di Trans-Qafqazian post”: Tiflisdə ingilis dilində nəşr edilmiş “The Trans-Caucasian Post” (“Zaqafqaziya poçtu”) qəzeti nəzərdə tutulur.

səh. 10. “...issiz yerlərə qaçacaq”: qəzetdə “issiz” yerinə “işsiz” getmişdir.

Alçaq siyasət

səh. 23. “Məclisi-Müəssisan tərəfindən...”: Gürcüstan Məclisi-Müəssisani nəzərdə tutulur.

“O komissiya əzasından biri də müsəlman idi. Heyf ki, adı yadımda deyil.”: Komissiyanın üzvləri Georgi Nesteroviç Ancaparidze, Samson Georgiyeviç Pitsxalava, Pyotr Rostomoviç Surquladze və Hüseyn Gülməhəmməd oğlu Məhəmmədov olmuşdur.

səh. 25. “...komissiyanın müsəlman üzvü...”: qəzetdə “...komissiyadakı müsəlman üzvünü...” getmişdir.

Möhkəm idarə

möhkəm əxlaqlı istər

səh. 27. “nəfsi-əmmarə”: insana günahları, pis işləri əmr edən nəfs; nəfsin ən aşağı mərtəbəsi sayılır.

“...Ərzaqmı, hansı idarədənsə...”: belə başa düşülməlidir: “Ərzaq İdarəsindənmi, hansı idarədənsə”.

“bəlli əfkarlar”: fikri müyyən bir şeydə olanlar; məqsədləri müəyyən bir şeyə yönələnər. Müəllif bir tərəfdən bu şəxslərin bütün məqsədlərinin məlum olduğunu – oğurluq və mənimsəmə məqsədi güddüklərini deyir, digər tərəfdən isə “bədəfkarlar” sözü ilə ahəng yaradır.

səh. 29. “Xalq cəhalətini vasitəyişöhrət və mənfəəti bilmişmi? Bil ki, yenə öylədir.”: Qəzet sütununda iki cümlənin arasında iki sətirdə nöqtələr qoyulmuşdur.

Ümidsizlik

zə’f nişanəsidir

səh. 31. “Şeyx Sənan mələklərinin”: gürcü qızları nəzərdə tutulur.

səh. 32. “altı vilayət”: Burada söhbət

Osmanlı dövlətinin Ərzurum, Van, Məmurətüləziz, Diyarbəkir, Sivas və Bitlis vilayətlərindən gedir. Bu vilayətlər, Rusiya və Qərb dövlətləri tərəfindən, bölgədə erməni dövləti qurulması layihəsinin tətbiq sahəsinə çevrilmişdi. Bu vilayətlərə “Ermənistan” yaxud “Erməni vilayətləri” deyilməyə San-Stefano və Berlin sülh müqavilələrindən sonra başlanmışdır. 1877-1878 Türkiyə-Rusiya müharibəsi nəticəsində 3 mart 1878-ci ildə imzalanan San-Stefano sülh müqaviləsinin XVI maddəsində bu bölgədən “Ermənistan” deyə söz edilmiş və Türkiyənin burada dərhal reformlara başlaması, həmçinin erməni əhalisinin təhlükəsizliyini təmin etməsi tələb edilmişdir. 13 iyul 1878-ci ildə imzalanan və San-Stefano müqaviləsinin Türkiyə üçün ağır şərtlərini müəyyən ölçüdə yüngülləşdirən Berlin müqaviləsində də bu bölgədən “ermənilərin yaşadıkları vilayətlər” deyə söz edilmiş və eyni tələblər təkrarlanmışdır.

səh. 33. “Konfrans müqərrəratı”: Birinci Dünya müharibəsindən sonra çağırılan Paris Sülh Konfransı nəzərdə tutulur.

“...zəiflər üçün böyük ümidlər...”: qəzetdə “zəiflər” yerinə “zəflər” getmişdir.

“...müstəbidlərə mane olmaq...”: qəzetdə “müstəbidlərə mane olmamaq” getmişdir.

Vilson prinsipləri: Birinci Dünya müharibəsini yekunlaşdıran sülh müqaviləsi layihəsi. 14 maddədən ibarət olan bu layihə ABŞ prezidenti Vudro Vilson tərəfindən işlənib hazırlanmışdır.

Nədir bu naxoşluq?

səh. 36. “...sanki ətrafına sığamayırdı”:

qəzetdə “sığamayırdı” yerinə “çıxamayırdı” getmişdir.

səh. 37. “məmləkətin istiqlalından, camaatın səadətindən”: qəzetdə bu sözlər tünd şrifflərlə yığılmışdır.

Hazır ol!

səh. 39. “Millətim növi-bəşərdir, vətənim ruyi-zəmin”: “Millətim bütün bəşəriyyət, vətənim bütün yer üzüdür.” Misra türk şairi Tofiq Fikrətə məxsusdur. Qəzetdə bu misra tünd şrifflərlə yığılmışdır.

“Demə bu rus, bu müsəlmandır...”: beyt Seyid Əzim Şirvaniyə məxsusdur. Birinci misra əslində belə olmalıdır: “Demə bu kafər, ol müsəlmandır”.

“Alarız da, gələcək üçün qiymətli bir kitabı-ədalət hazırlarız.”: “kitabı-ədalət” sözləri qəzetdə tünd şrifflərlə yığılmışdır.

səh. 40. “...yenə bir fikir və əməl...”: qəzetdə “əməl” yerinə “əsl” getmişdir.

“Yaşayan insanı əzərək, yeyərək yaşar fikri-səqi-mini...”: bu cümlədəki “Yaşayan insanı əzərək, yeyərək yaşar” sözləri tünd şrifflərlə yığılmışdır.

“Bəni-Adəm əzayi-yek-digərənd”: (farsca) “Adəm övladları bir-birinin orqanlarıdır; bütün insanlar bir bədənin orqanları kimidir.” Misra Sədi Şiraziyə məxsusdur. Qəzetdə tünd şrifflərlə yığılmışdır.

“Hazır ol cəngə, əgər istər isən sülhü səlah”: “Sülh və əmin-amanlıq istəyirsənsə, müharibəyə hazır olmalısən.” Bu misra türk şairi və həkimi Əbdülhaq Molanındır.

“Əhrar”: Azərbaycanda 1918-1920-ci illərdə (Cümhuriyyət dövründə) fəaliyyət göstərmiş siyasi partiya.

Xanıstan-Ermənistan

səh. 44. “...pula qulluğa kasıblardan, qara camaatdan artıq...”: “pula qulluğa” sözləri qəzetdə tünd şrifflərlə yığılmışdır.

səh. 45. “...böyük və təntənəli übudiyət duz-çörəyiylə...”: “übudiyət” sözü qəzetdə tünd şrifflərlə yığılmışdır.

Aldanmayınız!

səh. 47. “Sultan Həmid”: Osmanlı sultanı II Əbdülhəmid nəzərdə tutulur.

səh. 49. “N 208, 20 həziran 1919”: “208” yerinə qəzetin üstündə səhvən “209” getmişdir.

Sağ ayağımız da kəsilir

səh. 51. “şəhri-Babil”: Babil şəhəri (və xüsusilə Babil qülləsi) klassik ədəbiyyatda qarışıqlığı, hərc-mərcliyi, bir-birinə yad, bir-birini başa düşməyən müxtəlif ün-sürlərin toplandığı yeri təmsil edir.

səh. 53. Yəcuc-məcuc: dini əfsanələrə görə, yer üzündə fitnə və qarışıqlıq çıxaraacaq, qısa boylu və çirkin görünüşlü adamlardan ibarət iki tayfa; burada məcaz kimi işlədilmişdir.

İşlərimizdə hərcü mərclik

səh. 55. “...təbiətin əlinə buraxmaq...”: qəzetdə “təbiətin əlilə buraxmaq” getmişdir.

səh. 56. “3) Nəriman Əliyev adında biri...”: qəzetdə bu maddə nömrələnməmiş, bundan sonrakılar 3 və 4 kimi nömrələnməmişdir.

Vicdan sızlayır

səh. 73. “bir parça ətmək”: Ömər Faiqin 1915-ci ilin yanvar ayında “İqbal” qəzetində nəşr edilən təsirli məqaləsinə

işarə vurulur; məqalə “Bir loğma ətmək” adlanır.

Faiq əfəndinin həbsi

səh. 77. “...meydana gətirməkdə iştirakla...”: qəzetdə “meydana gətirməklə iştirakla” kimi getmişdir.

Ömər Faiqin başına gələnlər

səh. 81. “sancaq”: “il” (vilayət) ilə “ilçə” (rayon) arasında inzibati-ərazi vahidi.

“Əski əsrarəngiz bu qalanın...”: söhbət Tiflisdəki Metex qalasıdır; Metex qalası XIX əsrin əvvəllərindən etibarən həbsxanaya çevrilmişdir.

Ömər Faiq əfəndi

üçüncü dəfə həbsdə

səh. 84. “yegən”: qardaş yaxud bacının övladları.

səh. 85. “Tiflisli”: Professor Ədalət Tahirzadə, bu imzanın çox güman ki, Əhməd Cövdət Pepinova məxsus olduğu qənaətindədir. Tahirzadəyə görə, “Tiflisli” imzasının sahibi Pepinov deyilsə, Əziz Şərif olmalıdır.

BƏZİ XÜSUSİ ADLAR

Ağzadə, Fərhad Məşhədi Rəhim oğlu (1880-1931): Azərbaycanın görkəmli pedaqoqu və publisisti. Şuşada anadan olmuş, Qori Seminariyasını bitirmiş, Azərbaycanın müxtəlif yerlərində müəllim işləmişdir. Məktəblilər üçün “İkinci il” dərsliyinin müəlliflərindəndir. Dövri mətbuatda çıxış etmiş, həmçinin “Azərbaycan” qəzetinin ən fəal müəlliflərindən olmuşdur.

Ancaparidze, Georgi Nesteroviç (1887-1937): Gürcüstanın siyasi xadimi; Gürcüstan Təsisçilər Məclisinin üzvü olmuşdur. 1937-ci ildə güllələnmişdir.

Araz Türk Cümhuriyyəti (yaxud Araz Cümhuriyyəti): bugünkü Naxçıvan və Qərbi Azərbaycan (hal-hazırda Ermənistan Respublikası ərazisində) torpaqlarının bir hissəsini əhatə edən Azərbaycan dövləti. Azərbaycan Cümhuriyyətinin və Osmanlı dövlətinin dəstəyi ilə qurulan Araz Türk Cümhuriyyəti 1918-ci ilin noyabrından 1919-cu ilin martına qədər mövcud olmuşdur. Mərkəzi Naxçıvan şəhəri idi.

Atabəyov, Osman Sərvər bəy (yaxud Osman Sərvər Atabek, 1886-1962): Məxet müsəlmanlarının siyasi və hərbi lideri olmuşdur. Türkiyəyə mühacirətə getmişdir.

Azqur: Qori-Axalsıx yolunda, Kür çayının sağ sahilində yerləşən kənd; Atsxur.

Bayraməli bəy: Araz Türk Cümhuriyyəti Milli Şurasının (Parlamentinin) sədri Qənbərəli bəyin xalası oğlu.

Cəfərqulu xan (Naxçıvanski; 1859-1929): Azərbaycanın ictimai-siyasi xadimi. Cümhuriyyət dövründə Naxçıvan

Milli Şurasının sədri olmuşdur.

Çxenkeli, Akaki İvanoviç (1874-1959): Gürcüstanın siyasi xadimi. Menşevik. Hüquq təhsili almışdır. Dövlət Dumasının üzvü olmuşdur. Zaqafqaziya Federativ Demokratik Respublikasının Baş Naziri, 1918-ci ilin ortalarından noyabr ayına qədər Gürcüstan Demokratik Respublikasının Xarici İşlər naziri olmuşdur. 1921-ci ildə bu ölkənin Fransadakı səfiri təyin edilmiş, sovetləşmədən sonra ölkəsinə qayıtmamışdır.

Davud xan (Naxçıvanski): Cəfərqulu xan Naxçıvanski oğlu.

Dəhnə: Naxçıvanda, Şərur və Sədərək arasında yerləşən dağ.

Dəvəli: Şərur rayonunda yer.

Edison, Tomas Alva [Thmoas Alva Edison; 1847-1931]: Amerikalı ixtiraçı.

Əbdülhaq Molla (1786-1854): Türk həkimi və şairi. Osmanlı sarayında həkimbaşı olmuşdur.

Əbdülhəmid II [1842, 1918]: Osmanlı sultanı; 1876-1909-cu illərdə hakimiyyətdə olmuşdur.

Əmirəli bəy: Araz Türk Cümhuriyyəti Milli Şurasının (Parlamentinin) sədri Qənbərəli bəyin qardaşı.

Ərəş: indiki Ağdaş.

Gegeçkəri, Yevgeni Petroviç (1881-1954): Gürcüstanın dövlət xadimi. Menşevik. Hüquq təhsili almışdır. Zaqafqaziya Komissarlığının sədri seçilmişdi. Gürcüstan müstəqilliyini elan etdikdən sonra Xarici İşlər naziri, 1921-ci ildə isə Ədliyyə naziri oldu. Gürcüstanın sovetləşməsinin ardından mühacirət etdi.

Xanlar xan (Naxçıvanski): Azərbaycan

Cümhuriyyətinin Ermənistandakı hərbi ataşesi təyin olunmuşdu.

Xarcam (Xarcami): Gürcüstanın cənubunda yerləşən Samstxe-Cavaxeti diyarında kənd.

Xatisov, Aleksandr İvanoviç (1874-1945): Erməni ictimai-siyasi xadim, "Daşnaksutyun" partiyasının üzvü idi. Müxtəlif dövrlərdə Ermənistanın Baş Naziri, Səhiyyə, Daxili İşlər və Xarici İşlər naziri olmuşdur. Ermənistanın sovetləşməsindən sonra Fransa və Portuqaliyada mühacirətdə yaşamışdır.

Xəlilov, Mikayıl Maqomedoviç (1869-1935): Rusiyanın hərbi xadimi; general-mayor. Lak əsillidir. 1918-ci ilin axırlarından Könüllü orduya qoşulmuşdur. 1918-1920-ci illərdə Dağıstanın hərbi komendantı olmuşdur. Daha sonra Türkiyəyə mühacirətə getmişdir.

Jordaniya, Noy Nikolayeviç (1868-1953): Gürcüstanın dövlət xadimi. Menşevik. Varşavada veterinarlıq təhsili almışdır. Tiflisdən Dövlət Dumasına üzv seçilmişdi. 1918-1921-ci illərdə Gürcüstan Demokratik Respublikasının Baş Naziri olmuşdur. Gürcüstanın sovetləşməsindən sonra mühacirət etmişdir.

Kaxaret (Kaxareti): Gürcüstanın cənubunda yerləşən Samstxe-Cavaxeti diyarında kənd.

Kazanalipov, Əsildar (1855-1928): Kumiç əsilli Dağıstan bəylərindən. Qafqaz canişininin müşaviri olmuşdur. Türkiyəyə mühacirətə getmişdir.

Kəlbəli xan (Kəngərli; ? - 1820): 1787-1796-cı illərdə Naxçıvan xanı olmuşdur.

Kəlbəli xan (Naxçıvanski; 1891-1931): Cəfərqulu xan Naxçıvanski oğlu. Araz Türk Cümhuriyyəti ordusunun koman-

danı olmuşdur.

Klemanso, Jorj [Georges Clemenceau; 1841-1929]: Fransanın dövlət xadimi. 1906-1909 və 1917-1920-ci illərdə Baş Nazir olmuşdur.

Qənbərəli bəy (Bənanıyarski; 1890-1937): Araz Türk Cümhuriyyəti Milli Şurasının (Parlamentinin) sədri olmuşdur.

Lazistan: Türkiyənin şimal-şərqində, Qara dəniz sahilində, Gürcüstan sərhədində sancaq olmuşdur. İnzibati mərkəzi əvvəl Batum, sonra Rizə şəhəri idi.

Lloyd Corc, Devid [David Lloyd George; 1863-1945]: Britaniyalı siyasətçi. 1905-1908-ci illərdə Ticarət naziri, 1908-1915-ci illərdə Maliyyə naziri, 1915-1916-cı illərdə Hərbi nazir olmuşdur. 6 dekabr 1916 – 19 oktyabr 1922 tarixləri arasında Britaniyanın Baş Naziri vəzifəsini tutmuşdur.

Maçabeli, Baxşı bəy: Məsxet müsəlmanlarının liderlərindən olmuşdur.

Məcdüssəltənə, Cəmşid xan (1857 - ?): Cənubi Azərbaycanın siyasi xadimi, publisist və maarifçi. Qəzetlər nəşr etdirmiş, zəngin kitabxana və tarixi əsər kolleksiyası düzəltmiş, siyasi partiya qurmuşdur.

Mehdi (Hacı Mehdi): Cümhuriyyət dövründə Naxçıvandakı qoşun başçılarından biri olmuşdur.

Məhəmmədov, Hüseyn Gülməhəmməd oğlu (1875-1921-ci ildən sonra): Gürcüstanın siyasi xadimi; Gürcüstan Təsisçilər Məclisinin üzvü olmuşdur. Rusiya Sosial-Demokrat Fəhlə Partiyasının üzvü və Hümmət Sosial-Demokrat Müsəlman Partiyasının təsisçilərindən idi.

Metex: Tiflisdəki tarixi Metex qalası nəzərdə tutulur. XIX əsrin əvvəllərindən

etibarən bu qaladan həbsxana kimi istifadə edilmişdir.

Miyandoab (Qoşaçay): Qərbi Azərbaycan ostanında (İranda) şəhər.

Muxranski, Teymur bəy: Axıska bəylərindən olmuşdur.

Nəf'i (? - 1635): klassik türk ədəbiyyatının ən böyük şairlərindən biri olaraq qəbul edilən divan şairi.

Nubar paşa (Poqos Nubar paşa; 1851-1930): Osmanlı dövlətində yaşayan ermənilərin siyasi təşkilatı olan Erməni Millət Məclisinin və Ümumi Erməni Xeyriyyə İttifaqının sədri olmuşdur.

Orconikidze, Fəzail ağa: Axıska bəylərindən olmuşdur.

Osman (Molla Osman): Gürcüstanın cənubunda yerləşən Samstxe-Cavaxeti diyarının Xarcam kəndinin mollası olmuşdur.

Oşora: Gürcüstanın cənubunda yerləşən Samstxe-Cavaxeti diyarında kənd.

Pitsxalava, Samson Georgiyeviç (1872-1952): Gürcüstanın siyasi xadimi; Gürcüstan Təsisçilər Məclisinin üzvü olmuşdur. 1921-ci ildə Fransaya mühacirətə getmiş, 1946-cı ildə Gürcüstana qayıtmışdır. 1951-ci ildə həbs edilərək Orta Asiyaya sürgünə göndərilmiş və sürgündə ölmüşdür.

Purişkeviç, Vladimir Mitrofanoviç (1870-1920): Rusiyanın monarxist siyasi xadimi, qaragüruhçu.

Ramişvili, Noy Vissarionoviç (1881-1930): Gürcüstanın dövlət xadimi. Menşevik. Ruhani seminariyasını bitirmiş, yarımqı hüquq təhsili almışdır. Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikasının Daxili İşlər naziri, Gürcüstan Demokratik Respublikasının Baş Naziri,

eyni zamanda Daxili İşlər naziri, daha sonra Xarici İşlər naziri olmuşdur.

Ruxadze, Levan Porfiriyeviç (1884-1937): Gürcüstanın siyasi xadimi. Gürcüstan Təsisçilər Məclisinin üzvü olmuşdur. 1937-ci ildə sovet rejimi tərəfindən güllələnmişdir.

Sədi Şirazi: XIII əsrdə yaşamış fars şairi.

Surquladze, Pyotr Rostomoviç (1873-1931): Gürcüstanın siyasi xadimi; Gürcüstan Təsisçilər Məclisinin üzvü olmuşdur. 1921-ci ildə İstanbula getmiş, orada ölmüşdür.

Şeyx Hüda (Əbül-Hüda əs-Səyyadi; 1850-1909): Rifai sufi təriqətinin şeyxi; Osmanlı sultanı II Əbdülhəmidə yaxın olmuşdur.

Şərabçiyev, Ziya bəy (yaxud Ziya bəy Şorapçı oğlu): Axıska bəylərindən olmuşdur.

Təkinski, Məhəmməd xan (1880-1938): Azərbaycanın siyasi xadimi və diplomatı. Azərbaycan Cümhuriyyətinin İrəvəndəki səfiri təyin edilmişdi.

Tofiq Fikrət (1867-1915): məşhur türk şairi. Türkiyənin ədəbiyyat və incəsənətinə böyük təsiri olan "Sərvəti-fünun" ("Fənlərin sərvəti") jurnalının baş redaktoru olmuşdur.

Ude: Gürcüstanın cənubunda yerləşən Samstxe-Cavaxeti diyarında kənd.

Uraş: Gürcüstanın cənubunda yerləşən Samstxe-Cavaxeti diyarında kənd.

Vilhelm II (Wilhelm II, 1859-1941): Almaniya imperatoru, 1888-1918-ci illərdə hakimiyyətdə olmuşdur.

Vilson, Vudro (Woodrow Wilson; 1856-1924): ABŞ-ın 28-ci prezidenti (1913-1921).

OXUCULARIN DİQQƏTİNƏ

Nemanzadənin “Azərbaycan” qəzetindəki yazıları – bir-ikisi müstəsna olmaqla – toplanıb nəşr edilməmişdi.

Nemanzadənin yazılarına, “Azərbaycan”ın səhifələrində digər müəlliflərin Nemanzadə haqqında qələmə aldıkları yazıları da əlavə etdik, xəbər mahiyyəti daşıyan kiçik qeydləri isə kitaba almadıq.

Mətnlərdə çətin anlaşılan söz və ifadələrin izahı kvadrat mətərizədə, əsas mətndən daha kiçik şriftlə verilmişdir. Qəzetdə səhvən buraxılan sözlər də kvadrat mətərizədə əlavə edilmişdir; bu halda, əlavə edilən sözlərlə əsas mətnin şrifti eyni ölçüdədir.

Bu kitab, Ömər Faiq Nemanzadənin 150 illik yubileyinə ADA Universitetinin töhfəsidir.

QƏZET KƏSİKLƏRİ

عمر فائق افندی نىڭ

روخادزەنىڭ تەلغرافىە جۈمى

بو ئاخىر ۋەت مەخترەم كورجى جەمئىيەتى مەنى اوز مەلى، و كورجىستان استقلاليتىنىڭ دىشمىنى ئەد ايتىشكە بىر ابرر آخسەقەدە كوپا مەنم مۇرقەمدەن حاضىرلانان عەسبىيانى بىگا اسناد وىرىيورلر. كورجى جەمئىيەتى رۇخادزەنىڭ حەكۇمەت نامەنى كۇندىكى تەلغرافى اوقۇدۇقەن سوئۇرە بو فەكرە كەلمىشەر.

بو ئا جۈاب اولارق دىيورم كە هر كاك آخسەقە اوزىدەندە ناراحتەقەدەر و اھالى آراسىدە ھىجان و غلىان دوام ايدىرەك اولجە بوئىڭ سىببى رۇخادزە جىابلەرنىڭ اوزىدەر. رۇخادزە آسايشە نەظارت ايتىمك سەقتىلە كەلەپ اوز وظيفە سىببى اوزونەتەقە بىر ابرر اوزىدەدە آتلاشەلمەز ايتلر تورەتكە و حەكۇمەت نامەندىن حەكۇمەت سىياسەتە باقىشماز، حتى دىموقراىتەك جەمەورنىڭ جىبىت و لىاقىتى كەلەپ «اوز سىياسەتى» آبارمەنى باشلادى. رۇخادزە ھەمىن «سىياسەتى» وجودە كىتىرمك مەقسەدە اوتىڭ امانە خەد اولانلارى اورادىن سەبۇب چىقارمەنى باشلادى. مەسۇنىت شەخسە قەتئە جىنرال ماقامىڭ رەسمى مەكتۇبە باقمىباراق رۇخادزە مەنى اوج نەقەر بولداشمە جىس ابدۇب قەلبسە كۇندىدى، بىر چوققارلارنى دە آزادەلكەن مەحرۇم ايتىدى.

رۇخادزەنىڭ و اوتىڭ الى آلتىدە اولان قوللە قىچىلارنىڭ خۇدسەرەنە حەركەتى جەمئىيەت ھىجانە سالىدى. جەمئەت سىر ابدە يىلمىيۇب رو- خادزەنىڭ بو حەركەتتە لاقەد قالامادىقەندىن بىزىم جىسەن آزاد ايدىلمە ئىزى طلب ايتىشكە باشلادى.

بىن حال حاضىرە اونى فەكر ايدىرەم كە كورجىستان حەكۇمەتى رۇخادزەنىڭ خىيالىنى ئەرە سى اولان دانوسلارنى نەقەر دقەنە آلوب ھىج ۋەت آخسەقە خادەلەرنىڭ اصل سىببى تەقتىش ايتىيور. مەنالتاسف بو خادەلەر مەنسىبە حەكۇمەت ايتىدى بە قەدر خەبىرىدەر. رۇخادزە اوز آخىرە مەكتۇبەدە يازىر كە: بىزىم العزە بولە كىزىلەن سەنە كىچىشەر. سەنە بودى: افەندى قارداشەم! سىزە خەبەر وىرىرەك كە غەربى زاقاقفاسىيا مەخارىبى قارەندەدەر. اوللارە مەھماندۇلۇق كۇسىرىنىڭ.

اونلارى اوز اختىيار ئۇرە آلك و غەيرە..» مەخترەم قارنىلر ايتاندىر بىرام كە «كېزىلەن سەنە» آدلاندىر بىلان بىر مەكتۇب ساقەتەر. بو كاغۇز مەنم خەسەسى دىشمەلرەم قوبلىان بىكەرى مۇرقەندەن يازىلمىشەر. ھەمىن بىكەر ائىقلاشە بىر نەچچە كۇنلەردىن مەن كەندىلەرنىڭ خەقۇقەنى مەدافە ايدۇب تورىراق رىفۇرماسىنى تەقتىش ايتىدىكەم زامانە دىشلەرنى مەن ايتەلمەشەردەر.

تاسف ايدىلەشكە بۇراسىدەر كە رۇخادزە اوزىدە احوالىنى اوبىلە بىر حالە سالىمىشەر كە حال حاضىرە اطرافقەدە نەلر واقع اولدىقەنى اوزى يىلمىيور رۇخادزە باشە دوشمەن كە جەمئەت نەقەرتىنى قازانان و اوز كىچىشە فەعلەلەرنى ابلە اوزلەرنى لىكەلمەش اولان آدمالار اوكا يالتاقلىق ايدۇب مەرحەمتەن مەحرۇم اولمامەندىن اوتىرى قارە ماسقە آلتىدە تازە حەكۇمەت اوزلەرنى صادق كۇسىرىمك ايتىيورلر.

مەنالتاسف كورجىستان حەكۇمەتى اوز نەمەنى سەنە يازدىقارلارنى ايتانۇب آخسەقەدە بىر بارە آدمالار ك ايتىرىغاسى و اھالى آراسىدە اولان ھىجانەك اصل سىببى ۋەقتە تەقتىش ايتەلمىشەر. بۇندەن علاو ھىجور ايتلر كە كۇ كەندىن رەق اولماسى ايتىيور و قەتلى ۋەقتە تەدبىرلەر كورمەشەر. ايتى ايتىدە تەقتىش ايتىمكەن اوتىرى ھىجەندە كىچ اولسەدە بىر بىطرف آدمالاردان عىبارت بىر قۇمبىسە كۇندىلە سىنى خۇاھش ايدىرەك. آخسەقە مامورلرى - يانان اودى سۇندىرەمكەندە اوز اللرى ابلە يانان اودە نەقەت كورلر.

مەخترەم كورجى جەمئەتە مەراجەت ايدۇب اونى ايتاندىر ماق ايتىيورم كە «آخسەقە خادەلەرنى مەخلى انضباط ادارە سەنە تەخرىب ايدىجى اصولنىڭ نەتىجە سىدەر. بو اصول نە ايتىكە اھالىنى جەلب بەلكىس اوزىندەن اوزاقلاشەد بىرەر. حەكۇمەت اوزىدى ادارە ايدىن تەجەوزكارانە بىر اصولە نەپەت وىرەلمەيدەر.

بالدات اوزىمەك كورجىستان دىموقراىت جەمەور رىتەدە آخسەقە و آخلكالاك اوزىدەلرى ايتىيور مەلى مەختارىت آلماقەندە باشقە اوز كە بىر قەسەدەم اولە بو بۇدەر باشقە غەزەلەردەدە بو يازدىمەك درجىنى رەجا ايدىرەم.

عمر فائق

Ömər Faiq əfəndinin Ruxadzenin teleqrafına cavabı

تلوب ضعیفلا دیلماسی آرزوسنی بیلدیوریدی. (۱)
 اشته، او آرزولرنی بوگون شدتلی توب
 و بوله میوت آتشرله، راست گلدی بگتری مسلماناری
 قیروب تلف ایتمگه میدان فعله گتیریورلر.
 نوت، گورجو سوسیال دهموقرات حکومتی
 عثمانلی نك، آذربایجانک وطاعستانک بوگونکی
 مشغولیتندن، موقتی سیاسی سکوتدن استفاده
 ایدمرک اراضینسی تورکلک - اسلام دهموقراتی
 ضدینه اولارق بوبولده فرصتی غنیمت صایارق
 سلاحسز مسلمانلاری انصافسزجه قتل عام ایدوب
 وجوده گتیردی بگتری «اکثریت» ی «اقلیت»
 ایندیمرک ایستیور.
 چوقدن دوشوندیکی پلانسی، بو گون،
 میدانی بوش گوروب ایسته دیگی کبی تطبیق
 ایدیور. بونک ایچون، چوقده اوزون بهانه لره
 حاجت قالمیور:
 «تورک آگنتلری، آخسه بگتری، عکس
 انقلابچیلار حاضر.» بو سیاسی مودا سوزلری
 هر دورلو بهانه یه بسدر. لاکن، وضعیت، زمانه یه،
 حتی کونه کوره بر آرز داهافضله اویدورولسه
 داها اعلا!
 مثلا: «برنیچه یوز» «پوسخوو» کویلیبری
 عثمانلی «؟» ضابطلرنیک تحت قومانداسنده،
 گورجو عسکری اوزرینه، که اون اون بش بیك
 مقدارنده در، هجوم ایدیور. گورجو عسکرنی
 قیریور. جماعتی عصیان ایتدیور. البت که
 اولنری تربیه لازم. حدودک امنیتی صافلاماق
 کرهک.
 اشته، سزه بویوک سببلر! داها آرق
 نه لازم؟ همان مقابله «؟» ایدوب «پوسخوو» ی
 ضبط ایتملی. عاصیلری «؟» تربیه ایتملی.
 بوله ده ایله دیلر: فارس اوبلاستک الگوزل
 پارچه سی اولان و اون بش یگرمی بیک نفوسی
 بولنان «پوسخوو» ی یوتدیلر. یارین، اوبرگون
 «درو» نك هجومنی گوزله یوب، اونک فارسه،
 بونک آرداهان، اولتویه دوغرو ایریلیه یه چکی
 نه معلوم؟

Paylaşmaq istəyirlər

پایلاشماق ایستیورلر.
 گورجو وارمنی حکومتلری یاریم میلیونق
 تورک - اسلام کتله معظمه سنی یعنی فارس
 بطوم اوبلاستلره آخسه و آخالکه لک اویزد
 لرنی اوز آرالرنده پایلاشماق ایستیورلر.
 آخسه فاجمسی، فارس اوبلاستی حدودی
 بلخنده اولان «پوسخوو» مدیرینک، بوگونلرده
 بر بهانه ایله گورجو عسکری طرفندن ضبطی،
 ایستادن حکومتی تأییمین «؟» درونک
 قورس دوهرو حاضرلاشماسی پایلاشماق پلاننک
 قورس غنیمت طلیه سیدر.
 گورجو حکومتی آخسه حادثه لرنندن چوق
 لول لول قوماندانه یازدی بگتری بر امرنامه ده
 «پوسخوو» ی آلماق ایچون، حدود اوزرنده
 «پوسخوو» ی ۸ - ۷ کویک بر بهانه ایله سلاحلرنی

عکس تقدیرده یعنی گورجی و ارمنی
 حکومت عسکرلری حدودی کچدک لری صورتده
 بوتون جماعت بر وجودکبی حرکت ایدوب
 الده سلاح مدافعه ایله ملیدر.
 گورجو وارمنی غزتلری فارس حکومتک
 داغیدلما سندن و اورالک تیزلکه گورجی و
 ارمنیلرک لارینه گپجه جگندن بحت ایدوب
 شیمیدین اظهار شادمانی ایدیورلر.
 بزده، هله فرصت وارکن اظهار غیرت و
 حمیت گوستروب حقوق ملیه مژک مدافع بی
 امانی اولاجاغمزی اعلان ایتملی یز.
امید وار

انگیزلرک پولیتقمسی ده آکلاما لار بر حال!
 ویا آکلاما لار بر بلا!
 انگیزلر نه فارس حکومتی یرنده قویور
 و نه ده کندیلری خمایه و محافظه ایدیور
 لر. بو حال، بو قاریشلق ایسه کندی وعد
 و شرطلرنیک تمامی تمنانه خلاصه در.
 انگیزلر فارس و بطوم اوبلاستلرنی عثمانلی
 لرنک الندن آلدیلر که صلح فونفراسنده اورلرک
 مقدرانی حل ایدیلنه قدر، محافظه ایدلر. داخلی
 اداره سنی یرلی جماعت اختیارینه بر اقوب کندی
 لری آسایشی تأمین ایچون فونترولیور و ناظر
 وظیفه سنی کورلر. حالبوکه بوگون فارس
 اوبلاستی اداره سی اصلا گوزله نمین بر شکل
 آلماقده در:
 بطوم اوبلاستی اداره سی، مسلمانلرک یوقلغه
 رغما بش اون خرستیانک اله بر اقلدی بی خالده،
 فارس مسلمان حکومتی خوشه گیتیموب ویا اونک
 استقبالندن قورقان قومشولرک فتنه لرنه قولاق
 آسیلوب داغیدلدی.
 بو کیفیت انگیزلر طرفندن امید ایدیلمین
 بر حفزلقدرد.
 یاریم میلیون اسلام جماعتک حقوق صرجه سنه
 آب آشکار بر تجاوزدر.
 قافقاسیایه قانون و آسایش ایچون گلن بر
 حکومت دن بگله نیلمین قانونسز لقدرد.
 انگیزلرک بو حرکتی، خیلی واسع اسلام
 اراضینک پارچالانماسنه بر واسطه سهولتدر.
 قومشولرک حررس و طمعلرنه بیله بیله میدان
 ویرمگدر.
 بو سببله مسئله غایت جدی در. بو مسئله یی
 هر بر تورک - اسلام، خصوصیه تورک دهمو
 قرا سیاسی دهرین دهرین دوشونمه لیدر. دوشونمه
 لیدرده دیملی در:
 بو خصوصده ایکی دورلو سیاست اولا
 بیلمز: یا انگیزلر، حاضرده کی فارس حکومتی
 هیئتنی بچریکسز ایسه ده گیشدیروب داخلی اداره
 لرنی کندیلرنه ویرملی، ویا مشترک اداره ایدوب
 فارس و بطوم اوبلاستلرن دن بر آرشین یرده
 یاد قومشو حکومت ویرمه ملیدر.
 (۱) آخسه حادثه سنه دائراله کیچن رسمی
 گیزیلر امرنامه لری، سیاسی اتریفالری، حادثانک
 اسباب حقیقیه و نتیجه سنی بیلدیرن معلوماتی
 گله جگده بر کتاب صورتده نشر ایدمگنر.

Paylaşmaq istəyirlər

بہتانلرلہ بویوک ایشلر گورولیور.

بز قاتقس تورکلری حقلی صدامزی، طبعی
 خیزی بانزده؛ آرامزده کی متفقلر ممثلی
 بوسونه بیشدبره مەدیکمز، اونا حقیقت حالی
 آکلانامدبغمز حالده، ازمینلر بوز دورلو بہتان
 بفریزی بالانلرنی پاریسه، لوندونه قدر چاندیر اراق
 قاتقس باستده بویوک رول اوینا ماقده درلر. ہم،
 اوله دعشت و اہمیتلی رول اوینا ماقده درلر آہ
 اوله قارشی بر ساعت صبر و سکرت. اونا قارشی
 زاندیر سیاسی آراماماق حقوق صریحه مزہ،
 حیث استقلال مزہ اولان آشکار تجاویزی قبول
 ہمک دیمگدر. بو ایسه مستقل باشامایہ عزم
 بیش بر ملت ایچون دکل، عادی بر جمعیت
 ایچون یلہ برعب، بر قصاندر.

ایگنر بر عیب و قصانمی؟ ایش، بونکله
 قاتیق درد یاری؛ یینہ قصانمی آکمال ممکن.
 ایشاقتا غافل اوله قول اقرار و اغولو دیلارلہ،
 اوله اوستاق و سربازقلرلہ متفقلری و اولنرک
 ایشاقتا کی و ایبلرنی آلدادیورلر کہ نتیجہ سی
 بوسونرک ہم برعضونی خنجرلہ کسوب آبیرواق،
 بوسونرکہ حیث استقبالیہ می بر دانمی ضعف
 برده دوچار اینمگدر.

حیف کہ بیاتام قورو بر سوز دکل؛ ایشته،
 ایشاقتا خارجه ناطرینک پاریسده کی ارمی
 بوسونرکہ ووردوغی نغراف؟

ایشته، بونکلافک نتیجہ سی اولارق قارس -
 بوسونرکہ قاتقس حکومتک داہمیلہ سی.

ایشاقتا کی اوقوبانلرک برقصمی بونکلاف
 بوسونرکہ یاموز.

ایشاقتا خلاصہ مضمونی بویانددر؛
 ایشاقتا، سرورہ نمنجوان، سورمہلی و
 ایشاقتا، شمالی شاپلرینک قوماندانلری
 بوسونرکہ تورک قوتلری بولاناماقدهدر. بونک

Böhtanlarla büyük işlər görülür

ایشته، بوده بر سیاسی هنر، برجلہ مرفقیبتدر.
 انگلیزلر ایله بویوک مرام و غایہ ارنہ چاتمقدر.
 زحمتسزجه یاریم ملیونلق بر تورک کتله سنک اتحا
 دنی، سیاسی مؤساتنی داغیماقدر.
 بو، مگر آز هنر میدر؟

بوگون یارن قارص شهری ارمی لره
 کیچہ جک. داشناقانلرک اسکی حاکمیتلرنی
 قوراجاق. بوتون مسلمان قتراسی اوزاقلارہ،
 ایش سز برلرہ قاچاجاق. قایالارہ. داغلرہ صغینا
 جاق. آج چییلاق قالاچاق. بیگلہ جه ناخو-
 شایاجاق؛ یوزارجه قیریلایاق.

نہ وەت. داشناقان حاکمینی قارصہ کوچہ
 جک. اورادہ کی یوزارجه طوب، بیگلرجه
 فنک، میلیونلارجه پاترونی لارینہ کیچیرمک،
 مسلمانلر علیہ ایشلہ دەجکلر.

ارمنستان حدود و قوڈی آلتندہ ۴۸۶ مسلمان
 کندینک ارمینلر طرفندن ضبط و اشغال ایدیلمہ
 لریہ. رغماً قارصده کی ۸۶ ارمی کندینہ صغینان
 برسز مسلمان کندیلری برلرندن قووولایاق
 داغلرہ. بایرلرہ سورولمکلر. بویل داغ اوتلا-
 دیلہ یاشاسلر؛ ییلہ کان قیشده آچلقدن تولومہ
 محکوم اولاجاقلر.

ایشته داشناقان براباغانداسنک، قزل
 بہتانک نتیجہ سی!

ایشته، انگلیزلری ایناندرمالرینک، سیاسی
 مانورہ و جلہلرینک نمرہ سی!

ایشته بونامقابلده بزم سکوت و توکلہ مزہ
 عجب، بریم بوسکوت و تجربمز دوغرو
 دن اوزون سورمکچی؟

ظن اینتم. داها ظن اینتم کہ تورکده مو-
 قراتیسی اسکی سی کیی اوزون یاتسین!

ایمدوارمکہ نزلکله بوجله کارقلرک، انگلیز
 سوارینک اوستنی آچسین و طلب اینسین کہ
 قارص حکومت هیتی بچریکسز ایدیسه اونی

توب و آتش قوتاریلہ، بیگدن ارمی قانی ایتماقلہ
 بو برلری آذربایجانہ زورلہ الحاق اینمک ایستورلر.
 وضعیت غایت جدی و تهلکہ لیدر. منفقار قوتک
 معاوتیلہ بوقانلی قاتک قاباغی صافلانمالیدر. والا،
 یاقینده بویوک و قانلی فاجہلر یوز ویرمکچدرہ.
 پاریسه چکلین بوہیجان آمیز نغراف پاریسی
 ولولہ یه صالیدی بر آنده، قلیس دە چیقان انگلیزجه
 «دی تراز قافقازیان بوسط» غزته سندہ کی «تورک
 ایتریقارلی» مقالہ سی دە بورادہ کی متفق قوماندانلرنی
 شبہ یه بر اقدی.

ایشته، بو شبہ سبیلہ در کہ متفقلر قوماندانی
 طومسون. بر آز اول قارص حکومتی تقدیر و
 تصدیق ایتدیگی حالده بو هفته عادی بہانلر ایله
 اونی داغیتدی و آپریلک ۱۴ نده بوتون قاینہ
 عضاسنی دوستاق ایدوب تحت الحفظ باطورہ
 بوندردی. یاریم میلیونلق تورک دە مو قراتیسی
 داشناقانلرک، ارمی سرمایہ دارلرینک نتیجہ
 نتقاملریہ بر اقدی.

ایشته صاف دل تورکلر! گورسونلر؛ سادہ
 دل آذربایجان تورک دە مو قراتلری آتلاسونلر کہ
 داشناقانلرک کوچوک بر غیرتلی داها دوغروسی
 جیلہ و بہتانلری نہ بویوک ایشلر، شابان اسف
 بدلر وجودہ گتیریورا!

ناصل جان آلاچق داماری یلیورلر. ناصل،
 حوال حاضرہ طلسمنی قویورلر! انگلیزلری
 اصل «قافقازدہ عثمانلی قوڈی» ایله قوشقونلا-
 دییورلار.

Böhtanlarla büyük işlər görülür

تملندن پوزماق، داغتماق اولماز. موجوداولان اونك قايينه سنى دوتوب حبس ايله مك، قومشولار تشويقاتيله مجلس مبعوثانيله برابر برحكومت متشككلى داغتماق. ملنلر مقدراتنى تايمين ايچون قافقاسه كن انكليز لرك منفعته موافق اولماسه گرك. **اميدوار**

آخسقه فلاكتى شدتيله دوام ايديور .
 آخسقه مسلمان اوبزديك كورچيلر طرفندن ضبطى تمام آي ياريم در. بو قدر اوزون مدتده حر كات عسكريه دور دورولماشدر. اون ييگه ياقين قوشون مسلمان كندلرند، شهرده ساقلانيلما قده در. كوي آرداهان طرفندن مسلمانلر هجوم ايديورلر. بهانه سيله كون كوندن قورص توپراغنده ايلريله مكنده درلر.
 بوتون اوبزد عسكرى اداره آلتده در. كورچيلرگ ايلريله مهنه، «آرداهان» «اولتى» كى صرف تورك برلرني ضبط ايله مهنه انكليز لر آشكار صورتده يارديم ايديورلر.
 ايكي اوچ آي اول مسلمانلر طرفنه ميل كوستروب سروربكه و اونك حر كتنه معنا يارديم ايدن انكليز لر بو كون عكسى طرفنى كور جيلرى آلقيشايورلر.
 بر نيجه آي مقدم انكليز لرگ كولور بوزلرينه داتاي سوزلرينه ايناناز، اولردن مرحمت و حمايه كوزاين بيچاره آخسقه بيلر بو كون انكليز لرگ كوز
 لرى قباغنده تالان، نزل و محو ايديليورلر. يوزه ياقين مسلمان كندى تماميله صوبولوب صوغانه چور يلمشدر. اوتوز قرق ييگ كندلى بو كون آج، بر قيكه محتاج قالمشدر. بو قدر ييگ قوسك بوتون ييگك بوغدايى، اونسى، او كوزى، اينكى، قوبونى، آنى، ايشكى ياتاجاق دوشه كى، قايى قازانى تماميله كورجى عسكلىرى و كويللرى طرفندن تالان و يضا ايدلمشدر. اون كوى ده سو ايتيرمكك برايشك، بومورتا قوياق بر تاروق بر ايلماشدر.
 بوتون جماعتك صوك قىلرني قدر زورله آلتشدر، اوتوز قرق ييگ كندلى بر ايدن بر يدن كه تماميله بوش، قسما بيلمش نولرند، توپراق و تاخته اوستنده ياتمقده، اوله ييگ قدر اوردان بوردن بر زاد تاپوب ياريم آج بر حالده وقت كچيرمكده درلر. صوك وقتلرده ايسه اوزون آجلغه تحمل ايدم بيلمبوب جوغى جور به جور تاخوش لقره دوتوليور، كوندن اولرجه تلف اوليورلر.
 اگر بوبله ايدرسه آزوقنده جماعتك جوغى تلف اولور. وبوصورتاه رامبشوبلى نك پلانسى زحمتسزجه ميدانه كمش اولور.
 بو كون آخسقه دن، ييگ زحمتله قاچوب نقليه اوردان ده كنجيه به كن بر شخص بوبله آكلاد يوردى:

تجاوز ایدیلر. حاصلی، بوگون آخسه جماعتی برحالدہ در کہ جوغی اولومسی جانہ ترجیح ایدیلر. و، وقبلہ ائدہ سلاح مہدافہ ایدوب اولمہ دکارینہ یئک دفعہ بشیمان اولیلر.

بود، سوبالیست رامبشولی حکومەتک و مسلمان دوستی گورجی لارک مسلمان کئد۔ لبرینک، دەموقرانیسنگ باشلرینہ گئیردکلری بلا وفلاکت!

بود، سوبالیست ماسکەسی آئندہ اوینانان ائک منظور ملت پرستک!

بود، نيقولاېک قازاقرندن داها وحشيانہ رفتار ايدن دەموقرات گورجی قوشونى!

حکومت، آخسه فلاکتی یونگولەتمک ایچون ایکی میلیون پول برافدی. لاکن، بو ایکی میلیون بو زمانده نه پولدر؛ ایکی میلیون برجه «آزغور» کونیک ضررنی اودمەنر.

حالبوک اولمەمک ایچون بوش چورە کہ محتاج اولان کوی، بر، ایکی، اون دگئل یوزہ یافیندر. حکومت جدی معاوتی دوتەنمیوب ایکی میلیون ایلە اکتفا ایدرسە گوز گورە مسلمان جماعتک قیریلماستی آرزو ایدیلر. و بو ایکی میلیون دەگوز یوماق ایچون ویریلش بولندیغنی - سولەمەبە حق قازانمش اولیلر.

امیدوارم کہ گورجی افکار عسویەسی رامبشولی سیاسته قارشى اظهار نقرت ایلە آخسه کویلیرنیک حیاتی دوشونور، حقلرندە حقیقی وطنداشلق محبتی گوستریر.

۱۳ مارت گنجہ امیدوار

«محاربی وقتی بنه باخشی ایدی، انسان یا اولدورور یا اولور ویا اسیر اولوردی. شمعی ایسە جماعت، چکلمز بر بلا، اولومندن بدتر بر فلاکت اېچیندەدر: یه جک بوق، پاناجاق بوق، تەپەجک بوق. چوجوق آغیلور، آنا آنکیلور، آا دوشونیلور. امداد، بر طرفدن امداد بوق هر کس برحالدہ، هر کس آج، هر کس غیرینک انه باقور، هر کس جگری بانبق، هر کسک گوزی باشلی هر کسک بوینی بویوک، امیدى سونوک، روحی دوشولدر. هیچ کس نه وئندن چقوب باغچەسنە، تارلاسنه ایدە یلمبور. گورجی کویلیری مسلمان باغچەلرندە کی مېوہ آغاچلرنی تامبله چقاروب کوتوریلر، او گوزل آخسه باغچەلرنی محو ایدیلر.

کیسەنک مانع اولمايه حدی بوق.

دائما دولتی مسلمان کندیلرینە محتاج اولان آج گورجی کویلیرنیک انبارلری تاخیل ایلە، آخورلری حیوان دولدی، مسلمانلر گېجەلری راحت یاتماغه یلە حسرت چکیورلر. گورجی عسکرلری، گورجو کویلیری کیجەلری دسته دسته گزبورلر. مرکزدن اوزاق کویلیری بر گېجە اولسون راحت قویسیورلر. آخارماق پانەسیلە زورلە قابولری آجیدیریلر. قالمش، صاقلانمش صوک قېکری نی دە آیلورلر. بعضی یرلردە کیشیلرنی دوستاق پانەسیلە برەرە ویا آخورە دواوروب قابولرنی باغیلورلر. صوگره قیز و گیلنلری بوئەوہ بغوب عفتارینە وحشيانہ

Axıska fəlakəti şiddətilə davam edir

Alçaq siyasət

آخسه قاتلی حادثلرنیک اسلایر نی بولماق. فلاکت درجەسی آکلاماق اوزرە اورایە مجلس مؤسسان طرفدن فوق العادہ بر قویسہ کوشیلری.

او قویسہ اصلاستن بری دە مسلمان ایدی. حیث کہ آدی پانیمە دک، او هم، یونون مسلمانلرک مجلس مؤسنادە یکه و کیلی در. ما، دیورلر خال. صاف و عوام بر کویلی در. قلیسە بر جوق مسلمان او قوشلرنی مجلس مؤسنادە نئزد کوشترمشلر. لاکن قویسہ هیچ برنی قبول اینیوب عین کویلی نی مناسب و لایق ایلش.

ایته، بولندە گورجی سوبالیستلرنیک یاشلرنی تئیر ایدرسک.

مقصود کلام: قویسہ آخسه پە گیبوب حقیقاندە بولونمش. و کبجین هفتە قایدوب مجلس مؤسنادە داقلانن عرض ایلمش.

بود، داقلانک خلاصەسی.

«آخسه دوت بوز یلە یاقیندر کئورک۔ مسلمان قوئی آئندە قالمش. عثمانیلرک جوق قلم و حقلرنی چکمش. گورجی لکلری، دکلری ریک ایندیریلگە جوق چاپلش. لاکن، آخسه ایلر یئە آنا ۱۵۰۰ دلی گورجی جعی مسلمانلر. (حالبوک یوزدە دوشان یی بر یوزدە گورجی چ ییلز، چونکە آنا دیکری وور کجدر).

۱۹۱۸ دە آخسه و آخالکلاک اوزدیلری ۲۰ آی قدر عثمانیلرک ائندە قالدی. توپارک آخردە عثمانیلر آخسه دن چکیلدیلر. چکیلمە جماعتک وار بوشی دە برار آلوب کوزوریلر. دیکارک اولندە آخسه پە داخل اولان گورجی قوشون ی برلی مسلمان جماعتی طرفدن سوتینە قوشولامی لاکن، گورجی اندازەسی، توپارگری اثرندن کیمچک اولان بکر، عثمانی آکشرینە خاش گورونمەدی. «غزل کئی قئدی. جری بولرندە قالدی کہ اوست وقتدە، جماعت آراسندە حکومت طلبە نشوونمەد، بولوسونر. بولەدە اولدی. جوق چکمدی. بونر، قوشونک آزانندن استنادە ایدمک اهلایی عینە حاضرلادیلر. کونک برندە بونشورولرینە برلەشوب قوشونلرک آرقانندن هجوم ایلدیلر. قوشونلرک آزاننی سیلە موقە چکلمە مەجور اولدی. سروریک ۲۵ کون آخسه دە حکومت ایلدی. نهایت ۷ مارت دە، آخسه یئە طرفلردن اشغال ایلدی. بول اشغال سکری وقتدە باطیح بر جوق کویلر ضررە دوجار ایلدی. اوغره نزلکە برده لازمدر. ایته، رسمی بر داقلاد کہ باشدن ایلان و اویوریلر.

انسان، حقیقت نئە بولە شیطت سیاسی.

Alçaq siyasət

پوشخووه حدودی اوزرتنه کی قارائولر کازب کیچنی اینجیتکمه، سوماقده زاتنارمه۔ لردن آتانی قالمیوردیلر۔

ایشته بویله لکه جماعت حکومتدن اراضی اولمایه، حدود قارائولریله مازعه به باشلادیلر۔ همان، بو کوچوک مازعه دروخادزه، نیک تشوقیه بو یوب یلدیکمز آخسه، حادته سنی میدانه کتیردی۔

دوغرو، مسلمانلر بر مازعه تیجه، محدود قارائولریک سلاخونی آلدیلر۔ بوسیله اوزر۔ رینه کوندریلن ۳۰۰-۴۰۰ قوشونیه ووروشوب ماوده، کنهینی ضبط و قسما تالان ایتدیلر۔ لاکن، اوده گورجی لری قومتلری مسلمانلر ایله اوزری اووشایله چکلرینی، بویله اوقاق شیلرله ایش بویونه، مکلرینی دروخادزه دن رجا ایشتر، رسده او، بالکس تویله «خاکارت» کوبی رجامنی دلقیندیروب، جوار کوباری ده توپ ایشله، جزالاندیرما به و گویا بواصلر ایله اراضی لغنی سونورمه به چالیشدی۔ لاکن، مسلمانلر شدته قارشسی شدته جواب ویرمه که مجبور اولدیلر۔

ایشته، بوسورته عصبان یاقیت لازم اولان اجرا حاضرلاندی۔ سروریک پوشخووه بونی نویدی، فرسنی غنیمت یلیدی، باشته کی ماجرا رستلرله برابر حدودی تیچیدی، روخادزه نیک ندریزلکلریله حاضرلاندان اجزایه اودووردی۔ بوسورته میدانه کلن یاقین بوتون اویزدی نوتدی۔

روخادزه نیک عناد و تدبیر سزلیکه حاضر۔ لاندان یاقین، سروریک عفو ایدلر دملیک و آواتورلیله بو یوب یچاره آخسه کوبلی۔ رینک، مسلمان دهه قرائنایک بدختلیقه تیجه، لیدی۔

بودر، عادی قرائول مجاهد سیدر اویوریک آخسه فلاکتک ظاهری سینی، آرادنه ششالی آکتی، نه توپراق مشه سسی ونده اوزگه بویوک بریب وار: روخادزه نیک اصدقیه رفقاری سرورک دملیک، ایشته، حقیقی ایشی سبب

بوندن باشقه هامبسی بالان و اوبدورمادر، مجلس مؤسسانده دافلادنی اوقوبان نقیش قلمبسی عضوی ایشک ایچنی، اصل حقیقی یلدیکمی حالده قسدا تاویلانه صابدی، فرقه اعضاسندن اولوب رامیشویلیک صاغ قوی اولان روخادزه نیک تقصیرنی اورتدی، عمومی بکک وموده سوزلریله افکار عمومی آلداندی، کوز کورم حقیقی باسدردی، چونکه مقصر یالکز روخادزه دکادی، اونک شریک جرمی اولان رامیشویلی برنجی جانیکارلردندی، تاسف، ییک تاسف که گورجی سوسیالیست لکی حقیقتی، بولداشتری روخادزه، قریان ایتدیلر اوآدمه قریان ایتدیلر که آخسه نیک گورجی جمعینی اونک بر داها آخسه به کاهه مسمی، ینه ایکنجی بر قته قلدیرماماسی ایچون حکومت، مراجعت ایتدیلر، اوآدمه قریان ایتدیلر که قلمبسی ده کی مسلمان عضونی اونک یغنی روخادزه نیک محکمه به وریلوب جس ایدیلیمه سنی شدته طلب ایدیلوردی، اوآدمه قریان ایتدیلر که اونک خاطر ایچون دافلاد مطبوعاته عیناً نشر ایدیلر ب افکار عمومی به یلدیریله مدی،

اگر بوایش آذربایجان دماولمش، روخادزه آذربایجان میمونی بولونمش اولسه، بدی شیمدی قیاملر قویدش، قاینه آلت اوست ایدلمش، مطبوعات دلی جهنی آتشلر باغدرمشدی، لاکن، تقلید رامیشویلی سیاست، که اونا هیچ وقت اصل گورجی سیاستی دیه مم، فرقه خاطر، داها دوغروسسی، اوز خاطر ایچون هر دورلو شیطت سیاسی استعمال ایدوب حقیقی اورتدی و بو سورتله موقعنی تأمین ایدتی، فقط ایی ییلدی در که ساخته کارلنک، آلچاق سیاست، افکار عمومی ای افتاک عمری اوزون اولاماز.

۱۴ مارت، گنجه، امیدوار

Alçaq siyasət

محکم اداره محکم اخلاقی ایستر

فردارک، شخصارک اوز ایشلرنده اعتبار۔ لری، موفقیتلری، ترقیلری، شهرتلی ناصل مالک اولدیقلاری اخلاق و فضیلتلریله متناسب ایسه، فردلردن وجوده کلن برهیت، برحکو متکده درجه عدل و اعتباری، مرتبه شرف و قوتی ده اویله جه اخلاق مدینه و متینه سبله متناسب در۔

بو، اویله بر اتم قدر که اولو العزم پیغمبرلر، اک بویوک هادیار، داهیلر، حکیملر قهرمان حریتلر ییله بونیکله، بومشیت قانون اجتماعیه ایله انسانلری تبشیر و تذیر، سوق و اداره ایله مسمیه موفق اولمش و وجوده کتیر۔ دیکلری انقلاب اجتماعیلرله حقیقت مذکور بهی اعلا و اعلان ایله مشلردر، بو، اویله بر حقیقت در که بوندن محروم اولانلر، بو واسطه اعتلا و اقبالی آنگلامانلر، علم ایله اخلاقی، تربیه ایله ادبی بر برینه قاریشدیرانلر دائما ضالانه دوشه۔ حک، دائما ضرر گورم چکلردر، علم ایله اخلاق، تربیه ایله ادب باشقه باشقه

Möhkəm idarə möhkəm əxlaqlı istər

شیلردردیدک، نوبت اوله در: حن اخلاق و تریه، مطلق تعلیم علم و فضیلت ایله اولورسده، هر صاحب علم، صاحب فضیلت و اخلاق اولماز.

میتن اخلاق و تریه، شکستیز که بشیکدن باشلان علمی و عصری تریه، فضیلت تدریجی عادت و حق و عدله آلیشماق، اونو طبیعت نایبه ایدیمک ایله در. بویسه، اجتماعی تقاضالرمزک اگ بو یوکی، مکتبلرمزک قارالک، سیدر.

اخلاقسزاق استبداد و قارا فکراک ظلم و حقسزقارک بکانه واسطه سی اولدینی کی، وجدانسزاق، طمع کارلغک، بخل و حدک ده آناسیدر.

اخلاقسزاق، هلله تازه ادارلرده، یگی حکوم، تارده برر بلا، برر طاعوندر. خاییر- خاییر، بلکه بونلردن بدتر، بونلردن ده اشدر. چونکه بونلر گورونور، آتلاشیاور. لاکن او، او قارا بوزلو شیطان کی گورونمز. نفس اماره کی قافاناسک ایچنده گیزلنیر. زهرلی میقروب کی قان دامارنده جولان ایدر. فرصی گوزلر. وجودک ضمنی، بحرانی، آتارشیانی غنیمت بیاید. اول وقت، همان اوزینی، فعلی آشکار ایدر. زهرینی، بلاستی گوستریر.

—

بیلم نه وقتده باکرده اذراق می هانسی اداره دن ایسه خلی بول غائب ده اولور. بیلم هانکی اداره دن، بد افکارلر، آه او بللی افکارلر، نیچه یسک حکومت پولینی اوغورلارلر.

برای قباقی بد بخت نخچوان مهاجر و فقیرلرینه پایلاق اوزره برمحترم، مکرم، وطن پرست، عاشق حقیقت، فقر پرور، خادم ملت، صاحب شفقت، معتمد، مقصد، معلم، مسام، مبارک، عین ملک، معبر، دل آور، واپارامده پاشاه هر برده دلگشا، فضیلت مآب و عالی جناب برشخصه برنجه بوز بیگ منات کاغذ بول وبریرلر. بوجنا بکده آجندان قیریلان قیرلرله یازینی کلیر. اونلارلا کاغذ بول بول عرضه قزیل بول وبرمک ایستر. اونو تابدق ایچونده رسته کیدر. پاطومه قاچار. آرادان خلی وقت چقار. اما بو آراده نخچوان آجاردن بر قسمنکده جانی چقار. ضرری بوق. چوغی یینه صاغ. محترم جناب کاغذی قزله دکیشد برمک ایچون طبیعی راحت اوتوراماز. اورایه بورایه باش وورور. لاکن بونک عالی زحمتی بد افکار -وسایلستر آتلامازلار، قشقریق سالارلار، نهایت بولی گیری وبریر.

بو بولک اوسته بر آزده قویارلار. اولور دوققوز بوزیک، داها معبر داها فضیلت پرور برهفته وبریرلر که تقلب بولبله نخچوانه کتیر سین. ایکی اوج آیدن بری ثولیبوب صاغ قالان مهاجرلر وبریرلر.

هیت کمال عزواحتشامله تقلیده داوریانته قاستینسانه دوشر، ده ۹۰۰۰ بیگ مناتی ده جامادان ایله نوره اوطافنده سالارلار ۰ لاکن برگون سوگره ۱۷ آبریل ده بول غائب اولور. هم بو-بوتون غائب اولور. نوبت، نوبت، دوققوز بوزیک منات هبسی بردن اوچار.

شبهه اوزرینسه هیت اعضا سندن برینی دوتوب حبسه سالارلر.

—

مقصده مثال ایچون بوقاریده نقل ایله دیکم ظریفانه قدر ایمانه اولان خطابه یی بر اقام. نه مقصده کیچم:

جوان آذربایجان حکومتی اداره لرینسه بر چوق مامورلر لازم.

Möhkəm idarə möhkəm əxlaqlı istər

بونلارک یسنی بولماق، آبرماق چینسن. چونکه خائار، اخلاقسز لر هر کسدن زیاده شیرین دبللی، غیرت و حمیتلی، معبر و بجر بگی عاقل و معلومانلی کورونورلر. بوره کارینده کی قارانلقی، قانلرینده کی زهری، قانلرینده کی خیا تی اصلا بللی ایتمزلر. آغزلریندن گویا محبت، گوزلریندن مرحمت، ایشلریندن برکت تو کولور. بیچاره صاف دل ریسلر، مشول مدبرلر بردن بره آتلامازلر. نهدن سوگره ایشلرک اوستی آجیلانده خزینه یه مایون لرله ضرر ده کتیده آیلیرلر.

بو حالده نه ایتمه لی؟ الده بزواسطه بوق که خائلر، اخلاقسز لقلر آتلاشیلسین. امنیت ایدلمه سین. تمیزلنسن.

بونک ایچون ظاهرا بر آلت تفریق بوق- دیله جک، لاکن بو پوانه دوغر، می عجداد ایره علمزده احوال روحه یی، اسرار قلبیه یی یلدیرم. جک هیچ بر مقیاس - اولجو بوقمی؟ صابرام که واردر. هم اوله بر اولچودر که چوق آت شاشار. بوده شکسز قوانین روحه، در. قوانین روحیه بزیم صاندمز کی قوانین فرضیه و احتیاله لر دن دکادر. ریاضی- حساب قوانینی کی مثبت و لایزال قانونلردن در.

بو قانون طبیعتی بو معنوی اولجوبی باشکره

آکیز. فلان دائره مدبرنک فلان قوللوقیجک می ناصل اولدینی، اونک درجه صداقتی می یلمک ایستورسکیز؟ چوق کوزل. همان اونک «ترجمه حالی» تدقیق اید کز: کیچمشی، عادتتی، خصوصی حاللرینی، خاصیتلرینی اوگره کتیز. وقتله حکومت مستبده ظلمنه معاونت ایتمش می، خقیله کده بولنش می، ملتی منفعتنه صاتمش می، جنسیاش بر حکومتی باره و ماموریت مقابلنه غزته ستولرینده قارالاش می، خصوصی بورج- لرینی وبرمه ش می، یاقین قوم و قومشولرینه مرحمتسزک ایتمش می، حرص و سفاهت، مودا و کیفه دوشگونمی، بالان سوبله بوب هر شیبه آند ایچورمی، ماموریت واستقبالندن امیدزمی، نهو تریه سندن محکم بر ایمان و مفکوره دن محرومی، خاق جهالتی واسطه شهرت و منفعتی یلمش می

—

یل که یینه اوله در. نه ایسه یینه اودر. عادتتی اوگره نیشی طبیعت نایبه سی در. بلکه والد افعالیدر، خالق اراده و اداره سیدر.

ایشته بوراسنی نظره آلاق جوان آذر- بایجانمزک تحکیمی ایچون مشولیتلی دائره لر، هیتلر باشته ممکن مرتبه محکم اخلاقی انسانلر قوبمالی که استقلال مزه رخته، خزینه مزه ضرر، کنجلکه زهر وورولماسین. امیلوار

Möhkəm idarə möhkəm əxlaqlı istər

فارارش اولان گوزلر، ایکی قارالتی راست کلدی. بانا دوغرو کلن بو قارالتیر، تله سیک دوندیله. تنها سمتره، آغاچلر آراسته، قارالاق لره سوزولدیلر. بن ایسه مراقلندم، دقله اقدم: مکر، پوزقورقو و احتیاط ایله باغی «گورمگه» کلن چارشاقلی ایکی مسلمان قادینی ایدی!

بن، یه خیالاتمه دالدم. لاکن بو سفر سیاسی خطالرمزدن زیاده، اجتماعی نقصانلرمیزی دوشونوردم. الاریله، یوزلریله برابر، گوزاری قافالری ده آچیق اولان اوینلرجه «رفیقه حیات»ک او عیسی چیچکلرینک یاتنده، برر قارا تیکن، برر قول ییانی کی گورون او ایکی چارشاقلی برده ای مسلمانک بدبختلینی، اولاری احوال ده اوقار ابرده آلتنده ساقایان عوامل اجتماعی نک حاکم اولدیشی محبطی، ملتی فکر ایدیوردم. بوقار، بنی ده قایل اولاندیرمایسه، بنی ده باغک نعمتلرندن، بهارندن، فیضلرندن گری قویما بیه باشلیان کی اولدی. بش اون دقیقه محزون بر حالده قلدیم، چوق چیگمه دی آنلادیم که «شرق روحی» ندن، حسیاته اویماقندن، «ذوق حیاتی» مادیاتندن زیاده معنویاتده آراماق عادات قدیمه و صوفیانه سندن آریلامیورم.

برداها آگلادم که نعمت توکل، حکمت تعامل، دائمی صبر و تحمل، خیر و شراهی، فیض آسمانی، بخت و اقبال ازلی، ذوق و عشق معنوی، امداد روحانی، قوانین لایتیره، طرق و اصول مشایخیه فنا و قدر مقررده نک ظاهری و عرفی معنایله باسلام نمش، عادتله نمش قافالره: تشبث شخصی بی نعمت سعی، قدرت علمی، حکمت حیاتی، تأثیر مادی بی، قانون اجتماعی بی، حریت بشری،

ک امیدسزلک ضعف نشانه سیدر.

دونن، ۲۴ نیسان ایدی. تفلیمده «باتانچیستی» ساده گیتمشدم، اوج، صانع جنت! بار بوتون بدایینی تو بلامش تجسم ایتمشدی. هله، شیخ صنعان ماکلرینک، او جانلی چیچکلرک دسته دسته سیر و خراملری اورایه، او محفل شعر باشه اوزگه بروح، اوزگه بر فیض بخش ایتمشدی. اوراسی جنت، هم جنت حقیقی ایدی:

پریر ابره اقرار؛ یو کسک قانالارک آغ دوش لرندن گوبورده ک تو کوان صوار، زمرددن، یاقوتدن، لعلدن دها خوش رنگلی چیچکلردن، چیچکلی آغاچلردن وجوده تیربان کوشکلر، گوزمل قوقوی - ایلی گلر، پارلاق صاجلی گولر یوزلو، سهویلی یوزلو، آغ دوشلو حوریلرله دولمشدی. هر برشن و روح نواز هر کس یوره کیندن قویان آواز شطارتیله ترنم ساز.

شهرک اوزاق برلرندن یوزرحمتله بورایه - بو مسلمان محله سنده کی باغه کلن خرسیتان وطنداشیر، باغک حیات اجرا هوا سندن. ضیا سندن، چیچکلریندن، دره لرنده کی صولریندن، تپه لرینده کی آغاج کولگه لریندن برر نوع قائده آختاریور. برر دورنوسه ویشورلردی. بن ده، کئندهسه معالجه ایچیرن، خیلای زمان خوش رایجیله ضیا ایله بانو ایتدم. ایسیندم. استراحت ایچون هوندور برجامک کولگه سینه صیتدم. اوراده ساعتلرجه اوتوردیم. اوزون - اوزون دوشونجه لره دالدم. باشیمی آرارینده آلماقله براتفاق منات تشکیل ایدن قوللرم، باشمک نقلت بار والندن خیلای یورولمش اولمای که بر دیرره دیزلرم اوسته دوشدی. باشیمی هوا به قالدیردم.

Ümidsizlik zə'f nişanəsidir

چیقاردی. احوال حاضرده دن بحث ایتمگه باشلادی. تانیشم چوق مایوس گورونیوردی.

استقبالمزدن امیدینی تمام کسشدی. کئدینی صاقلیامیوب حدت و کدرله دیوردی: - ماشالله سانا! استانبول الدن چیقیور، آلتی ولایت ارمنیلره ویریلور. از میر ولایتی روملره بخش ایدیور، قاسی دن آق دگزه، اورومیه کولندن طربزونه قدر بو یوک ارمنستان یاییور. گورجستان لازستانی الحاق ایدیور. قاراباغ ایسته نیلیور. ده نیکی، بوگون یارین باکوه انیور. هر یاندن، هر بردن امیدمز کسلیور. هر کس چاره سلایمی باشه ویزمی قبول ده ییلیور. هله، باکو عجایب پارتیلرک عجایب سر کیمی، بیخجافی، باشه ویزمی، عین وقتده ده سبوتیزمی یانغی، حرص و شهرت قایناغی، مختلف آتش سیاست اوجاغی محشر و قیامت بوچاغی حالی آلیور، سن نه عجب بوراده راحت اوتور میورسین؟

بنم باغرم یاپیور، به شیم قاتیورده باشیم با نیلیور. دردمدن بو آغ چیچکلی آغاچلری گورد کجه کفنلره یورونمش، جاغلیانک سستی، ایشید کجه حال مزه آغلیور، قوشلرک تفله لرینی دویده کجه فریاد ایدیورار ظن ایدیورم، سن، سن نه امیدله یوله بی درد و تلاش گورونیورسک، تمجید در؟ دیدی. و دها بر چوق پوره ک یان دیران معلومات علاوه ایتدی. دیدی، ها دیدی. نهایت، گولره ک صورتیورم؛ مرثیه کی قورتارد کی؟

- یلی! دیدی. او حالده: لطف ایدوب جوابی دیله بئز ایدیم:

- سانا مزده و برهیم که صایدیشیز ایش. لرک، خبیرلرک جوغی خیالات دره عصرلرجه

مساوات حقوقی، سیاست زمانی، تبدلات اخلاق و حیاتی و بونا موافق تشکیلات مدنی بی، فلاکت عمومی به باعث غیر طبیعی ثروت و امتیازاتی، حقیقی سعادت، احتیاج تجددی آناتماق چنین. بونگله برابر، زورله ده اولسه، خوش گورونمک، بهار و طبیعت نعمتلرندن استفاده ایتمک، لذت معنوی بی قدرت مادی بده، روح یو کسک لکنی وساطت و اسباب یو کسک لکنده بولماق و گورمک ایستیوردم. اسکمی عادتله، حزنمه مغلوب اولماق ایچون برمدن دوردم. بن ده، ذی روح چیچکلرک آراسته قاریشدم. بش دقیقه اول، باشیمی برجلکله مدحسه چه و برن اسکمی عادتله یگی فکرم غوغاسنی اونونماق ایستدم. قولاغمه تمیز کینمش دورت بش ارمنی قیزینک سس سه ویره رک یاواشجه تفتی لری، یک آهنگ هوالری گلیور، و سوگره بو صدالرک جاغلیان (شلاله) ک حدتله قایارمش کوبو گلرندن فیر لایان صدای روح نوازینده قاریشیدینی، شعر و بداییندن، آثار نفیسه دن ذوق دیوان قیلرله آقدینی صانع حس ایدیوردم.

قولالقم دهه. گوزلرم، بورتم، اللرم قدر لذت یاب اولماق ایسته دیگندن قیزلرک نشاط آورسلرندن اوزاق گیده میوردم. گیده میگم ایچین ده یاقینلرند کی برسقامه یاقیه اوتوردیم. بش دقیقه کچه مشدی که یاننده کی یولدن بر تانیشمک عجله بوقوشی چیقدینی گوردیم. سلهمدم. دوندی. یانمه گلدی.

مندی ایله تیرینی سیلیدی. بولداشینی آرا. دینی خبر ویردی. گورمیدیگی دیوب یاننده اوتوزندیم. بر آز کیف و حال استفسارندن سوگره چیلرند کی بردهسه، تورک، روس غزتلرینی

Ümidsizlik zə'f nişanəsidir

جهانگیرلیک ایتمش. آوروپایه حاتم اولمش و بوگون آتمش یتمش میایون همجنسی، دورت یوز ملیون هم دینی بولان بر حکومتی نوبار پاشا ایله چیخه نکه لی نك حرص و اشتها لرینه قربان ایتمازلار. دیهلم که استی بوبوک تورک خاکه یتنک دائره نفوذنی کوچولتسولر. تورک خاکه یتنی تورکره منحصر ایله سینار. نه اولور؟ تورکر داها ده قوتلنمز لرمی؟ دنیا نك ائگ گوزل کسه زل یرلرینه صاحب اولمش، یرلشمش. کونکله شمش آتمش میایونلق بوبوک برکتله بو گوتنه قدر ائی فنا پاشا قسیدن، بو گونکی ده موقرات و سرسبالیزمک، بو گونکی مقدرات ملیه بزیشیلرینک قبولندن صورته هیچ باتیریلار یارمی، باتیریلار یارمی؟ اصلا! غزته لرک بدی قودیارینه قولاق آصماق غزته. چیلک دنیا سندن بی خبر لکدر، غزته چپانکی مع التاسف دار گوزلو مات. پرستلرله سوسالیست ماسکه سین، برونش منفعت و شهسرت جوار کتیدیلرینه برر آلت پاپا یایورلر.

امین اولگیز که قونفرانس مقرراتی خصو صنده غزته لرده بازیلانلرک چوق قسمی بالاندر، اوبودور مادر. اوزون چکمز، حقیقتی دویارسگیز بونکله برابر ایکنجی و یلهلمدن چوقده فرقلی اولمیان لوئید جورج و فله مانسولردن ضعف لر ایچون بوبوک امید لر گوزله مک چتین. لاین، بوراسی وار که زمان داها او زمان دگل. عمله و کاسبلر قوتی، غیر یلره، قولیلرله مستبدره مانع اولماق شعاری آرتماقده ویلسون پریشیلرینه او قوانین حق و طبیعته «بر درجهیه قدر» اولسون رعایته مجبور

ایندیرمکده دره بوگا گوره من امیدوارم که ملت لرک مقدرات مسته سی هله تمامیه حل ایدیله مزسه ده، که مسائل مقدراتیه بی حل ایدن یینه اسکی تریه و روحلو آغالردر، اونا دوغرو، هر حال، اساسی و متین آدم لر آتیلماقده دره. آرقاین اولگیز که زمانمز فلسفه اجتماعی سی کچمش خطا لردن، فلاکت لردن جدی، عبرت و درس آتماقده و برده او ظلم و حق سزقلرله میدان ویرمه مک عزمنده دره. مغلوب لر، متوع لر و مغلوب لرله داها، شمار حبثت و حقوق انسانیه لرئی آنلاما قده. «جوانی حیات دن» اوزاق لاشماقده درلر. هانکی ملت و جماعت اولورسه اولسون، «حر» بر شخص کیی- اوز گه لرک «مشروع» حقه ضرر ویرمه رلک- کندی مقدرات موسسات و انکشاف قنده مطلق آزاد اولمالی و اولماق قدر.

بونا گوره، کدر و پاس لازم دگل. زما نك احتیاجی، اخلاق و احوال روحیه سی، تجدد و انقلابی نظره آلارق چایشمالی. هم اوله چایشمالی که یالگیز کندی زمانگیزی، کندی چیاتگیزی دوشونه رلک دگل استقبالک احتیاج و روحی ده درک ایدرک، چوجوق. لرگیزی اوگنا گوره حاضر لامالی سگیز (۵). بوقسه، طبیعی و ضروری اولان سیاسی و اجتماعی انقلابدن پاس و ایدره دوشه رلک قطع امید ایتمک، «حق تعالی» بی حیاتی، قانون طبیعی آتلاما ق قدر.

امید سز لک، ضعف و جهل نشانه سپدر. امیدوار

(۵) بو خصوصه کی فکر می باشه بر مقاله ده ده عرض ایدرم.

Ümitsizlik zəf nişanəsidir

نادر بونا خوشلق؟

آرامزده بمان برنا خوشلق وار. بو نا خوشلق سوک و قنارده مملکتک هر طرفه پاییلور. ملت زک هر صغنی یاقلیور. هر باند آچینسی، هر کس اوز دنده تاپیری کوسریور. کون کوندن شدت ایدور، وطنمزی یاقوب قاوورور. حیاتمز، اواز نسنی

بوزبور. اورتابه سیاسی آتارشدن داها موثر بر آتارشیاء، بر بحران چیقاریور. شمدی هر کس اوبحران حیات ایچنده چیر یئوب دوریور.

هر کس ایسته مایه ایسته مایه اودمان ناخوشلقه دوتولیور. بر کره دوتولدی می، یاقایی قورتار ماقده قابل اولعبور. قیزدیردقجه قیزدیریور. شاشیرتدقجه شاشیرتیور. حرارت فرق درجه یی ده آشور. یه آلدیریلیمور. آلبلیور. بحران، شکران یرنه کچیور. بوغزله برابر بوسوتورده یزلی قالمیور. وجود جمعیت ده باواش - باواش ضعیفک. اخلاق بشرده، بوزغونلق علامتی. تورو نیور. بو حال، بوناق ارباب فضیلتی، رجال حکو متی ابعیدین تلاشه دوشوربور. ناخوشلق، دوغرو دنده بمان ناخوشلق!

عجبا ندر، بونا خوشلق؟

- آجاق می، قیزدیرمامی، بقمی؟

- خایر، خایر! هیچ بری دکل!

- یانه؟

بش آیی قبابق - بانوارک ایدلر نده - ایدی، عثمانیلر ایروان، نخجوان و شروردن چکیلیور لردی، اورالر اوزباشنه قالیوردی. کتدلرک، شهر لرک عمومی حیاتی، نظامی بوزولیوردی. مملکتک استقلالی قازانقلره دوشیوردی. اوچیوزمین مسلمان مقدراتی مجهول تورو نیوردی. برچوق بدبختقلر خیاله کلبوردی. لاین، بونلرک هیچ بری ایروان و نخجوان آغالرئی براوقدر دوشوندور میسوردی. هر کسی مراقلاندران یالگیز و یالگیز آجیق قالمش اولان «حکومت» منصبی، مقامی ایدی.

Nədir bu naxoşluq?

ایشته، بو بوشقلری دولدور، ائق، دو تفاق لازم کورونیوردی .

غایه خیال، سلامت وطن دکل، حکومت ایدی .

مفکوره، سعادت ملت دکل، ملتی مقننه واسطه ایتمکدی .

بو یله ده اولدی:

نخجوان بره حشر هر صات کسبمشدی . هر یانده حرص و حسد، هر دائره ده فست و فساد قاپیوردی .

حکومتی، بو بوکلکی اله کجیره مک خوشبختلی هر کسک یوره کندن کچیوردی .

لاکن، بر جشی اور تاده نقصان ایدی:

– یول .

یول اولسه ایدی، هر زاد اولاجاقدی: حکومت بایلاجاقدی، مملکت سلامت چقا جاقدی، جماعت راحت اولاجاقدی .

یول اولسه ایدی بوره کندن چالیشلاجاق، جانندن خدمت ایدله جکدی .

چوق چکمه دی، یونکده بولی تاپلیدی:

الله اذربایجان حکومتی عمر لر و بر سب ا همان حمیتلی، غیرتلی و صداقتلی و یلرله سچیلوب با کوبه کوندریلدی . بوخبر، با کوبه کسی ایروان هم و طبلر آراسته الکتریک سرعتله بایلیدی . بسش دقیقه ده هسی تو بلانیدی، مجلس اولدی، قرارلر قوبولدی، هله، مذاکره وقتی اونلری کورتار ایدمده تعجب پارماغنی دیشلورلر .

نه ایدی او هجان و خلعجان باری:

هر ناطق، منبر خطابت ده بر مجسم حبست کسبمشدی . تمضیق غیرتله قاپار بوره، سانکه اطرافنه چقا بیوردی .

دیلر دیه سن «نه دسون» لک تازه چقا دینی بر مکالمه ماشیناسی در، ایشلوردی .

کوزلر – برادای ترجمه سوزولوردی .

قاشلر – «نغمی» ننگ بر خنجر عشقی اولمش، معارض یورکاره ساپلانوردی .

الدر – پشیریور، آباقلر ترنم ساز شطارت اولیوردی .

یوره کلرک شدتلی چاریتیبی، یوزلرک قیزارماستندن، دوداقلرک حرکتندن سزلیبوردی .

غیرت حس و حرص، قان دامار لرینی قاپار تدهجه قاپار تیور، ناطقلری عادی حالتلرندن چقا رمش بولنیوردی .

باشلر – شدت هجان ایله متصل آغیر یور، مذاکره په قوبولان چین مسته ننگ، اویول مشکلا تنک حک صرف همت ایدیلوردی .

اوح! نهایت مسئله حل ایدلیدی:

برملیون یول – آتندی .

صدر، کاتب و خزینه دار سچیلدی . آیقلمر تعیین ایدلیدی .

بویله بر مجلس، بوندن بر آرزو کره تقلید ده عمله کلدی . خوشبخت ایروان غوبر نیاسته ایکی طرف دن ده یاردیم ایدله جک، نجات و برله جکدی .

بر فکر واردی، بو، عجله ایتمه په قوبیوردی:

برملیون ایله نه ایش گوروله جکدی؟ بر آرز آویر ایله، زحمت چکک ایله او بولی آدر – ماق، مملکت، حکومت باشه کیدنم، هم چوق یول ایله هم آبورلو پاتار ایله کتیمک لازم ایدی .

او ایدیکه کوزلرته دوندوگم هم و طبلرک هسی؛ معلم، بازیچی، وکیل، مهندس، دوققور، دیریکتور، خان، پک، سپه، مشدی و کربلائی – هسی، هسی آل ویرم تو کولدیلر .

خوشبخت ایروان غوبر نیاسته مسلمانلری اوز هموطنلرینک غیرت و حمیت لرینی ایشدوب یولرینه صبر سزقلسه منتظر اولدیلر . هر که ج کلوب قوز تازا جقلرینه بویوک امیدلر بسله دیلر .

Nadir bu naxoşluq?

آرادن اوج آی کبجیدی .

هم وطنلرک ایراندن گشیره جکلری قیزیلر، باطومدن کله جک ماللر وقتنده کلوب چقما دی

حکومت نخجوان و شرورده کی ییگرجه مهاجری طبیعی آج بر افاغدی . یاردیم لازمدی .

لاکن، اور تاده هیچ بره هم وطنلی بوقدی .

هسی مشغول ایدی

حکومت بوسفر، هم وطنلرک مامور و داها منور صنفه مراجعت ایدی . اوج دورت کشیدن عبارت بر هیئت انتخاب ایدوب برملیون اعانه بولی تایشردی، که گوتوروب نخجوان احتیاجه صرف ایشونلر .

محترم هیئت خصوصی سالونلی وانغونه تفلیسه بویوردی . اوراده استراحت لرینه الک حشمتلی مهمانخانه لر، آق تومویلر و بریلیدی . چونکه بو نلر نخجوان و شروری آق تندن، آتار شیدان قور – تاراجا قلدی، بوز ییگرجه جماعتک خلاصکاری اولاجقلردی .

حیف که یانلرنده کی یول، بردنبره به چک ایچنه کبردی . اونلری اوراده قیزدیر ماق ایستدی .

لاکن ظالم شیطان مانع اولدی . محترم آغلری اوز نامجیبیله قیزدیردی . بویله لکه هیئت تفلیسه ساپلانوب قالدی . هم، او وقت قدر قالدی که هم وطنلرک نخجوانی ده، شروری ده، سورمه لی سیده تمامیه ارمنیارک انه کبجیدی .

آس ایش بالکز ایروان هم وطنلرله قالمه ایدی، بلکه بوقدر اوزون یازمادم . لاکن عقولرینه مغرورا عرض ایدیلورمکه – هم وطن لیرک جوغی نتیجه اعتباریله هم عیار بولنیورلر . سوک و قتلر ده شکلی، ارشلی هم وطنلرک اجتماعی واردی .

عجبا مقصد نه ایدی؟ فرقه احرامی . ملت سعادتیمی؟ یلمه دیکم جهته برشی سوبله مم

آنجا ق شوراسی وار که ناخوشلغمز عمومیدر . نلن ایدبرمکه شبعدی ناخوشلغمز لکه اولدیغی آنلا شیلدی، شمعی بویامان ناخوشلغمز لک شرری شدتی، تفاقنی تقدیر ایدیلدی .

شوت، اوله یلیرم که بو اوزون تعریفدن سو کره ناخوشلغمز لک جنسی آشکار ایدیلدی .

یاندیکه ناخوشلغمز:

اجتماعی ناخوشلغمز .

کاش ناخوشلغمز و اجتماعی اولما سه ایدی ده الک قورقونج تیغاردن، طاعونلر دن، قورلاردن ییری اولایدی؛ ییری اولایدی ده بر آرز تفاقندن سو کره قوز تولا یلیدیک .

حیف که یو، الک دهشتلی تیغاردن، الک قورقونج طاعونلر دن ده داها قورقونج دهاضر لیدر . چونکه تداویسی چین در، معالجه وقتی اوزوندر، بو تا هر «حکیم» ایسه چاره ایدمزر .

یونک ایچون اوزون ایلمر، بویوک امکلر، اولو غیرت لر، بوکسک دکا و فکر لر، فضلجه بوللری و بو نلرک باشنده قوتلی بر ایمان، بر اجتماعی ایمان، متانتلی یرتبات لازم .

بند ییلیرمکه اوغایه بزی چاندیر احق واسطه لرک جوغی بزمه بوق . برشی، هم ده بوتون قوتلرک، واسطه لرک آنسی اولان برشی المزده وار:

اوده: غایه و مقصد!

ایته . **مملکتک استقلالندن، جماعتک سعادتندن** عبارت اولان غایه مز قباغمزده دور .

دقجه و اوتا براله حقیقت یلوب تایدقجه واسطه لری بولماق، دوز بوللری ایزلمک قولای در .

قولای در ، چونکه ناخوشلغمز و اونک سبب لری آرتق آشکار ایدیلمشدر .

ناخوشلغمز:

اجتماعی ناخوشلغمز .

امید وار

Nadir bu naxoşluq?

حاضر اول!
 اوح، نه گوزل فکری:
«ملتیم نوع بشردر، وطنم روی زمین»
 بوندن داها حقیقی بر ایمان، داها علوی
 بر امل، داها الهی بر غایه و مقصد اولورمی
 عیجا؟
 بوتون انسانلر قارداش، بوتون دوئیابوزی
 بر وطن!
 «دیمه بوروس، بوسلماندر»
 «هر کسک علمی وار او انساندر»
 «تورک، آلمان، بولغار، ونکر، روس... نه،
 انگلیز، فرانسز، روم ارمنی گورچی... نه؟
 هسی حضرت آدم اولادی، هسی کره
 ارض ساکنی؟
 هسی انسان، هسی قارداش دگلی؟
 ندر، بوقارین داشلری بو آقارداشلری بر برندن
 آبران انگهلر؟
 - ملیت، سرحدیمی؟
 مگر، ملیت و سرحد انسانلردن داها، قدم،
 انسانلقدن داها اوجامی؟
 مگر، ایملک انسانلرک، قارداشلرک بر نیجه
 دور بر برلرندن اوزاق دوشمه لری، آیری
 یاشا، لری و بوسیله دیل، عادت، قیافه ایمانجه
 آیریلما لری، و باشقا باشقه آدلانما لری اصل لرنی
 قارداشلقلرنی آیتیریمی؟
 البته که- بوق!
 بوقسا، قارداشلغه یاراشمیان اورتاده کی بو
 جانوارلق، بو بیرتیجلیق، بو حیوانلق، بوقهر
 وظلم لرنه؟
 بونلره سبب:
 آراده کی جهل و آکلانمازلق می؟
 دیهلم که بو، جاهلر ایچون دوغرو!
 اوخالده، عالمر ایچون انگلیزلر، آمیرقالیر
 فرانسزلر، آلمانلر... ایچون نه دیهلم؟

Hazır ol!

**حاضر اول جنکه اگر ایسته، رایسهک
 صلح و صلاح**
 شمعی، هر کس، ایسترمصب ملتجی، احرار
 ایسترسه، مینشوبوق و بالک، و بوق اولسون، کسندی
 دوشونجه، بروغرام و بوللریله معارضلرنک جنکه
 حاضر اولورلر. و بوسورتله صلح و صلاحی محاسن
 فظه و دوام آیتدیرمک ایسته، بورلره.
 بو حاضرلق ایسه، مطلق توقک و توبله
 دگل. حاضرلق مطلق قان توکمک ایچون
 دگل. بلکه قان توکورمه مک ایچون بر
 واسطه در، لاکن بو، هر کس ایچون، هرایش
 و زمان ایچون بر دگل، حاضرلق، صفو
 مقصد، زمان و احتیاجه، معارض و دشمنک
 حال مقصد و وضعیت کوره آیریلیر.
 زمانیز هله بحران و غلبان ایچینده بو
 کون، هامی؛ کوچوک و بویوک ماتلرک هامیسی،
 صف و جمه تارک، همت و تشکیلاتک هامیسی
 صلح و صلاحی بوزاجاق و یا صلح صلاحک
 حصونه مانع اولاجاق بوتون قوتلره فارشی
 حاضرلاشیورلر.
 آذربایجانیز ایسه بوگون هر یانندن زیاد صلح
 و صلاحه محتاج.
 لاکن، بزی راحت و آیشده قوملق
 ایسته، بورلر. هر طرفندن اطرافیزی
 ساریورلر.
 قفقزده اکثریت محلیه می تشکیل آیدن
 تورک برلری بر بر الدزدن چیقور: بکه،
 اوجوزین لک قارص اوبلاستی آیتدی، نخجوان،
 سورمه لی و شروری غالب آیتدک.
 جنوب اسلام مملکتلریله رابطه مز کسایدی،
 فلان و فلان برلرمزه حالانامیله صاحب اولایلم بوروز،
 ایشته، بویله قیزدیرمالی و خسته بروقنده
 بوتون موجودیمزه شریسه آیتدیرمک ایستین
 دیشکین قوتی بوقاردن و شمالدن اوستمزه

Hazır ol!

جو پور، وطنمزد، صلح و صلاح دگل،
 وطنمڭ اوزى تهلکه به دوشبور.
 بوکا گور، «جنگ» عادی سورتله دگل،
 بوتون موجودیتیز ایله حاضرلاشمالی بز، هم توب
 وتوفنگ وختچرلرله حاضرلاشمالی بز.

ای آذربایجانلی! باخشی ییل که اوسته
 کن، یرتیجی آبی لردن داها یرتیجی در،
 وحشیلردن داها وحشیلر، الگ قهارخونریزلردن
 داها خونریزدر، ای آذربایجانلی، ای تورک!
 ایی ییل که سن ضعیف اولدیقجه، هر باتدن
 اولورسه اولسون، اوسته هجوم محقق در.
 ای تورک! گوزڭ آج که النده کی نعمت استقالی
 قاباق ایستورلر.

ای آذربایجان! ای هر کسڭ گوزی دوشن
 نازین وطن! یاتما، یاتما که بردن بره «ورمه»
 اوسته جو کمک، حرارت حیاتیه کی سوندور-
 میه قصد ایدیورلر، ای جوان تورک! وطنکی
 اونکله برابر آتائی، باجیگی، بالالاری قور-
 تارمق ایچون ساقین کیمسه دن امداد گوزله
 ساقین آلدانوب کیمسه به ال اوزاتما! ال اوزاتما
 که سنڭ یکانه یاردمچیک سن سن! سنڭ یاشامایه
 ستقلاله اولان ایمانگدر. سنڭ ملتڭ اولان
 جبتگدر.

ای کیمسه سز تورک! قورقما! حمیتڭ،
 معنویاتڭ، ایمانڭده نقصان کتیرمه! سن کیمسه سز
 اولدیڭ حالده داها بووڭ اصلان سن! تک،
 محکم و اساسلی تشکیلاتڭ گوجلوسالاحت اولسین
 سن ده اوایمان، اوجمیت اولدیقجه هر زمان
 غالب سن!

ای آذربایجانلی! تکرار، تکرار فغان
 ایدیورم: وطنڭ هر یاندن تهلکه ایچنده در.
 اونی تهلکه دن قورتاراجق یالگنز و یالگنز سنڭ
 سلاحگدر، سنڭ قوتگدر. بوراسنی ده ایی
 ییل که سن اوز گه سنسی، اوز که تو پراغسی
 قورتارمبورسن: اوزیگی، اوز ابویگی، اوز
 بالالاریگی قورتارمبورسن. چورنگه وطن سن،
 سن وطن سن!

ای وطنداش! یاتما، داها یاتما! چکه چکڭ
 غیرت برایکی آباقدر، قازاناجاڭ نام و شرف
 ایسه ایدیور.

قاق، قاق! قاقده سلاحگ، ساریل! جنگه
 حاضر اول!

امیدوار

Hazır ol!

خانستان - ارمنستان

تام براب قباق ایدی. عثمانیلر نخچوانه
 یردیلر. حکومت قوردیلر. آز وقتده راحتدق
 و آسایشی رینه کتردیلر. بوکا گوره هر کس، اوز
 لریڭ خلاصکارلری اولان عثمانیلردن آز چوق
 راضی اولیوردیلر. لاکن برجه خانلر، ممنون
 کورونیوردیلر. چونکه روس زماننده کی خان
 وکلک لرنی سورمه یورلردی. قودوثر و تهرلی کون
 کونن آزالیوردی. آلویرچیلر کیمی تجارتله
 مشغول اولمایه، آزده اولسه زحمتکشلر کیمی
 چلشما مجبور اولیورلردی. خانقلری، حاکم
 لکری، پوللری، معیشتاری، کیفلری تمام دارالیور،
 کونری ای قارالیوردی.

جوق چکمه دی. عثمانیلر چکیلیدی. نخچوان
 لوزبانته قالدی.

خان و بکلرک کونی دوغدی. چونکه، تشکیلا
 تیز جماعت، عوام مخلوقه خان بک لازمدی،
 خان نخچوانسکیلر: جعفرقالی لر کلب علی لر،
 بیون وبلر، قنیرعلیلر، امیرعلیلر، بایرام علیلر،
 به ایش یانته جماعت بویشنه کچدیلر.

زمان و حالده باشقه ایدی. جماعت بونلره،
 بونلر جماعت لازم کورونیوردی.

خلی وقتدن بیری قودودن، حاکمیت دن ذوق
 و صفان دوشمش خانلر، ایلک او کجه جان و دلدن
 چالشدیلر. تشکیلات یاپدیسلر، پول تو بلادیلر،
 قوشونلر یئدیلر. بونلرک غیرت و زحمتلرنی سورن
 جدعتایه داها آرتق حمیت و ملتپرستک کونستر
 ییلر. پول اولسون، آدم اولسون ا بر که مدیلر.

آز وقتده اونینه قدر قوشون یغوب سرحدده
 قوییلر. ارمنلرک بر نیچه شدتلی هجر مارینسی
 لملار دفع ایندیلر. اوللره حدلرنی ییلدیردیلر،
 حوٹھلرینه قدر وطنلرنی مدافعه ایسه چکلرینه
 آت ایچدیلر. بوتون لازمی برلره، سرحدلره
 قوشون دولدوردیلر. دمیر بوللره آدملر قوییلر.
 بوتون خطی لرنیه کچیردیلر. ایشله تمکده دوام
 ایندیلر. ادارلری تنظیم ایله دیلر. کوچک بصر
 پارلامنت طرزنده بوووک بر ملی شورا وجوده
 کتیردیلر. ملی شورا باشنه قنیرعلی بانکارسکی بی
 قوشون قوماندانقنه کلسبعلی نخچوانسکی بی
 تعیندیلر.

ایشلر، ادارلر برخلی وقت بویله کیندی.
 نخچوان، شرور، سورمه ملی و ایروانکده بر
 نفسی مستقله راحت کوچوک بر مملکت حالته
 بوندی.

خانلرک بکلرک بووونلرک آدملرک جیلری
 قانلری قانلری شیندی، قانلری قیزدی،
 قانلری بووودی، گوزلری آچیلدی، بووونلری
 بووونلری کپلری کوکادی، بووش بووش،

Xanistan-Ermenistan

اوزون زحمت چكمت، حميت گوسترمك
 آرتق گورولدى.
 معلوب حاصل اولمش، حاكيت قازانمشدى.
 شيمدى، يينه اسكى صنعت، جماعتى سو بىمايه،
 اون دورت اوزبش باشنه كى جوانلرى عسكرلگه؟
 گوتورمه يه، وزل شوخ قىزلر آختارمايه،
 اونى بونى قورقودوب پول يىغمايه... ييلم
 نه ره، نه آچاققلره باشلاماق لازمدى.
 بوله ده اولدى:
 كلب غلير و بوچه داشلى اسكى جوانى
 خاصيتلارنى اونوتمايدىلر. يىچاره جماعتك جاته
 دالاشدىلر، هر برى برسويقونچيغه كىرشدىلر:
 ملى شورا رئيسى قنبر على بكك قارداشى
 امير على بك، خالاسى اوغلى بايراملى بكله
 برابر، باكو - جلقا دمير بونىك جلقاده كى
 دمير، تاخته، سه مانت وغيره اشياىنى تامايه
 ساتدىلر.
 جعفر قلى خانك اوغلى داودخان نىخچوانك،
 ماكونك بوغداىنى واغونلرله ارمنستانه داشيدى.
 آز وقتده بويوك پوللر قازاندى.
 ابروانده كى آذربايجان و كيسلمز خان
 تېكىسكى نك آتشه ميايتى خانلار خان
 نىخچوانسكى اوچ گونده بير ارمنستاندن
 نىخچوانه كىچوب آلورلر مشغول اولور و
 آذربايجانك سياسى نمايندهسك سياسى ساندېغنى
 سياسى كاغذار يربنه نيقولاي كاغذار بيله دولدوروردى.
 وايىدى ده دولدورماقده در.
 خانلر ك، بلكر و بونلر ك حيب داشلر نك
 ساندېقارى بول. قارىلرى كىاب وشرا بله دونوغى
 و انت يازاق آذربايجان ضابطلرى يىمگه چوره ك
 تاپامورديلر، آيلرجه زحمت و مشقت ايجنده
 وظيفه لر ينى كوروردىلر.
 صوك وقتلرده ضابطلر ك چوره كرى د تل.
 اوزلرى ده آرتيق كورولدى.
 چونك خانلر ك آلورلر ينه. قوشون ايجنده كى
 اتريقه لر ينه، جماعت آراسنده كى سويغو نچيلقار ينه
 انكهل اولوردىلر.
 بونلر ك، بياراماز قوناقلر ك اوراده كى
 عمرلرى ده چوق سورمه دى.
 آذربايجانك نىخچوان غورناتپورى جعفر
 قلى خانك و قوشون رئيسى كاب غلى خانك
 آرزولرى، انگيزلر ك تشيئر يله مذكور ضابطلر
 كونك بر نده نىخچوانسك قورولسايلر. بو قورولمادان
 صو تره بوتون ميدان خانلر ك كيفلر ينه قالدى.
 بوندن استفاده اوتودولمادى:
 خانلر ارمنستانه، ارمنلر خانستانه - نىخچوانه
 كىچوب كله يه، اسكى دوستقلر نى تازمه ميه
 يوز قويدىلر.
 بو دوستقلردن صكره، چوقد نبرى مايوس
 دوران جناب خاتيسوف ك كوگلى آ چيلمايه،
 كيفى كمه يه باشلادى.
 خاتيسوف، كوگلك بويه قولاي آجيلدىغنى
 حس ايدنجه، ارمنلر نىخچوان يولنى آچماق،
 كيفنك بويه دوستقلرله تيزكلدىكى آ نلاينجه
 خانستانه - نىخچوانه كىمك خياله دوشدى.
 و بو خيال، كيت كيده، خانلر ك بلكر ك ياردىملرى
 سايه سنده، بر حقيقت اولدى:
 خاتيسوف و قامپاتياسى انگيزلرى راحتىز
 ايشمه يه، ابروان - جولفا - تبريز دمير يولنى،
 شاه تخنى - ماكو - بايزيد خطنى وقتيله دوتماق
 لازم اولدىغنى آ گلاتمايه، تشويق ايشمه يه جان
 و باشله چالشدىلر.
 آذربايجانله عثمانلر ك هم حدود اولمالر يندن
 چوقده خوشلانمىان آ ها انگيزلر، توركلر ك
 ضررينه اولان بويوك ارمنستانه يارديم دن
 چكلمه دىلر.

Xanistan-Ermanistan

نىخچوان، شرور، و سورمه لى اوزلر نك
 تامايه ارمنستانه الحاقنى مناسب كوردىلر.
 بو مناسبى قابقجه طبيعى نىخچوان جماعتنه
 آچماق اولمازدى، بونى انگيزلر ك، ارمنلر ك،
 اوزلرى ده ياخشى بيللردى.
 بوراسنى ده ياخشى بيللردى كه بوله
 قوللغه كاسبلردن، قارا جماعتدن آرتيق ينه
 اونلر آ ليشان، ذوق و كيفلر عادت ايدن
 دولتى خانلر بىكهره سايده لر.
 بونا گوره، هر شيدن قابق خانلرله اويوشماق
 واجب بيلندى. ويونگولكله ده اويوشولدى..
 لاسن، آراده برجه چنين لك قالمشدى:
 حدودده و ايجرى ده مدافه يه حاضر اون بين
 قوشون واردى. بونلرى بر جور آلداتماق،
 كوچدن سالماق لازمدى.
 صوك وقتلرده خاتيسوفه فان وجيب قارداشى
 اولان كلب على خان بونكده قولايى تاپدى.
 «دهنه» كى طبيعى قلمده دوران سلمان
 قوشونى تبديل پانه سيه اورادن اوزگه بيه
 چكىدى. «دهولى» «دهنه» يولنى ارمنلرله
 آچدى. آج، جيبلاق ايكى يوزارمى قوشونى
 انگيز زرهلى واغونلرله بردن سرحدى كىچوب
 نىخچوانه - بو خانستان پايختنه گيردى. ارمنلر
 انگيزلرله برابر، تسليم اولماق ايشمه ين غيرتلى
 حاجى مېدى و غيرى باشچىلرى دوتوب
 قارس فدائيلرى كى باطومه، اورادن ده «مالتا»
 آداسنه گوندرمك ايشه دىلر. لاسن، اونلار
 دوتولمىوب قاچدىلار. اونلار قاچنجه جماعتده
 باش سز، قومانداسز قلوب تسليمه مجبور اولدىلر.
 ارمنلر مايك ۹ نده بوتون شره و محاله
 زحمتسزجه صاحب اولدىلر.
 خانلر، سرتاچلرى خاتيسوفه و معينى داشناقلره
 ويزدكلرى بويوك و طنطنه لى عبوديت دون
 چوره كيله خانستانك ارمنستانه الحاقنى اعلان
 ايتدىلر.
 ايشته، ارمنلر بوله انگيز و تيلگى اصوليه
 آذربايجانك اك محصوللى، بركتلى و اهميتلى
 برلر ينه صاحب، يارم مايوناق برتقوسه، بويوك
 برتورك كتله سته آغا اولدىلر. همده بو بويوك
 نعمت و شره بر نفلر نك بورتنى قاناتمادن،
 بويوك بر فداكارلق كوسترمه دن نائل اولدىلر.
 ايشته، بزمه ارمنلر ك فرقى!
 ايشته، بزم خانلرله. ارمنى خانلر نك حالى!
 ايشته، عموميتله زحمتكش لر ايله راحتله
 اوگره ن خانلر ك بلكر ك ياپاچاقلى!
 يوز ايل قابق جعفر قلى خانك ده دىسى
 كلب على خان نىخچوانى خيانتله روسلر تسليم
 ايتمشدى، ايمدى ده اوغلى كلب على خان ارمنلرله
 تسليم ايتدى.
 نه آجى، آجى اولماقله برابر نه قدردوغرو
 تصادف!
 بونلرى يازان وقتده، بر حس، بر فكر
 هميشه ذهنه تيرمالى بوردى، راحتىز ايدى بوردى:
 كيم بيلير، مرحمتلى آذربايجان وجودنده
 نه جور قورتلر، اسكى رشوت جيلكه، خانلر ك
 آليشمش نه قدر خانلر بلكر، كه نىسى كى
 قوللوق ايشمه يه عادت ايتمش، اوز فائده سى
 ايجون ملتى، استقلالنى ساتمايه حاضر نىجه
 آچاق مامورلر واره؟
 ايشته، قاباغمزده نىخچوان خانلرى!
 ايشته، يوره كمزدن هيچ وقت چقا بيلمىن
 گوزل نىخچوان شرور تورپاقلرى!
 ايشته، خانستانك ارمنستانه الحاقى!
 ايشته، سزه، قيامه قدر ياددن چيقماچاق
 جانلى بر مثال!
 اميد وار

Xanistan-Ermanistan

آلدانمایگز!

بوایل باکومزک اوستندم برچوق ابللردم
 کوروکمین بر ده گیشیکلک، برسرینک وارم
 ایون - حزران هواسی دیهسن مارت
 هواسیدر: گون اورتا چاغی، هوا اویله ایستی
 یوزکه آقشام «بولوار» گزیتینسه چقانلر
 آلماقزینی یادلارینه ییله سالمیورلار.
 آقشام ساعت ۹-۱۰ اولدی می، بتم
 کیم شیفار نملی کوله که تب کیمربوب قاجیرلر
 آقشامک روحلی، صفالی، آیلی، ایشقایی
 بوش چاغندن ذوق دویمایورلار. ایون هواسنه
 سالمیورلار.

بوایل، طبیعی هوانک ده سیاست هواسی
 کیمی ایکی یوزلی اوتاق اولدیغی دوشونه، یوز

لر. آمان ایونک ایستینه آلدانمایگز! آلدانما.
 یگز که بوایل اوغورسز ایلدر.
 هواسی دورویه هوادر.
 آمان آلدانمایگز!

دورت بش کون قاباق ده نیکک باکوده کی
 و کیلی آلدانمایچوردی، حکومتی قاندریوردی
 که: والله بالله، ده نیکک سزک استقلالیتگیزی
 تصدیق «؟» ایتدی. واسلا سزکله بردوشمان
 لغی یوق و بلکه سزه اخلاص واحترامی وار.
 لاکن ایرتسی گونی هوا ده گیشدی.
 شمال کوله کی باکونک ایستینی بردن بره
 جوویردی. هوا هم قاراردی، هم سوئوددی.
 ده نیکک و کیلنگ حکومت رسمی یازدیغی
 دوتکی یالانچی کاغذینک قاراسی قورومادن
 ایکی یوزلی لکنک اوستی آچیلدی. ایرتسی گون
 اوزکه هوا چالیدیغی دوپولدی.
 ده نیکک شوللار سویمیزی قوروتماق،
 «قیزیل بورونی» دوتماق، اوپر طرفدن زاقانلایه
 کبچک آرزو وابشانهنی یلدیوردی.
 لاکن، بزده بوش اوتورماق، اوزومزی
 یلدیوردیک. مجلس مبعراننده قیامت قوپاردق،
 آتشار باغدیردق میدانلر ده میتغلر قوردق،
 پروتستلر ایتدیک. صوک آدمزمه قدر داواپه حاضر
 اولدیقمیزی آتلاتدق.

Aldanmayınız!

چوق چکهدی، حتی ساعت کبجهدی،
 هوا ینه ده گیشدی:
 باکونک اوسته جوکن قارائیلار، سوئوق
 لقلر بردن بره داغیلدی: هوا، عشوه بازه روح
 نواز بر نازنینک یوزی کبی گولدی، آچیلدی.
 انگلیز کترالک امری چپدی:
 ده نیکک آذربایجان کلمک دکل، داغستاندن
 چکله جکی خبری ویریلدی.
 فقط ده نیکک داغستاندن نه اینکه کیتک
 (۱۹۰۷) تفلیدم «مناصر الدین» ده سلطان حمیدی
 مسخرمه آلدیغندن اوتری عمر فاتق اقدی بی
 قلمه ده حبس ایتدی برن قازانلیوف، کسچن
 ایل استانبولده باشلارم یالتاقلق ایدوب
 نشان آلان کترال خلیوف و بول ایله الله
 پردرجه ده سجده ایدن شیخ نجم الدینک و بولدش
 لاریک کومکک لریله) اوراده کون توندن محکم
 لشدیکی آتلاشیلدی.
 شالیدن سن قورقونج، قارشیق، کوجلو
 کوله کار کوزلری یومدوران بزم «خزر» به رحمت
 اوقود یور.
 ای آذربایجانلی! آلدانما، یانما که بو هوالر
 خیر علامتی دکل!
 اولیسی کونی هیچ کلمه جک، دونن مطلق
 کله جک، بو کون احتمال قایداجاق، یارین بلکه
 کلمز.. هوالر، ده نیکک خبرلری، یاخشی یلر
 سگز که بز بالاری یاتیرماق نه نی سیدر. ییلگز
 یاخشی ییلگز که: ده نیکک باجاریسه کله جک،
 هم مطلق کله جک!

قابو گیزی آجیق بر افرسه گز اوموردار
 چاققلر شکسز اومزده سوقولاجاق. آمان شیرین
 دپلر، بو کونکی هوانک دورغونلغنه، آخسق
 فکرلر، بوش احتماللر آلدانمایگز!
 ده نیکک کولکسی داغستانده دوردقجه ده
 اومزده بر دقیقه سلامت یانمالمی بزا یانمالمی
 یز که بردن قویاجاق فورطتلر، آقاجاق
 قانلی سئلر، اورتالغی ساراجاق اوایلر کسچن
 مارت حادنه سنی، شماخسی خرابه سنی هیچده
 قویاجاق! آمان، بو کونکی هواپه آلدانمایگز!

مگر، کورولن وقعلر، تاریخی حادنه لیر
 تکرردن اوز که برشی دکلمش!
 مگر، قورقونجقلر یله بزی چاشدی بران حاللر،
 فلاکتلر «قانون الهی واجتماعی» ننگ مختلف شکلدره
 کوستردیکی عین سحیفه دن اوز که برزاد دکلمش!
 اوزاق تاریخلردن مثال آختارمیالم: بربورغده
 «را-پوتین» لر نه ایدسه، استانبولده «شیخ همدی»
 لردم اودر. حتی، یولداشیم میرزا جلیک «اولولر»

Aldanmayınız!

انرنده كى شىخده بولنرك خيالى قارداشيدر.
اون ابل قاباق، استانبولده اوتوز بر مارت
حادثه سنى ميدانه چيقاروب، يهوده قارداش قانسى
آقيدان «شريعته استرزه» دين ايكي بوزلو آلچاقلر
شىخ فضل اللهلر درويش لاهوتيلر، نه ايديسلر، بو
كون «ده نيكيته شريعته استرزه» دين داغستانلى
لرده، شىخ نجم الدينلر قازاناليوفلر كنرال خليفوف
لرده اودرلر.

آء، پول، احتراس، منفعت، شهرت، عادت
تريه، ضعيفلك، بصيرتسزلك، ايمانسزلق،
اولومدن فقيرلكدن فورقماقق؛ سن، هپ سن
سن؛ بو آلچاققلرلى، بو دنبلرلى، بو «خيانت
آزارى» مقروبلىرى بارادان!

اى، بو يازيلرى اوقويان بولداش؛ بيليرم
بوره گسگنده سبر زاد وار، بدن پر خيرويماق
ايتيورسن؛ دويماق ايتيورسن كه؛ عجب،
«نيتيلرلى» ندىن داها ضررلى اولان «خيانت
مقروبلىر» بزدهده، آذربايجانمز ده ده
توربورمى؟

آء، بولداش؛ بن سنى بو قدر جاهل،
صافدل گورمك ايتهمزدم؛ سن گرك يله سن
كه: الله، قانون، عامل بردر؛ عثمانليده،
ايرانده، داغستانده تورين حشرات شكمز
بزدهده تور، په چك.

احتمال كه بو ساعت، آز ماز تورومش؛
اطرافه داراشمايه، اونى يونى ديشله يوبزهر
له مگده باشلامشردر.

تومت، بولداش؛ تومت اوليله خبر آلتيور
كه سلطان حميدك استانبولده كى، كنرال خليفو
فك داغستانده كى، نيقولايك پتربورغده كى
«شريعته استرزه» حريفلرلك تايلرى بزدهده
تورومش.

ديدم ياه، قانون پر: اوموردار فكلر بزدهده
اتحاد وجوده گتيرمش؛

ايشته بوللر، بو دنبلرلى، بو «شريعته
استرزه» دين ايمانسزلىر، هر دورلو انسانيت
انصاف، عدالت، عقل و منطقدن كناره، شريعتمدن
اسلامبتدن بى خبر بو دولاندير بچلر، گويا
اسلاميت حاميسى، ملت خادمى كيسلمشلا!

جمهورتيمزك بويله تهلكهلى بر وقتنده،
شمالدن، جنوبدن، هر طرفدن دوشمانلرله
ساريلديغيمز بر آنده حكومتك باشته دورلو
دورلو بلالار، اتريقالر آچوب آرايى قارشيدير
ماق، ملتك فكرنى دشمندن چه ويرمك ايتيور
لر. صافدل جماعتيمزك حسيات مله لرلى
بويله بر زمانده قصدا او چروملرله قاراتقلرله،
چيقماز بوللرله طرف سوربورلر.

Aldanmayınız!

اي، تميز بر يوره گدن آقان آغ
فكلرلى ديكه بن بولداش؛ بوللرله، بو قارا
فكلرله تعجب ايتمه! تعجب ايتمه كه ايلردن
بهرى اوز منفعتى، اوز راحتى دوشونجه بيله
چيربمش قارارمش، قايتلاشمش قيلردن آنچاق قارا
موردار فكلر توردر.

بولداش؛ هيچ تعجب ايتمه: عوامل اجتمعا
عه يئنى زمان و طبيعت اوز ياپاچاغنى ايتيور.
سن، ايتمه سلكده، ايتمه سلكده بو اولاجاق.
اللرى متصبن، بولدن، منفعتدن، حرمتدن
چقمش اولانلر، ايتيرديكارنى تايمايه چالشا-
چاقلردر، جماعتى هانسى بوللرله داها تيز
آلدانماق اولور، مقصد هانسى حيا، كارقلرله
چايليرسه اوكا ساريلاجاقلردر.

اوتلر ايجون: باخشى يمان، آغ، قارا،
تيز موردار، صداقت خيانت... هاميسى
هاميسى بردر.

اى بنه قولاق آسان بولداش؛ بوللرلى، اوزون
دانيديجه باقوب بر زاد حيا ايتمه! بوللر.
انسان يوخلاديفى وقت فكره چوكن كا بوس
و قارا خيالات كى در.

فورقما، فورقماكه سن و ملتك آبيق
اولدقجه بوللر بيشى باجارا بيلمزلر؛ اى آذر
بايجانلى، اى بولداش؛ باغيشلاكه تكرر ايتيورم:
سن آبيق اولدقجه، نه ده نيكيين چاققلرلى،

نه داشناق بيلانلى، نه «شريعته استرزه» شيطانلى
نه «خيانت آزارى» ميغروبلىرى سته بر ضرر
ويره بيلمزلر.

سن، اوزگمى بيلوب، بالا اولماديفكى
گوستروب باشكى، بويوك، روح ساريلماز
ايمانله يوقارى قالدروب دويرسن كه:

«اى فورقماق چاققلر! باددن چيقارمايگركه
بز سزه عصرلرجه آغلاق ايتمش ييكيترك
نولرلى بز. لاكل، بز بوگون اوزگه؛ برلرك
دگل، اوز يوردمرك آغاسى اولماق ايتيورز.
چكيل! قاريميزدن چكيل كه اوزى فان
يوردنى سافلامايه آند ايجن ملتك اتقمامى
شدتلى در.

سزا اى «شريعته استرزه» دين ايليرلا
سز دوتنه قدر «داشقوق» لرك چكمله لرلى اويوب
دينى ملنى بر قاينكه ساتان، سلمانلرك عثمانى
لرك قتلرله قوتلر ويرن، شيوشق ايتن،
ايللرجه روسلر، ده نيكيين بولداشلىر، كومكتر
ايتن سز، سزدگمى سگز؛ سزدگمى سگز كه
عمرگمى روس استبدادنه خدمته كيجرمش
سگز! اوتانك، اوتانك! يوزگرده كى عتاب،
دينگزده كى هنرله كيممى، داها آلدانه
بيلمزلر!

بوگون بش اون جاهلى آلدانمازده،
يارين اوترده «راسيوتين» «شىخ هدى»،
«شىخ فضل الله» «قازاناليوف»، بوروشكه ويچرك
دوشديكلرلى عافيت و جزايه دوشدوگكلى
گوروب پشيمان اولاجاقلردر.

ها، باق، بولداش؛ شيمدى سنك فانچاقكى
جرتنگى بيلوب بنده داها آرتيق جرتنه نيرم
و گله جگنده سنگه داها آچيق، داها هوسلى
صحبتر ايلرم. آنچاق يته تكرر ايتيورم كه
مؤمن كورون شيطانلرله آلدانمايگز!

اميلوار

Aldanmayınız!

صاغ آياغمزده كسيلور
 حكومتتمزك دوتديشي مسلك عاليجنابانه در.
 قونشولرله دوستانه كيچينمك. هرايشي صالح
 ايله قورتارماق فكر انسانيتپر رازه سنده در هر
 خضرصده صبورتاني ايله حرکت ايدوب يگيدن
 قان توكمك، يگي قاچقيلر، يگي فلاكتلر
 حاضرلاماق آزو ايتميور.
 بوتون جهان صلحه دوغرو بديگي خلد،
 حكومتتمز يگيدن داوا آچماق تهمتنده برلوتنماي
 ايسته ميور. ممكن مرتبه، هرايشه مشاوره و
 حكم واسطه سيله باقوب قونشولرله قطعا بوزو
 شماق طرفداري گورونميور.
 نهوت! حكومتتمز، انسانيتك، فضيلتك،
 اولولتك، صبورتحمك، سكوت و سدشتك
 بوتون معناسيله حرکت ايدوب ملت مزاشته تازه دن
 بر بلاومصيت آچماق اصلا ايسته ميور.
 او ايستيور ته تازه دوغان بر حكومت،
 دوغرو دن صبي كبي باك، صاف اولسون. تميز
 اللريني قانه بولاشدير ماسين. تازه حر كته كلن
 قوللريني انسانيته خدمته ايلشدير سين.
 ايلك دوشونجه سي، آتاسنه - انسانله، محبت
 اولسون.
 ايلك آديمي اطرافنده كيلر شطارت و پرسين.
 ايلك حر كتي، ايلك حالي كله جكي ايجون بر
 فال خير وسلامت اولسون.
 ايسته، جوان آذربايجان حكومتي بو كبي
 انساني فكرارله ايمدي بهدك هر جور تجاؤزله،
 حقارتله گوز بومدي وحالا بومبور.
 مملكتتمزده جوان هيچ بر حكومتده گورو
 لعين بر حر يت، بر آزادلق واره:
 گورجستاندن، داغستاندن، ارمنستاندن،

Sağ ayağımız da kasilir

روستائين ياسم نه ستاندين قچانلر بورده
 سلامت بولورلر.
 حكومتلرندن، آتارشيدن، اوغورلق و
 غارتكلردن آچاقدن. فربه بازلندن، بولسز-
 لئدن... قچانلر ك هيسي بورا بو گوزل
 و حر آذربايجانه، آذربايجان بخت توپلا-
 نورلر.
 بوراسي عادت، بر شهر بايل، بر مجمع
 اشداد اوليور:
 ماشه و يق، ديبك، داشاق، ايترياليت
 فاونيست-بالشويق، آتار شيت، مؤمن، كافر،
 دوغرو، اكرى، صادق، خائن، ملت جي، اتحاد جي
 هيچ جي... هيسي هيسي بورده موجود هم
 كتابله موجود.
 اوخ، نه خريشختاق! نه بويوك مدني لك!
 نه ارجا، نه عالي آزادلق!
 پاختمز بوگون آزادلق و خوش معيشته
 مركز مدنيت اولان لوندوني پارسي
 كيچمگه در.
 اوخ، بوزم ايجون نه بويوك شرف! نه خوش
 سعادت!
 لائن... لائن، بوجهت واره. بر قانون
 طبيعت واره.
 ايسته بوجهت، بوقانون بني اوزون اوزون
 دوشونديورور، قارا قارا فكرلر دوشبور.
 قانله قورقونج فكرلر دولديورور، قانله بايقلي
 حسلر بر ايقور، گوزوم قانله چكسوز منظرلر
 قانلي لوحلر، مدهش صحنلر كتيرورور.
 جانم قارشوسته قلاكتلي اوچر و ملرله قارنلق
 كيچلر آچيور، بولمي آيدنلادان دهاله
 استقلالمي قانلي بولوتلرله ساريور. اميد استقالمي
 سونديورمه چالشيورور...
 نهوت! اوچت، او قانون بني هر جهته
 راحتسز ايتيورور.
 بني راحتسز ايدين بوقانون طبيعت چوقده
 مشهورد كل، لائن، نتيجه سي قيري، مشهور
 قانونلر ده مشهور و قوتلي در.
 ايسته، او:
 هتديرسز، سمي وقتسز آرقاين اولماق
 هر شيه راضي اولمه قدره.

 ولسونك بير نسيبيلرته آرقاين اولدي. هر
 مملكت كندى مقدراته كنديسي صاحب اولاجاق
 شمارته آلداندى. بويوك بر پارچه، اكثر يت
 تشكيل ايدين بر كتله بر مملتك وجود ندىن قويا رلوب
 زورله اوزگه لرك تحت اسارته و يريلمنز ظنننه
 بولوندى.
 آخسه، آخال لكان سيللر آيدنلادان،
 يوزلرجه كتدلر خراب ايديله رك زورله تحت
 اسارته آلدن،
 فارس، آرداهان، اونى، قاغيزمان، سورمه لي
 محاللى، - ارمني قاچقيلرني برله تديرمك
 يانه سيله - كوج و ظلمه سلما نرك اتندن آتوب
 ارمني لره ويرلدي.
 آذربايجانك آيريلمنز ير حصه سي اولان
 گوزل نخچوان، محصولدار شرور يرلري
 باشدن يانه داشاق حكومتك بنجه قهر و انظنه
 كيچدى.
 توركي ايله رابطه مز ايدن ايدن كيلىدى. باكو -
 جولا فامسير يولي پلانمز بير تيلدي؛ يوزمزه
 چيريلدى.
 دمير يولي چكيله جك يرلري المنزه گيترمه دن
 سافلاما دن بايق خويللرله، يوش غيرتره
 قايلديمزمك جزاسي ويرلدي. يزحالا آردا سين
 اوتوروب دور يوزز،
 اصل مملكتلر، تورك يرلر مز يره بره
 العز دن جيتيورور. ير ينه سوتوق قانه باقيورور،
 نخچوانك، شرورك آ. واييني فولاقلر مز دن
 كسيلديكي بر دقيقه ده اوزكه يرلر دن، زككه
 زور. محالمنن قويا ن فراده و فائلر يري
 نه جور ير مز ده راحت اوتوتدور اجاق بيلسيورم،
 بوگون زككه زور آتني و قان ايجنه در.
 ايران حكومت ندىن كومه آلان زككه زور
 ارمنيلرني اورا مسلمانلرني يالاقلره قطعيا
 بر اقييورلر.
 مسلمانلرني هر ياندىن ساروب بوتون مال
 و حيوانلرني ويرمك شرطيله تسليم جسيور،
 عكس حاله قتل عام ايشك فكر نده درلر.
 ايسته، بوسورتله زككه زور يده زورله
 العز دن آتوب يري فوتسوزم ايران دن ده قطعيا
 آيرماق ايستيورلر. بو يلان يانه ارمنيلر يري
 هم توركيان، همه ايران دن اوز افلا نديوروب
 بو طرف دن لشكران ايله برابر قاسي دكرته، ديكر
 طرف دن اولني سمنيله قاره دكزه چيقماق،
 آزاده كي بويوك تورك يرلر نه هيچ دن صاحب
 و آغا اولماق فكرني بوگون فعلا ميدانه
 چيقا ريورلر. زككه زوري آلماقله نرم صاغ
 آياغمز يده كسيورلر.
 او، او يله بوراده كي، باكوده كي باجوج ماجوج لرك
 حالي ايه استقلالمز ايجون شكلي، فوربولو.
 عجا ا بو فلاكتلرله صبر و بوسبرلهر
 شيه راضي اولاجام يري؟
 آياغمزك سيز سي نرم قيلمزه هيچ بر سيزي
 بر اقيياجاق مي؟
 اميدوار

Sağ ayağımız da kasilir

منافع عمومیه به خدمت ایتمک، حق و جماعت رضاییچون چالشماهه آلیشامبشز. اینانکیز. چوغمزک فکسر و خیالی خصوصی منفعت در ملت و حکومت دوشونجه سی، خزینہ قاندهسی برر بهانه، برر لافدر. بوتون حرکتیز عمومیت بردهسی آلتندہ خصوصی لکدر. هرکس بر درده مبتلادر. بو درد ایسه جوان حکومتی اینجیدبور، ساریبور.

خارجہ قارشی داخلی قوتیزی ضعیفلا- دیور. اینجیده کسی دوستلری منفعت برستلکی خارجده کی دوشمنلری سهویندبربور.

بسی قورولان حکومت ماشپاشنی پوز بور. هم فحالده بوزبور. هیچ کس بوره گدن دوزمتمکسه جان باندیرمیور. اورتالقمده، بر وسبه قولاسباه در، بر خجانت دره گیدبور. چوق دگل، بر ایکی ساعت تجارت نظارتندہ دمیر پول ادارلمزده، کومرکخانه لمزده... اولگیز. کوروگیز، بورالرده نه اوپونلدر. اوبانپور؛ نه خاتنر ابدیلپور!

کسیچن تون رسمی بر ایشیم ایچون تجارت نظارتہ کیتمشدم. گل محمد آدندہ بری بویله شکایت ابدیوردی:

بر آی قابق ایرانہ بر نیچه فایطون آباروب ساتماق ایستدم. لاکن بر یردن رخصت نامه آلامدم. معطل قلوب دوشو - نیوردم. نرهدن ایسه (؟) مهندس «دایروو-سکی» راست کلدی. بنه دبدی کسه یگرمی بیگ منات ویر، سانا رخصتنامه آلام. بندہ ۱۳ بیگ منات ویردم. ایمدی بر آی اولپور، رخصتنامه آلامادی. ۹ بیگ مناتمی کبری آلام.

ایشلرمزده هرج و مرجلیک

هر شیک ایملک یارادیلشندہ، ایملک تشکلندہ بر چوق تقصائل اولور؛ ابتداییکلر کورونور. هر دورلو موجودیت. هر نوع تاسیسات مطلق طبیعت قانوته - قانون تدریج و تکامله تیعتله محکمله شرا!

طبیعت زور ایتمک، ترقی بی سرعتله ایستمک سمی ایله کماله جاتماق اولمازدر برر. بوتنر چوق دوغرول لاکن بوراسی ده دها زیادہ دوغرودر کسه هر ترقی نی، هر کمالی بالکیز طبیعت ایله بر افاق ده طبیعتی الہی تائیماقدر. چونکہ ترقی و کمال، طبیعتک تاثیرندن آرتق سمی و اجتهادک درجه قوتنه تابعدر.

جهانی قطعه کمال و سعادتہ دها سرعتله سوق ایدن «انقلابله» طبیعتک سیر عادیستدن، جریان بطی شدن زیادہ تاثیرات «فوق العاده» سندن، مساعی شکل بر اندازندن در.

هر شینی جریان عادیستندہ بر افاق، بر فعالیت، بر تجدد گوسترمه مک هر شیتہ، هر ضرره راضی اولماق دیمکدر.

ایشته، بو حقیقت تام معناسیله بزم حکو مت آدملرینده و ایشلرینده گورونمکده در؛ هر یانده بر تنبل لک، جمله مزده بر ستلک. هیمزده بر امید سزلک، افراط درجه ده بر احتیاط لک، دها دوغر و سو کهنه برستلک وار. فعالیت، امنیت، امیدوارلق، جرئت، جدیت، منات، صداقت فدائی لک، بگی لک آرزو یا یوق. کسبسه نک خاطر ی قالداسین. بر قاچ فداکار رجال حکومتی مستنا دوتارسه ق، هیمز برر چشید، بر طبیعتده تنبل و منفعت برستر. بو تنبل لک، بو قید سزلک مہ حکومت یعنی ملت شرقته، جینتہ، منقته مادی و معنوی بو یو لک ضرر لر وورماقده در.

۲ - کسیچن آبریلده باراخودده ۳۰۵۰ متعلق کوموش بول دوتولدی. تاموزنا بونی ده نهدنسه بر اقدی. (ضبط نومری ۵۱) نریمان علی یف آدینده بری، آبریلک آخر لرنده، کیجه ساعت ایکی ده حاجی نک فابریقاسنک یاننده ایرانہ کونورمک اوزره باراخودہ ۴۳۷ بوط کاغذ، ۴۲۵ بوط آغ اون بوکلر کن دوتولمش تاموزنا ۱۷۹۸۵۰ منات قیمت قوبیش. بوده بر آرزو کورہ قابتاریلمش. ضبط نومرہ سی ۷۴

۳ - بنه آبریلده ایکی بویو لک غارز بقاده اوچبوز مین مناتلق آبتیک (اجزاخانه) مالی ایرانہ کوندریلر کن دوتولمش، بوده سو کورہ بر اقلمش نومرہ ۸۶

۴ - مای دهه قلی یف ایرانندن ۱۶ واغون دو کی ترانزیت اصولیله کتیروب نووه راسی قی به کتوردی قلی یف بودو کی لری بوراده دایند بر مبوب دوز کونورملی ایدی. لاکن، بویله ایتمدی. بوراده کونلرجه اکلہ دوب د کیرماننده تمیز ایدی. ترانزیت نظامی بوزدی. او حالده بو ماللردن کومرو لک اداره سی ترک یاریم ملیوندن آرتق خرج آلابدی لاکن، ایشی حاجی باجی اویوته چویردی لر. تجارت نظارتندن ماللرک دمیر بولنده دوتولما سنہ امر ویریلمش ایکن بیته قاچیردی لر.

نه جورمی دیور سگیز؟ چوق آسان: باکو ستانسیا ناچالنیک دیور. بن ییلم، دمیر بول محافظه ناچالنیک معاوونی کوندردی. معاون دیور: یوق، ستانسیا ناچالنیک کوندردی.

«یایم» دنیلدی، جازده سلامتہ چیقدی، ماللارده. هم ۶ واغون بولک ماشیناسیله یوق، برره ایکیشر پاساژ بر ماشینه سیینه باغلا نوب سلامتہ چیقارلمش.

۵ بیگ مناتمی ویرمیور.

بش اون دقیقه سو کورہ، محمد قلی امام ویردی یف آدندہ بری دها کاسدی. بوده شکایت ایدی کسه، بر جعفر حسین زاده بنسن یگرمی بیگ منات آلدی که بنم ایچون بر رخصتنامه دوزم لسنین. لاکن، اون اونیش کوندر دوزم لده ییله دی. اون بش بیگ مناتمی کسیری آلام بش بیگ مناتمی ویرمیور.

هله کومرو لک خانه لمزک ایشی بر اللہه قالمشدر. خزینہ مزه قولتمچیلرک خیانتکلری بوزندن میلیونلرجه ضررده گبور. بویجه کسک کیننی بوزمیور. بوزماق دگل، هله بر آرزو آچبورده. مثلا، سزه کوچوک بر نونه سی عرض ایدم:

قامیونر و میلیونر جعفر رحیوف، بالاماه و «خاجمازه» واقزالرینہ اون میلیونر قیمتندہ مانیفاقتورا وغیری مال کوندریور. اورادندہ طبیعی داغستانه، دیشکین سمتہ آ شیریلپور. تاموزنادن رخصتنامه سز مالدر، قاچیریلپور. هیچ کس سوروشمیور که «بالاماه» یه بو قدر مال نیچون کوندریلپور؟

تاموزنانک غریبه حر کلرندن می سورو - شیور سگیز. باش آغریسی اولما ما ق ایچون سزه مختصرجه بر ایکی مثال کتیریم:

۱ - تورکانای مشهدی عباس قلی اسماعیل اوغلی تاموزنادن ۸۷ پارچه مال آباریوردی. رخصت سز اولما به کورہ دوتولدی. لاکن، بر آرزو سو کورہ صاحبہ کیری ویرلدی.

طبیعی، ناچالنیکلرک، قاسسیرلرک اللریسه اشتراک لریله ایلمشلردر. قوللقچیلرک چوغی اوزکیف لریله براقیلمشلردر. بر آزا اول، آقستافده کومروک قوللقچیلرندن بری کومروک بولنی جینه، دولدوروب قلیسه کیفه بیورمش. بردیکری، کومروک انبارینی اوزباشنه براقمش. آختاران یسوق، سوروشان یوق.

هله «ترانزیت» اوبونتی هیچ سوروشماپکیز اونا، برشیطانک عقلی ایردر، برده کومروک قوللوق جیلریله، قومیسونیولررک، بو «ترانزیت» جله سیله حکومتیز تەقدر ضرزلره دوچار اولیوریلسه، تر بلکە بئم قەوی «امیدوار» لغمه ده شک ایدرسکیز! بر جوق بولسه قوللقچیلرینک (خرده لریله ایتم یوق) آزوقنده نه جور کو کەلدیکر نسدن یجتە باشلاسم کونلر، هفتلر چکر بو یازدقلم ایسه، آشکار کورولنلرک یوزده بری.

ایشلرمزده کی هرج ومرجلکی بویله بر قاج سطرله قورتارامام . سو ترا یینه دردلە شیرز.

امیدوار

بلکه سوروشارسکیز که هیچ آختاران، دانه دوشه اولمادی می؟ ینه بر نیچه کون دانشلدی ال آیاقده تبرهندی. حتی بو خصوصه وقتیه «آذربایجان» ده یازلیدی. ایشنه، بوقدر. چونکه منفعت خصوصی دکلدی. ضرر شخصی یوق، «حکومته» ایدی.

آقستافانک کومروک اداره سنسی ایسه هیچ سوروشماپک! اوراسی، دها دوغروسو بونون کومروک و دمیریول ادارلری دهنیکین طرفدار لری اللرنده. نه جور کیفلی ایستبور، اویله ده ایدبورلر.

قاسسیرلر، ناچالنیکلر بر رخصتنامه ایله کیفلی ایستدیکی قدر واغون بر اقیورلر. لازم اولان وقتده ساخته رخصتنامه قاییرمادن ده کیری دور، بورلر. کیچن آیدم، یالکیز فله کی»، «اوجار» ستانسیالرندن اونارجه واغون بوغدا و آریا قاجیریلمش.

له کی دن اسدالله صفرعلی یف، ستار رسول زاده، اوجارده، مهدی علی یوف، و بولداشی بو صورتله بر جوق واغون آشیرمشلر. بو خباتلری

فارسجه روسجه کوزک مانیشوب یازبورلر.

مجد السلطنه قلیس ده جو عوقلری اوقولماقده برابر لوزی ده بوش اوتورولدی. نییه یلیرم که جوق آزا اسلام حالته نصیب اولان - بو بوک وفاقیت قلیس کتبخانه و آکتره شته قواقسیری وجوده کتیرمش.

کتبخانه ستمه ک نامر، یازما واسکی نور کتیه، فارسجه دیوانلر لسطاری قالماش کتابلر قلیت قلیتی ونیس اسکری رسملر قریل و کومسوتی یازما و انشا واریدی. کتابلک صنایع قلیسه متخصصلری، مشهور عالمر، آقستورلر قیز قیز بو کتبخانه زاربت ایسوپ اسقامه ایلرلیدی.

مجد السلطنه کک بو بوک کتیری ایران و ضماقیه شریعتینتی اوخل ایتمکده بورالسوق زمانک اعلیادندن بر غیر عوقلی علا و آقوتلرک موهورات وسفطارلندن قورتاروب برکن اول علوم مشه بری اول ایشیرمکیدی.

یونشایچیون یالکیز لیت و خیالیله قاجاری فارسجه عوقل اولته ده لایه چی بری و «عشق اوقوانی» آملریله عطقب عصفوانده اترلر، جوقه کتیریدی. بوقری طبع ایشیروب اوجوز قلیته نقریه جایشیدی. بوقلمن باشقه تور کتیه و فارسجه قلیتی بر دیوانه بوسوک بر سیاحتنامه یازمش.

کلیف که بوقری طبع ایشیرمکده وقعی اولمایدی.

مجد السلطنه کک عر و شرق یورونکی روس مستبارلک عارلرین طبعی لوزلی اولادیدی. بوقر علقه عالمی دایما یجت هفتارده یازموروز لردی. لاکی، حال انکلر طرفدار قلیه مشهور

فیلیه تون
مجد السلطنه (۱)

بر جوق لسطریم عالمر، قلیتی وجودلر وار که ساظفرت کتیرلری یلیمور، زمانه - لردک علقلری تدهر ایلیمور. اکثر قلیه کی سقیات، اوغر شیت هرتیه، عقیقیتی کمالیه تطبیح ایمن مقده طبعی کک قلیته قلیور.

ایشنه، اسقیات قلیس ایله چکی، نامی ایله یازمورمکدی ارنولداشی مجتربو جود لردن بری ده **مجد السلطنه**.

مجد السلطنه ایشیر تورکلرندن آذربایجان اولادندن کورمیلدی بر حالمر. بو بوک کتیری یالکیز اصل و قلم برلکله نصوب اولمایدن دکله شصتا قلیت لیرکی، «سیلینی» سطره کتیری. مانتلر یسوک بر جوقلر اسقوانی اولمایدن در.

مجد السلطنه، جو جوقلر اوقولماق ایلچون هله - «ایلی» ایلی ده لک بون دکلیسه قلیسه کیش. قازاری روس مکتبلرکده اوقولماق کتیر اولمایدی بوقلمنه انکلر نصوب اولماق ایسویوب اوج قلیزه ایکی اوقلی ده روس مکتبلرینه ورمش. قلیس کمالیه اوقولمور و یلیمور. هله یزده انکلر علقلر کی جو اوقولماقده یالکیز روس قلیس لریسه برلکله قلیش علقته تور کتیه قاسسیرلر کتیرمش، کتیر اوقولمایدی تور کتیه

مجد السلطنه علقه یازموش اولان بو علقه بومور سلیان باشیقلرله حال اولوب یالکیز علقه لک لکجه ره قلی ایله کی کتیر بر علقلر اینه بر جوق بر دیوان اولمایدن قلیتی لار، کورمیت (ماده)

اولادینان چوقدە ایچیئە وایوراردی.
 ۱۹۹۱ اعلان حربی ایسه روس مستبدلریک
 فولتری آجی برهین عالی ایکی گونده یز
 آختارماپه ایچیشکته باشلامیپ. خاندە کەسکە
 راحت قویماقچلری آتلاپون موفا وطن اولان
 اورودییه کیشکە مجبور اولدی.
 خان خانکەسک براب اورودییه کیتدی. فیضی
 کیشکەسکە بیرون فیضی قلیئە بر سلسله
 تلیق ایئدی. خان معاریه سیک زانکە وطنی
 برالوق کەئدی. اورادەدە وطنک سلائی ناس
 چالماپه مجبور اولدی. کچه گونوز چاپلیدی
 قلیئە کی اوزن یگره یلون فیئکە کی آت
 تلیق سیک کیشکە واتیلاری سلی ایئدی سلسله
 قونسلکە مانورلری و روس فوالمیلری
 کوانتە تان و نارت ایلمدی .
 خان جهان محسارینک آخریه فدر
 اورمیه و اطرافندە قلوب وطنک مقدراته شریک
 اولدی. سلیکتی ایراتک مانی هر دورو
 خالکە نچازدن محافظه یه چالیدی . هم
 وطنیه برابره هیچوم ایقتره قوشی مذاقە
 د ب اولدی. برچوقی محسارلره ایئر ایئتمیز
 اشراک ایئدی. ۱۹۷۷ مەدەسقوطی لوزیه
 استابول کیتدی. ایئە. یوققە کوری اولیلری
 فرصت ایوب روس قولونن قالمش وطنی
 قازاق و روس اولیلریه برلئە. اونوز یگ
 فوئە سالی. اورودییه سوتوق ولای و
 اطرافندە کی یوزجە گشە قیل عام ایچوب
 خرابیه چایریدر .
 تیرلەن اوز گە دایچان کیشکە شعلری
 بشورەن. فیرلان سلسله خالکە چوز اونوز
 یگن فئەسور.
 خان بو قالی قاجه لوزیه استابولده
 دورلایوب یه اورمیه کیش.
 اورالکە خرابلاری آتلی گوزلنلریه
 سیر ایئە یلئندر.
 هغه برچوقی اورمیه خالکە برابره مشیور
 تاریخ قوس سلطان جابری اولیلریک قاجی ایئە
 بارچە پارچە موغرانلری عالی حالت طری ستن
 چاتر مشورە قونامەدە دلگیر ایئندور
 خان بو آختارلریه برابره ایئە فرصت
 وارکن مرآتە سراتیلری قیل خالکە قورتاش.
 ورچوق ارمی خالکەنی حیا ایئەئندر .
 ایئە. وطنی اورمیه ملوئرحە خالکەن.
 اونوز فرق قدر یلین قوطلرین محروم ایئ
 یوب یلئرحمت و مستشارکە فداکارانە چاپلین
 مجد السلطه قوران ایئە باطوبه. عیس ایئ
 یلمش وایلی آقشور اورادە ساقلائند سکره
 باکوبه یوراندە اتلی حیصتەسە گوندرمش
 اورادەدە ایکی کوشور حیدم ساقلائند سکره
 تکرار باکوبه کیشلش. برادەدە بر آقا
 قدر قانقە حیدم ساقلائوب محسارین
 اونش کون قالی قلیئە گوندرمشدی.
 قلیئە کی محسارین بر تیجه یی اولی
 نصیر لئیر محسار و دایق بولونایئە. بالایی
 بین اذیت و سقتایک تکرار باکوبه یوراندە
 اتلی . غیران حیصتەسە گوندرمش.
 مجد السلطه اتلی یلئارندە خلت و ضعیف
 بر وعودر. چکەسکی اذیت. کله گیره یوب
 بر قچ گرهز اوزی لوندورمگە فەد ایئشەدە
 موقی اولامش. سوفا دله قلیئە یوک و افولیه
 یگن فئەسور.
 اوج گونده گوندرمش. یواندە قلیئە یوز
 دورو لیزلر ورلمش. بر قچ دله فیل ایئدی
 ساقترجه ایکی قالی برن چیش حالەئش.
 گوخر اولدی آج برافش.
 ایئیدە اوجال ایئە ایران حیصتەسە
 گوندرمش . گویا محسارەسی اورادە
 ایئە حکمش .
 بوخر ایچون!
 چونکە اولاد سلطان و اولکەدە ایکیجی
 یانلپ طرفندە ارمی انقیابەس مخرابه ایچوب
 اورمیه شی اولی قونولوش.
 اتی اولوقان! اتی ایرالی قرداش! دقت
 ایچورویسین. یوز اونوزین گشەز سلسلی
 چیکه کی قوران ارمی قونولرلرک هیچ بری
 طفره دورولمبور. اوز کیشلریه برالیدر. خراب
 ایلمش یلیوز سلطان کتبه هیچ کسک بازمی
 کمبور. لاکن. وطنی محافظه چاپلین ایرالی
 عام حیلرندە چورو دولبور . هم هیچ بر
 وحشی ک ایئیدیتی اذیت و اشکچار مدنی
 حقوق ضعیفە رعایتە مشور برکت طرفندە
 ایچیبور. بو چیک محسارە قلی باشق بر وقە
 براللم. شیعەلکە آذربایجان فرانسک رجاس
 بودر که ایران حکومتی بو سخرم عام شخص
 قئندە. بار و فرشتک بر منک روا گوردی
 اذیت و اشکچاپ قالی اقلار نرت ایچوب
 اونی دوچار ایلمن فلانکین خلاص ایلر و بو
 صورتکە آذربایجان قارداشلری فئەسە یوک
 حکومندەدە اشکچارە لوندورلرک ایئە یلی
 بوغالت خلاصی طرودندە سلیت و فوئوق
 فائە جدی نشادە بولور.
 ایچور

Felyeton: Macdüsaltana

شهره اداره سز لگی
 بر منک درجه معاری او منک ساکن
 ادبی شهر و محفلک ظاهری شکل و تمیز
 کیکه متناسبدر .
 بر منک ذوق روحانی ایچندە اوتور.
 بی منزلارک کزدگی یوزک. دولانیدی
 پیدارلک باشجارلک درجه لغاتلیق مقایه
 دیلر .
 بر منک حیات اجتماعی اسرار درونی
 لاهوتن. ظاهری حیاتن بللدر .
 بر منک اخلاقی ایچندە عمر سوردی
 رلک بولیدی حالیه تقدر ایچیلر .
 بز اوزدی یک دیل ایله مدح ایلم.
 مدینه اولان استعدادی کمال فخر ایله
 مرف ایئلم عادی نایشلر ایله اوز کله
 وزدی کوزتم.
 جسی بوئ. جسی موقی در. بر خاجی.
 ر مسافر یزم مملکتیزه کدیگی وقت .
 طبی یزم درجه ماریفندی. ملی قضیئتی
 اخلاق عمومی. مدینه اولان استعدادی
 یلمک ایچیکدر .
 یونک ایچون مکتبلمزی. عمومی کتابخه
 لر می. موزلمزی. آثار عقیئمی. سابع
 فقیرلر می. اعمال خاتن لر می کورمک آرزو
 ایچیکدر .
 لاکن . دورین چیرلی بر خاجی
 بولری گورمه شندە درجه مدنی تقدر
 ایئە ییلر .
 شورت! یا کونک زیبیلی کوچلری. مور
 داراقلری کورن بر مسافر احوال ادارەتک .
 ذوق ملیزک نه حاله اولیدی هیچ
 دیبەدن تحقیق ایئەن آتار .
 حاله قبه میداتی اصل مسلمان بازارلری.
 مسلمان مصلحتی کورن بر خاجی ایچون آرتق .
 زحمت ایئتمیز .
 بو حیاتیز. بو موردارلەسیر و تحملیز .
 دها دوغرو سلیت و عادیز بز بهو حمزی .
 فکرمی. استعدادی اولایه آچق قلیئە
 کوزتورور .
 آمان یا ای. بو ایئەدە. اونوز
 توراف . او موردارافه . او حیاته صبر
 نه دیکدو?
 بو کوزردە. قبه میداتن بازارنی کوچ
 دن کیچن بر بیوت. بر حکومت رجالی عیبا
 او چیرکین نظرمی. او حیات سوزحاتی
 هیچ دردموری?
 او برلری کورن ملیه ادا. مسی اعصانک
 پوره کئندە عیبا ذره قدر بر مسئولیتی.
 جاسی اونیبومی! نەدر. عادی اسول سحیه
 یانەد اولان او سحر سزک?
 شهر بلدیسی آلدینی ملیوز بورجلری عیبا
 خرابه خرج ایچور?
 قبه میداتن حالی پاوش باوش شریک
 اوزگه برلئەدە کیچبور . اک مشهور و
 کور کولی کوچلر زودە زییل. موز دارق
 اکسپ دکل .

آئن آیین آرتیزر که سلطان محسار
 لرندە ییلان ذییل. توراق تپلری چکوب
 تمیزلەنیلیمبور. گونە اولان وندە اوتلردن .
 اویشن ذیلردن میدانە کس نوز بولونی
 او بولوتلرک اسلارک بوزلری. دکاترک باش
 ماللری . میوارنی نه حاه سالیئتی کورملی
 سحر .
 شهرلر زینتی. نوز تیرانی کیچن سوکره
 برحالی دها وارکە یوپول و مدنی خصوصیه
 پایتخت بر شهر مصلایا شیبور اودم: عمومی
 دکاترک ذرەدە اورهاری مسا شیط و صعب
 ایئلریدیر. هغه برچوقی یقال دکاتری. مارک
 برچوقی تره تواد. کوچ بولوروش. کوب
 کیچلرک یوارنی عاد کسملرود. سوک
 و قلدرد. ایسه . کوچه بانلردە. کتارندە
 مستقل. سرکلی وجود کیروب کوچک
 نشام. راحت و نظافتی یوز ایئەددر. بوخر.
 یوتان اوشی جیق دکاتر. آخر وقتلردە شریک
 هر کوچندە کویله کی ارتاقدور .
 شهرک ذییلکە. ققامزلق. دکاترک
 هر کیشی ایئین میناسارک عدوب. مخصوص
 اولان تره تواد و کچلرک بر قسملری
 نصب ایئەلر نه پانجه. انسان بو یوبوک و
 دولتی شهرک صاحب بلدیسی اولادینی غلته
 دوستور .
 بو حال ایسه . ذریچان ایئنی ایچون
 کەدر. آذربایجان استیای ایچور ایچیکدر .
 آذربایجان ادارەسی ایچون قصوردر .
 خالچیلرە قوشی ادارە سز لگی نوبتیدر .
 مدنی استعداد سز لگی علانیدر . کمنه عادیزدن
 آیرلاماغیز نشایددر .
 دروغو بولر خرمد شیدرد . لاکن .
 یاملی کبا خرمد شیلر . بون حیات اجتماعی موزک
 اسول ادارەتک. قلیت استقلال موزک بر دیلر
 شاداریدر . بو نا گورە. مملکت مقدراتی
 عهداریه آلان موزکرایه رجال حکومت.
 یوز کیچرجه جماعتک. تراحتی بوزان بو حال .
 یلمەنک و تلیک و قان سزلق بر نارت
 وریلدر .
 میلقتره آلدینی . و کیچر آلاق ایئە
 دینی بورجلرە مقابل اوتن ایش و تمیزلک
 طلب ایئایدن .
 شهرمز ادارە سز لگی چا. ایچیلدی .
 ایچور .

Şaharimiz idarəsizliyi

مستبد حكومتكە كیفی ادارهتتە، نالمانە
 اموراك لك بويوك دوشمنی ادیات دور. ادیات
 اولان یرده استبداد، استبداد اولان یرده
 فضیلت باشیماز. بو سیبه ایسی که مستبد و
 نظامی... لار کیسی ادارهلریک بقا و دوامی
 ایچون لك زیاده مراجعت آیتدگری تدبیر،
 ادبیاتسی قیسیاق، حر مطبوعاتیسی یوق
 ایتمکسی.

ملی اصیلتک سلاحتان یمن کره کوجاوه
 لهیتنی اولدوغنی بو کون هر کسندن زیاده
 قانلک هر دورلو غائله و کشتکشار ایچنده
 دلا اولان. لك زیاده غیرت و سحرلیتی ملی
 ادبیاتک رقیسته، علومک نشرینه صرف
 ایچورلر. چونکه یاخته پهلورلر که خاق
 غیرت و مسلواتک قدرتی، لذتی آتجاج
 و خاق اوز ملی دیلرینه آتلیا یلارلر. و
 یینه آتطقی بو آتلیجلا حریت واستقلالک
 محافظتسی اوغورونمه غیدای جان ایسه
 یلارلر. ایسته بو دوشمنلره کوره درکه بو
 کون خصوسیت ملیهتک یکاته شماری اولان
 دلیلی دیلمک محافظله و ترقیسی اوغورونمه
 لك زیاده جالبانلار سوسپالیستلرده بو ایسه
 اولنلار ایچون طبعی بر تصور دکله بلکه
 فضیلت در.

دوغورونده کور یوز که دیل مسئلهسه
 لك منصب ملیتیلك ایدلر، یاریم مدتی
 دلدیلر، افغانیلر، تورکمانلر دکله مدتی
 لوترا نیلر، بالباللار، بالشویق قورسلر سوسپالیست
 کورجولردر.
 عجباه بر قاسیله؟
 عمر فاتی

ملی قوتلر
 - ۱ -
 جانلی ایشاره، تاریخچه ده کیشیک کار بزه
 کور... هر جمعیت، هر فرد هر
 دورلو... مقدساتندن ایمان و اعتقادندن
 آز جوق ال چکدیگی حالده ملی دیندن
 اصلا و اصلا واز کیجه ممشور و هیچ وقتده
 کیچیمز. چونکه بر ملتک ادبیاته ملک
 دلی او ملک روحی، رشاکه موجودیتده
 اولندان محروم اولدوغو کون محروم اولمش،
 اوله ان اوز افلاشدیسی کون قیرینه یا افلاشمش
 هیسکدر.

تاریخ بزه کور تیور که بر ملتک جهانگیر
 لگی، حکومتی، حتی یری یوردودا اتندن
 آلتینن: بادام که ملی ادبیاتی وارده اولمات
 سحر ایلمیمز. دلی کسپلمین مللک وجودی
 کسپلمیمز. ادبیاتسی باشیان ملت، هرچ
 وقت اولمز.

دیاده بدیخت او ملته درکه اوز که
 مللک سلاحتندن زیاده دیله و ادبیاته اسیر
 اولارای یکتاماق دادر. حله، زمانمزه ملی
 ادبیاته مالک اولنیلان بر ملت سحرشده ساجتاً
 مش... لا نظریله باقلوب جمعیت اقوام
 عالمیته قبول ایلمیمسی. اوز مقدراتک
 اوزونه ویریلک ایستیمیمسی بزم کس اوز دیله
 و ادبیاتسی محومیتلر ایچون نه گوزل بر درس
 عبرت در.

افیا و ادبیاتلرک موجودیتنی، یون ایل
 قابقلارا چیقاران و یونکله کینه بر مدیته
 س... ادقارینی ادعا ایسن مللر یوش
 قوروتو ایچون دکله ایسته بو کون ایچون،
 بو کونکی جمعیت اقوام امتحالی ایچون حاشر
 لایهولاردی. و بو کون دملور و نوقان هر
 ملت، سبب کسن قوروتولماق، حشرده جانتماق
 و یا اوجی کسپوب مرتبه اهلیته بیشمک ایچون
 یوتون وار قوتلری ملی دیله و ادبیاتلرک
 ترقیسه صرف ایتمگه و چو سیرک درجهسی
 تیبته استبداد و جهالتک پنجه ظلمندن
 قوروتولوب حریت و مسلواته قائل اولماقدا
 درغر. چونکه بو کون لك آجی تجربه لردن
 سزرا قطعی وحییت بر حقیقت اولوراق قبول
 ایلمیمسینه انسانلاری قارا جهلده، قزلی
 استبدادکن غلاص ایذن بالیجر و بالیگر
 ادبیات در.

Milliləşmək - 1

ملل شەك
 - ۲ -
 خدایه کور بوز... بالین شرفه بشی افغانلر اده
 ابرازک یاریمده تور کیشده، روسیه تله جوب
 غریبده، قریم داء، آتدولی دا، روم ایلمه،
 سوربه ده، ابراق (عراق) دادا تورک دلی اولمجه
 عمومی دیل و نطقه سی کور بوز. اورا لردله یر
 تورک یر آرنارودا، یر عرب یر کورده، یر
 ابرانی بر کورجوبه، بر ابرمنی یر روماه، یر
 بودی یر آنورا مزام آنلا تاجانی زمان مطلق
 تورکجه سویلمه به مجبوردر. چونکه، اولرک
 هیچ بری اورینک دیننی بلمز. لاکن هر کس
 آز جوق قور کجه یلیر.

بودادا تورکجه سزک تویجه کلتیندن، تورک
 ادبیاتی تاریخندن یجت ایده جک دکلم، آنجق
 بوراشنی یاد سالماق ایستون م که فرانز دلی
 غربده نه ایسه باقین شرق مده تورک دلی
 اودر.
 غربده فرانز دلی معجور عمومی دلی

Milliləşmək - 2

تورک دېای اورالاردە پۈزۈپلەرە جاگمەر،
 تور کجەلک بوخاکینى قارشوسە ایتىپەقدەر
 هیچ ریدل جیقاملاندو. هرچەدە بیر وائە،
 عرب و فارس ديلرى عشانيلرک آرز بۆقسە،
 اولارک رىسى يازبالارینە حاکم اولمشەدە.
 لاکن، هرچوقت عموم خلقە، خلق ادبیات
 حاکم اولامش واولا پيامزەدە.
 نوزک ديلک باقین شرقە کى حاکمیتە
 شاهدر آتارماق لازم دگلە اونگەداتيشان
 ۶۰-۷۰ مليوناق بوزک پرکنلەنگ شاهدکندن
 دلەا محکم ناولا پيلير ؟
 نورکجەلک بازى و مطبوعات علمتە کى
 شەيفلکک کلنجە بوئدکسى تصور، بىشيلرک
 ساندینى کى تورکجەلک اوزونەدە، اونکاسیک
 وقابلقیندا دکلە باشنا بلایندیکى انباشنادر.
 دوغرو دانەدە تورکجەلەن، دانیشق و آهنگى
 اولدوغو کى کوسرەبە، یازمايا اصلایارامان
 عربالقبلسنى قبول ایدندن سوئرا اوزولونتى،
 اوز استقلانى ایتەش و بو کۆتە قدر عربانە
 اسیر اولاراق حقیرانە عمر سورمشدە.
 وقتدەدکە حقیقى، اجناسى پرانقلابیلە
 ديلەزى، بىرگونکى بارماز و چىرکین آتق
 اسیرلکدن قورقاروب اوز طبیعتە اوزاستقلالە
 اوبغون برلقيا قبول ایدەم. و بوئک سايەستە
 ديامزە، دانیشقیندا قازاندینى عمومىلک شرقى
 مطبوعاتدەدە قازاندیرالم. و بو یولایک خلقە
 سواد اوگرەدەلم. اولارلا نولایچە، یلکى و
 محرف قبولازىنى آچالم.

هاموزە، عمومی تعلیم ویرەلم، علمک اذتى
 داندیرالم. و آنجاق بوئدکس گره جماعتدن،
 حربت، عدالت و مساوات قاتونلرینە تمامیە
 رعایتی، استقلال یولیندا، خلقجیاق اوغورونما
 چان ویرمکى ایتیم.
 بوغە اوز کجور هامبىسى بوئ، هامبىسى
 قاپیرما، هامبىسى کوی کە کدر.
 زمان، احتیاج و حیات بو کون بزدن چوق
 شیلر کوزلور. دلەا جدى، دلەا خبرلى .
 دلەا عقلی، دلەا علمى بولەا چالشمى طلبایدور.
 نوردوغىز خلقجى جمهوریندە هرزاددن
 نابى حاقک مراد و منقنى نغزە آلتماق لازم
 کلور. جمهورینمک بوزە و اساسى مېدائە
 کتیرن نارساخقک بوزى آغارتماق اوسترندن
 جهات قارانتى قالدیرماق، معیشت آغزنى
 آتماق حقه کى لک شاه ازی، یکانه وظیفه اولور.
 خانجیلر بو رخصه و شاه اثرى ايسه
 آنجاق مالوادیات واسطە بىله وجود کتیر، یلیرلر.
 ملی ادبیات خلقجیلرک الینە پارلاق بر
 مشلدر، و آنجاق بو مشلایک خلق، حربت
 معاینى درشوز، مساوتک اسکانىنى قانر،
 عدالتک درغرلننى کوردە، استقلالک قدر و نعتى پلیر
 شوندرکە ملی ادبیات، پارلاق بر مشل
 حالتی آلمان، اوقدان لایقە استفاده ایشک
 ایچون اومت، اولخ طرقدن سەویلمسى اوت
 قیمت ویرلمسى، اوتا حرمت ایدامسى شرطیر.
 خصوصیە بوزە خلقدن آرتیق، خانجیلر، خلق
 ادارەسى پلشپیدا اکلمش آغلار رعایت
 ایتەلدرلر.
 کورەلم، بزم آغلاردا، بزم خلقجیلردە
 بوهرتە بولمىش وارمى؟
 ایشە، چن آلاچاق اصل قضا
 عمر قانق.

ملی اشک
 - ۳ -
 قازدیشم فرهاد آغزادە باکوسوختان
 ازمى بوحى و اوزگە دکالارکک او حلى
 اوزونەدە یازیلان تورکجیلرک مناسزلندە،
 پېچىسزلکندن شکایت ایتيور، لاکن، بى
 اولاردان دلەا بىرلرینى، دلەا پلنارککلرینى
 کورنو کوم حالتینە شکر ایتيور. چونکە
 اولار پلشپیدلرک قىر پلششىلمان پرتورکجە
 یازمشلردە، اما، پلشپیدلرک حرطى مطبر،
 پلکلى حکملر، آدلى مهندسلر، شاکس
 کشللار اولان اطوملرکک جوشک قابولارى
 اوستمە نوزکجە یا هیچ بوقو یا اولارکک دا
 یلان، قوریاغا شکلرەن فرق ایتيور.
 دلە، سون چلشلردا آچیلان کشرال
 غوبرناتورلوق کى ادارەلرک وسى کلغلداریندا
 - اوزگە ادارەلردە خالا خاطرکک لالەسین
 دپە یازیلان - تورکجە عنوانلردان آردە
 بولمدر.
 شېککە انشاالله الرحمن دالا دالادوغرو
 ترقى ایشکک، بوزە و بولە ترقى ایتکجەدە،
 ادارەلرک علملەندیرلمسى سوز و وحشى،
 پلشپیدا اکلمش آغلارکک پلشلرکک چلشما.
 دن لاکن، بوزامى باشنى قانم کە آغلار
 بدلاییندە چلشورکلرینى خلق یادمان چلشورور.
 آتېلق سیر ایتيور.
 خلق، قان بهاسی، آلدینى استقلالی بزم
 کسپمز ایچون بوق، اوز منقشە، اوز
 مرادینە خدمت لیمدر فکربە چان مقابک، محافظه
 ایتيور.
 خلق محافظه ایتدیكى حکومکک دېنى
 یازىنى طبیعى اوز دېنى اوز یازىنى اولدوسى
 ایتور، و بونى ایتلمکسە دنیا قدر حق
 ولرد.

خلق، اوز استقلال و ئىبادەت، روسىيە
استىدەي و ئىبادەت اولدوغو كىي روس دىلى
يىلىدىكى بىر ئۆزى اداىم قىلارنىدا ساغلازچە
گوزىمىيە قىلار كوزىمىيە داها آرئوق صىر
اجىمىز .
بىلىنىدە مىللىتىمىز بىگىللىرىك (دوروق)
تاقىلارنى اوزىمىز قازىدىن روسىيە بىزماق
ماىخىزلىنىدە كىيىمە راحەت بورمىكە
باقماز .
هر سائەت هر دىققە خىلقە تىمىن ايدىن
گوزوشىن، بو يوكتىك مىللىرى بىرنە اولان
يولس مامورلىق آذربايجان مىقەتە اصلا
علاقىسى اولمىان دىللىمىز، اخلاقسىز احوالى
كىيىمى قازاق بىر پارا آداملاردىن تىمىن
ايدىمى خىلق داها زىادە تاب كىيىمىز.
اوز جىمىمىز اداىمىز، بىرلىن تور كىچە
غىرەلىك، روسىيە بازمىلىدىن اوزى رد
ايدىمى آذربايجان آدىمى لىكەن.
خىرقىمى، استقلاللىق جالدىن ايدىمىز ساقى.
آذربايجان دىلىمى، آذربايجان مى اداىمى،
آذربايجان خىلقە قىمەت و ىرەملى، خىرقىمى
ايدىمى .
اداىمىمىز بىردىن مىللىتىمىز سىمىت
چىن اولدوغو معلوم، بوكتە بىر ايدىمىمىز
باوش باوش باشلامىز بائە اولماز. مىمىز
و داخلىمىمىز كىيى مامورلىق چوغورتىك
اولان اداىمىمىز اىل بىلىدىن سورا ايدىمى
مىللىتىمىمىز سىمىت .
دوغرىمىز، بىرلەر سىمىت، كىمىمىز
ايدىمىمىز، لىكىن بو كىمىمىز باوق و با
اوق اولمىمىز بىمىمىز بىمىمىز، كىمىمىز
كىمىمىز ايدىمىمىز، بىمىمىز بىمىمىز

Kitab üzlüyü və tərtib: Fikrət Məlikov

Nəşriyyat direktoru: Rəhilə Soltanqızı
Mətbəənin direktoru: Zöhrab Vəlibəyli
Texniki redaktor: Ruslan Mahmudov

Çapa imzalanmışdır: 23.12.2023
Formatı 70x100¹/₁₆ . F.ç.v 9
Ofset kağızı, Ofset çapı. Səhifə sayı: 144
Tiraj: 300, Bakı-2022

**Hazır materiallar əsasında
Çaşıoğlu Eİ-MMC
mətbəəsində çap edilmişdir.**

Bakı ş., Mikayıl Müşfiq küç. 2A

ISBN 978-9952-8425-8-6

“AZƏRBAYCAN”
Yazıları